

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА і ОБОРОНА

№ 8 (92)
2007

Засновник і видавець:

УКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТР ЕКОНОМІЧНИХ І ПОЛІТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА РАЗУМКОВА

Генеральний директор Анатолій Рачок
Шеф-редактор Людмила Шангіна
Редактор Алла Чернова
Макет Олександр Шаптала
Техніко-комп'ютерна
підтримка Антон Дижин

Журнал зареєстровано в Державному
комітеті інформаційної політики України,
свідчення КВ № 4122

Журнал видається українською
та англійською мовами
Загальний тираж
3800 примірників

Адреса редакції:
01034, м. Київ, вул. Володимирська, 46
офісний центр, 5-й поверх
тел.: (380 44) 201-11-98
факс: (380 44) 201-11-99
e-mail: info@uceps.com.ua
веб-сторінка: <http://www.uceps.org>

При використанні матеріалів
посилання на журнал
«Національна безпека і оборона»
обов'язкове

Редакція може не поділяти точки зору авторів

Фотографія:
Укрінформ – обкладинка

© Центр Разумкова, 2007

З М І С Т

КОНЦЕПЦІЯ ДЕРЖАВНО-КОНФЕСІЙНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ (ПРОЕКТ)

1. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ
СОВІСТІ ТА ПАРТНЕРСЬКИХ ВЗАЄМОВІДНОСИН МІЖ ДЕРЖАВОЮ
І ЦЕРКВОЮ (РЕЛІГІЙНИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ) 2
2. ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ ДЕРЖАВИ І ЦЕРКВИ (РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ) 4
3. ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПРАВА НА СВОБОДУ СОВІСТІ ТА ВСТАНОВЛЕННЯ ПАРТНЕРСЬКИХ
ВЗАЄМОВІДНОСИН З ЦЕРКВОЮ (РЕЛІГІЙНИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ) 6

ДОДАТОК. ГОЛОВНІ ТЕРМІНИ ТА ПОНЯТТЯ 7

ДОДАТОК. МІЖНАРОДНІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ З ПИТАНЬ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СВОБОДИ СОВІСТІ 10

- ❖ ДОКУМЕНТИ ООН 10
- ❖ ДОКУМЕНТИ РАДИ ЄВРОПИ 16
- ❖ ДОКУМЕНТИ ОБСЄ 20

СТАТТЯ

- РЕЛІГІЙНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ОКРЕМІ ТЕНДЕНЦІЇ 2000-2007 РОКІВ
Людмила ШАНГІНА 21
- ❖ Самовизначення громадян у питанні віри
 - ❖ Церква в суспільстві
 - ❖ Забезпечення права на свободу совісті
 - ❖ Церква і держава
 - ❖ Право Церкви (релігійних організацій) на заснування
загальноосвітніх навчальних закладів

Видання журналу здійснено за фінансового
сприяння Національного Фонду підтримки
демократії (США)

Умови отримання журналу — на нашій веб-сторінці:
<http://www.uceps.org/magazine>

КОНЦЕПЦІЯ ДЕРЖАВНО-КОНФЕСІЙНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Базовий Закон України “Про свободу совісті та діяльність релігійних організацій”, прийнятий у 1991р., має демократичний характер, у цілому відповідає нормам міжнародного права у сфері забезпечення права на свободу совісті та відіграв важливу роль у нормалізації державно-конфесійних відносин в Україні. Водночас, протягом часу, що минув від моменту прийняття Закону, у ставленні суспільства до релігії і Церкви, в церковно-релігійній ситуації, у міжконфесійних та державно-конфесійних відносинах, у розвитку українського суспільства загалом сталися значні зміни. Новий етап суспільного розвитку, пов’язаний із формуванням громадянського суспільства та правової держави в Україні потребує нових концептуальних засад державно-конфесійних відносин.

Актуальність Концепції зумовлена потребою удосконалення загальних засад реалізації права людини на свободу совісті та партнерських взаємовідносин між державою і церквою (релігійними організаціями) в Україні.

Концепція ґрунтується на Конституції України та міжнародних нормативно-правових актах з питань забезпечення свободи совісті та діяльності релігійних організацій, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, а також інших актах міжнародного права, до яких приєдналася Україна і які є невід’ємною частиною цієї Концепції.

Концепція виходить з того, що принципи верховенства права та рівності громадян і їх об’єднань перед законом є основою усіх правовідносин в Україні у сфері забезпечення права на свободу совісті та діяльності церкви (релігійних організацій). Концепція передбачає, що іноземні громадяни, особи без громадянства та біженці, які законно перебувають на території України, користуються правом на свободу совісті нарівні з громадянами України. Всі положення Концепції стосуються церков (релігійних організацій), що діють в Україні на законних підставах.

Прийняті на основі Концепції законодавчі та інші нормативно-правові акти повинні забезпечувати кожній людині повну свободу совісті, повноцінний правовий і соціальний статус церков (релігійних організацій) в умовах демократизації, становлення в Україні політичної нації, громадянського суспільства та правової держави. Завданням держави є забезпечення на всій території України уніфікованого застосування законів України та інших нормативно-правових актів, прийнятих згідно з цією Концепцією.

Невід’ємною частиною Концепції є додаток “Головні терміни і поняття”.

1. Загальні засади забезпечення права на свободу совісті та партнерських взаємовідносин між державою і церквою (релігійними організаціями)

1.1. Свобода совісті — невідчужуване право людини. Свобода совісті — право людини, що гарантує недоторканність її совісті (сумління) в питанні ставлення до релігії, тобто право на свободу:

- ❖ мати (визнавати, дотримуватися) та змінювати релігійні переконання (віросповідання) за власним вибором або дотримуватися нерелігійних (у т.ч. атеїстичних) переконань;

- ❖ індивідуально або спільно з іншими сповідувати публічно або приватно свою релігію (віросповідання), брати участь у релігійній практиці, вільно поширювати свої релігійні або нерелігійні (атеїстичні) переконання.

Право на свободу совісті закріплене в Конституції України як право *на свободу світогляду і віросповідання* (стаття 35). У цій Концепції назване право визначається з урахуванням як зазначеного конституційного положення, так і визначень, що містяться в міжнародних нормативно-правових актах, зокрема в Загальній декларації прав людини (статті 18, 19).

Отже, поняття свободи совісті охоплює свободу віросповідання (право людини вільно визнавати, дотримуватися та змінювати віросповідання, брати участь у відповідній релігійній практиці) та свободу невизнання релігії (право людини мати та вільно поширювати нерелігійні переконання, не брати участь у жодній релігійній практиці). Концепція виходить з того, що поняття “свобода совісті”, “свобода совісті та віросповідання (релігії, віри, віровизнання)” є синонімічними.

Забезпечення права на свободу совісті передбачає і тягне за собою: *по-перше*, забезпечення рівності перед законом громадян, незалежно від їх ставлення до релігії; *по-друге*, забезпечення рівності перед законом об'єднань громадян за релігійною ознакою (церков, релігійних організацій).

Необхідною передумовою такого забезпечення є дотримання принципу невизнання жодної релігії (або нерелігійної форми переконань) у якості обов'язкової, жодної церкви (релігійної організації) — у якості державної. Це забезпечується через встановлення світського характеру держави та освіти, що надається державною школою, тобто через відокремлення церкви (релігійних організацій) від держави та школи — від церкви (релігійних організацій). Названий принцип задекларований у Конституції України: “Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа — від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова” (стаття 35).

1.2. Відокремлення церкви (релігійних організацій) від держави, школи від церкви (релігійних організацій) та встановлення партнерських взаємовідносин між державою і церквою (релігійними організаціями). В сучасній практиці державно-конфесійних відносин в Україні (як і в суспільній свідомості загалом) залишається звужене трактування принципу відокремлення церкви (релігійних організацій) від держави. Цей принцип трактується фактично як заборона участі церкви (релігійних організацій) у суспільному житті, що випливало з отождолення в тоталітарній державі держави і суспільства. Демократія усуває таке отождолення.

Демократія передбачає і визнає співіснування держави і громадянського суспільства як відносно самостійних суспільних суб'єктів, кожен з яких має власні сфери діяльності та відповідальності. Україна проголосила себе демократичною, правовою державою (Конституція України, стаття 1).

З цієї точки зору, церква (релігійні організації) є одним з інститутів громадянського суспільства, що задовольняє певні (релігійні) суспільні потреби та діє в інтересах суспільства. **Отже, відокремлення церкви від держави жодним чином не означає відокремлення церкви від суспільства, заборону її участі в суспільному житті.** Навпаки, цей принцип звільняє церкву (релігійні організації) від її одержавлення, тотального контролю держави над її внутрішнім життям, внутрішніми приписами та релігійною практикою.

Відокремлення церкви від держави. Принцип відокремлення церкви (релігійних організацій) від держави в його демократичному трактуванні означає взаємне невтручання цих двох суспільних інститутів у специфічні сфери діяльності один одного і жодним чином не передбачає витіснення релігії з життя суспільства. Цей принцип не означає заборону (неможливість) співпраці церкви (релігійних організацій) і держави; неможливості присутності церкви в державних структурах, включаючи освітні заклади;

неможливості фінансування державою суспільно корисних програм за ініціативою та/або участю церкви (релігійних організацій).

Водночас, взаємне невтручання означає взаємну повагу та визнання цими інститутами компетенції один одного у їх специфічних сферах, тому держава визнає існування внутрішніх приписів церкви (релігійних організацій) та враховує їх у своїй діяльності (зокрема, у випадку виконання військового обов'язку громадянами країни), а церква (релігійні організації) — визнає та дотримується законів держави, що регламентують її діяльність як особливого об'єднання громадян, а також не перешкоджає віруючим дотримуватися законів держави.

Відокремлення школи від церкви. Невизнання державою жодної релігії (або нерелігійної форми переконань) як обов'язкової передбачає світський (нейтральний стосовно як релігії, так і атеїзму) характер освіти, що її надає *державна школа*. Це означає, *по-перше*, заборону пропагування в будь-якій формі будь-якої релігії (або атеїзму) у навчально-виховному процесі державної школи з боку вчителів, педагогів та інших працівників державних освітніх закладів, опікунських і батьківських рад та будь-яких інших суб'єктів, дотичних до навчально-виховного процесу в державній школі; *по-друге*, невтручання церкви (релігійних організацій) в організацію навчально-виховного процесу, змістовне наповнення, методичне забезпечення навчальних планів і програм навчальних курсів; зауваження та пропозиції до організації, змістовного наповнення та методичного забезпечення навчально-виховного процесу церква (релігійні організації) може вносити до органів державної влади та органів місцевого самоврядування нарівні з іншими об'єднаннями громадян, організаціями та співпрацювати з органами освіти над запровадженням названих пропозицій.

Водночас, забезпечення права на свободу совісті передбачає право громадян на вільне отримання релігійної освіти та виховання, що означає, *по-перше*, що державна система освіти повинна забезпечувати можливість релігійного навчання учнів і студентів на добровільних (факультативних) засадах; *по-друге*, право церкви (релігійних організацій) на створення та утримання навчальних закладів, що надають релігійну освіту як професійну (релігійні (духовні) навчальні заклади) та загально-просвітницьку (конфесійні навчальні заклади).

Отже, відокремлення школи від церкви не повинне розглядатися як перешкода викладанню релігії у державних школах; діяльності богословських факультетів і кафедр у державних вищих навчальних закладах (насамперед, університетах); заснуванню релігійними організаціями загальноосвітніх та вищих навчальних закладів усіх рівнів.

1.3. Партнерські взаємовідносини держави і церкви (релігійних організацій) (партнерська модель державно-конфесійних відносин). Партнерські взаємовідносини держави і церкви (релігійних організацій) ґрунтуються на визнанні того, що обидва ці суспільні

інститути, будучи відокремленими та суверенними один від одного в питаннях, що належать до їх виняткової компетенції, діють в інтересах українського суспільства.

Спільною метою держави і церкви (релігійних організацій) є забезпечення права людини на свободу совісті, консолідація українського суспільства, збереження та примноження його традиційної релігійної культури, формування його ціннісних орієнтацій, розв'язання загальносуспільних проблем.

Для досягнення цієї мети держава і церква (релігійні організації):

- ❖ докладають зусиль до пошуку та встановлення балансу (узгодження, рівноваги) інтересів віруючих і невіруючих громадян та їх об'єднань за релігійною ознакою (релігійних організацій), досягнення взаєморозуміння та взаємної толерантності між ними, забезпечення міжконфесійної стабільності, запобігання виникненню та загостренню конфліктів на релігійній основі, протистоянню церков (релігійних організацій), у т.ч. в питаннях розподілу сфер їх впливу на території України; повернення їм націоналізованого в минулому майна релігійного призначення;

- ❖ припускають і визнають лише такі обмеження у сфері свободи совісті, які диктуються інтересами охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей, збереження традиційної релігійної культури суспільства, а також узгоджуються з нормами та принципами міжнародного права і міжнародними зобов'язаннями України;

- ❖ здійснюють спільні (частково або повністю фінансовані державою) програми в галузях: формування здорового способу життя; зміцнення інституту сім'ї, захисту дитинства; громадських робіт; соціальної інтеграції осіб з особливими потребами; ліквідації наслідків стихійних лих, екологічних та техногенних катастроф; охорони здоров'я; соціальної реабілітації осіб, які її потребують; охорони природної і культурної спадщини; культурно-просвітницької діяльності, пов'язаної із збереженням традиційної релігійної культури українського суспільства, захистом суспільної моралі від проникнення культу насильства, жорстокості, порнографії; освітньої діяльності, пов'язаної із забезпеченням можливості здобуття якісної освіти громадянами з бідних і нужденних прошарків суспільства;

- ❖ враховують особливості здійснення пастирського служіння церкви (релігійних організацій), зокрема, у військових формуваннях, уникаючи примусового поєднання військових ритуалів і релігійних обрядів, а також ототожнення пастирського служіння та виховної роботи у військових формуваннях.

Партнерські взаємовідносини, співробітництво держави і церкви (релігійних організацій) держава, церква та суспільство розглядають як дієвий засіб подолання упередженості, проявів релігійної нетолерантності, міжконфесійних незгод, недовіри між конфесіями, між державою і церквою, церквою і суспільством.

2. Права та обов'язки держави і церкви (релігійних організацій)

Партнерська модель взаємовідносин між державою і церквою (релігійними організаціями) реалізується через сукупність їх прав та обов'язків, яких вони набувають та які вони виконують в інтересах суспільства.

2.1. Права та обов'язки держави

Держава як система органів, через які народ України здійснює свою волю, **має право на:**

- ❖ встановлення адміністративних обмежень здійснення права на свободу совісті та діяльність церкви (релігійних організацій), які диктуються необхідністю захисту конституційного ладу, громадського порядку, суспільної моралі, здоров'я, прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, збереження традиційної релігійної культури суспільства, а також узгоджуються з нормами та принципами міжнародного права і міжнародними зобов'язаннями України;

- ❖ встановлення правил реєстрації релігійних організацій;

- ❖ утворення в системі центральних органів виконавчої влади спеціального органу у справах релігій, на який покладаються дорадчі та консультативні функції;

- ❖ отримання та ведення статистичної інформації про кількість зареєстрованих релігійних організацій, чисельність священнослужителів, кількість будівель релігійного призначення, релігійних навчальних закладів.

Обов'язки держави:

- ❖ формувати та здійснювати свою політику у сфері забезпечення права на свободу совісті відповідно до партнерської моделі її взаємовідносин із церквою (релігійними організаціями); державна політика у цій сфері є частиною внутрішньої і зовнішньої політики держави;

- ❖ внести зміни в чинне законодавство, що регламентує забезпечення права на свободу совісті, діяльність церкви (релігійних організацій) та державно-конфесійні відносини, відповідно до цієї Концепції;

- ❖ забезпечувати приєднання України до міжнародних договорів (угод), що регламентують питання дотримання права на свободу совісті та діяльності церкви (релігійних організацій), а також міжнародних інститутів, що здійснюють моніторинг стану забезпечення права на свободу совісті;

- ❖ сприяти забезпеченню права віруючих на пастирську опіку, незалежно від місця їх перебування; безперешкодне пастирське служіння церкви (релігійних організацій), насамперед, у місцях з обмеженим спілкуванням та/або правом на пересування (військові формування; лікувальні стаціонари; заклади інтернатного типу; місця відбування покарань (обмеження, позбавлення волі); забезпечити умови для повноцінної реалізації церквою (релігійними організаціями) їх пастирського та/або соціального служіння;

- ❖ визнавати право священнослужителів на професійну таємницю;

- ❖ сприяти міжконфесійним об'єднанням, утвореним з метою спільного пастирського та/або соціального служіння;

- ❖ забезпечувати повноту трудових та інших соціальних прав громадян, які навчаються в релігійних (духовних) і конфесійних навчальних закладах, нарівні з громадянами, які навчаються в державних навчальних закладах;

- ❖ забезпечувати захист релігійних реліквій, святинь, символів, місць паломництва, будівель релігійного призначення;

- ❖ забезпечувати відкритість і прозорість процесів формування державної політики у сфері забезпечення права на свободу совісті та партнерських взаємовідносин з церквою (релігійними організаціями) на всіх рівнях державної влади;

- ❖ забезпечувати відповідне навчання державних службовців, до компетенції яких належать будь-які питання, пов'язані із забезпеченням права на свободу совісті та регламентацією діяльності церкви (релігійних організацій).

2.2. Права та обов'язки церкви (релігійних організацій)

Релігійні організації (церкви) як особливі об'єднання громадян та інститути громадянського суспільства **мають право на:**

- ❖ безперешкодне здійснення релігійної практики, насамперед, пастирського служіння;

- ❖ провадження господарської діяльності, спрямованої на отримання коштів для забезпечення основної діяльності, а також благодійної та іншої суспільно корисної діяльності (соціального служіння);

- ❖ набуття статусу юридичної особи з усіма правовими наслідками, що з цього випливають;

- ❖ отримання від органів державної влади та органів місцевого самоврядування інформації з питань, що належать до сфер діяльності церкви (релігійних організацій);

- ❖ заснування загальноосвітніх навчальних закладів усіх рівнів, у т.ч. — з конфесійно визначеною системою виховання та наданням релігійної освіти;

- ❖ звернення за добровільними фінансовими та іншими пожертвуваннями та отримання їх;

- ❖ здійснення благодійної та іншої суспільно корисної діяльності (соціального служіння) як самостійно, так і на договірних засадах з органами державної влади, органами місцевого самоврядування та/або недержавними організаціями;

- ❖ оприлюднення позиції стосовно дій органів державної влади та органів місцевого самоврядування, дотичних не лише до державно-конфесійних відносин, але й до соціально-економічної ситуації у країні загалом; формулювання та оприлюднення власних поглядів на ціннісні орієнтири державної політики; внесення пропозицій до органів державної влади та органів

місцевого самоврядування з питань не лише своєї діяльності, але й інших суспільно значимих питань; у цих випадках представники церкви (релігійних організацій) мають право бути присутніми під час розгляду внесених ними пропозицій;

- ❖ встановлення та підтримку міжнародних зв'язків і прямих особистих контактів священнослужителів та віруючих, необхідних для забезпечення відповідної релігійної практики.

Обов'язки церкви (релігійних організацій):

- ❖ поважати та брати до уваги історично-культурні традиції суспільства, дотримуватися принципів толерантності у ставленні до релігійних організацій, віруючих інших конфесій, невіруючих та атеїстів; не втручатися в діяльність інших релігійних організацій, не проповідувати у будь-якій формі нетерпимості до віруючих інших конфесій, невіруючих та атеїстів; не допускати образи релігійних почуттів віруючих інших конфесій; поважати священнослужителів та ієрархів інших конфесій як рівноправних співгромадян;

- ❖ забезпечувати виховання толерантності учнів і студентів релігійних (духовних) та конфесійних навчальних закладів;

- ❖ дотримуватися вимог чинного законодавства та правопорядку; поважати конституційні символи держави, державну мову та мови національних меншин; поважати законно діючі органи державної влади та органи місцевого самоврядування;

- ❖ не брати на себе виконання державних функцій (окрім названої вище участі у спільних програмах), не втручатися в роботу органів державної влади та органів місцевого самоврядування;

- ❖ не брати участі в діяльності політичних партій, не надавати фінансової допомоги політичним партіям і не отримувати такої допомоги від них в обмін на підтримку під час виборів; не висувати кандидатів до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, не вести агітацію за (проти) кандидатів під час виборчих кампаній, не надавати їм фінансової допомоги та не отримувати фінансової та/або будь-якої іншої матеріальної допомоги в обмін на підтримку кандидатів до органів державної влади та органів місцевого самоврядування; священнослужителі та віруючі беруть участь у політичних актах виключно як громадяни від власного імені;

- ❖ підтримувати у належному стані (ремонтувати, реставрувати, підтримувати відповідні режими збереження) майно релігійного призначення, що є загальнонаціональним історико-культурним спадком та перебуває у користуванні чи власності релігійної організації; узгоджувати релігійну практику в частині вивезення за межі України (дарування, передачі) предметів релігійного призначення, що є пам'ятками історії, культури, мають (або можуть мати) культурну чи художню цінність, з відповідним чинним законодавством України;

- ❖ забезпечувати трудові права та соціальний захист громадян - працівників релігійних організацій

та створених ними підприємств, згідно з чинним законодавством України;

❖ нести відповідальність за порушення чинного законодавства, зокрема: за діяльність організацій мирян (братств, сестринств, місій), засобів масової інформації, утворених релігійними організаціями чи за згодою (з благословення) керівництва релігійних організацій, у випадку, якщо ці організації (засоби масової інформації) припускають образи релігійних чи національних почуттів громадян, розпалювання міжконфесійної та/або міжнаціональної ворожнечі; за зміст імпортованих релігійних літератури, аудіо- та відеоматеріалів.

3. Пріоритетні напрями державної політики у сфері забезпечення права на свободу совісті та встановлення партнерських взаємовідносин з церквою (релігійними організаціями)

❖ У сфері вдосконалення правового забезпечення права на свободу совісті та діяльність церкви (релігійних організацій):

(1) сприяння безконфліктному, на засадах консенсусу розв'язанню проблеми набуття церквами, що мають ієрархічну структуру, статусу юридичної особи;

(2) визначення реальних термінів, чітких і прозорих механізмів повернення церкви (релігійним організаціям) націоналізованого в минулому майна релігійного призначення та/або форм, обсягів та механізмів його компенсації (відшкодування);

(3) розробка та впровадження правового механізму захисту традиційної релігійної культури суспільства, зокрема: заборона приватизації націоналізованого в минулому майна релігійного призначення; врегулювання умов та правил здійснення спеціальної експертизи релігійної практики новітніх релігійних рухів;

(4) підготовка та видання докладного юридичного коментарю до базового закону та інших нормативно-правових актів, що регламентують відносини у сфері забезпечення права на свободу совісті та діяльності церкви (релігійних організацій); кодифікація нормативно-правових актів із зазначених питань, формування та видання збірника нормативно-правових актів у сфері забезпечення свободи совісті та діяльності релігійних організацій, включаючи міжнародні нормативно-правові акти, визнані Україною;

❖ у сфері забезпечення права церкви (релігійних організацій) на безперешкодне здійснення релігійної практики:

(1) розробка та впровадження правових механізмів забезпечення права церкви (релігійних організацій) на пастирське служіння;

(2) визначення правового статусу церкви (релігійних організацій) в частині оподаткування, не прирівнюючи її (їх) до комерційних та/або громадських структур, враховуючи неприбутковий і суспільно корисний характер її (їх) діяльності;

❖ у сфері освіти:

(1) сприяння реалізації права громадян на свободу вибору характеру освіти як елемента свободи совісті. Для цього: законодавче врегулювання права церкви (релігійних організацій) на заснування конфесійних навчальних закладів; розробка та впровадження: державного стандарту богословської (теологічної) освіти; механізму визнання документів про освіту, отриману в релігійних (духовних) навчальних закладах; ліцензування та акредитації конфесійних навчальних закладів усіх рівнів; вивчення можливостей фінансування дисциплін, що викладаються в конфесійних навчальних закладах та належать до державного стандарту, з бюджетних коштів; механізму впровадження вивчення релігії у державній школі на добровільних (факультативних) засадах;

(2) сприяння формуванню релігійної толерантності та збереженню традиційної релігійної культури суспільства. Для цього: впровадження в програми середньої загальноосвітньої школи курсу основ української християнської культури (християнської етики), який не супроводжується релігійними обрядами; вищої школи (вищих навчальних закладів усіх рівнів акредитації) — курсу “Релігії народу України”, тобто курсу наукових дисциплін, предметом яких є історія, філософія, богослов'я (теологія), культура та традиції релігій, що мають (або мали) відчутний вплив на історію і культуру України; курс має передбачати активне залучення представників відповідної релігійно-культурної традиції до підготовки програм та викладання зазначеного курсу;

❖ у сфері соціально-трудових відносин:

(1) забезпечення прав священнослужителів, які досягли пенсійного віку, на пенсійне забезпечення, з урахуванням особливостей діяльності церков (релігійних організацій);

(2) забезпечення прав віруючих на дотримання приписів віровчення стосовно свят та днів відпочинку (вихідних і робочих днів).

4. Контроль за забезпеченням реалізації права на свободу совісті

Контроль за забезпеченням реалізації права на свободу совісті, забезпеченням рівності прав громадян, незалежно від їх ставлення до релігії та конфесійної належності, рівності прав церков (релігійних організацій) покладається на органи прокуратури, відповідні органи юстиції, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, органи виконавчої влади на місцях.

ДОДАТОК

Головні терміни та поняття

Віровчення, віросповідання (віра, віровизнання), конфесія. Віровчення — систематизований (тією чи іншою мірою) виклад релігійних поглядів на світ, приписів і правил *релігійної практики*, відносин з іншими *конфесіями* та державою, поведінки *віруючих* у побуті.

Віросповідання (віровизнання)¹ — єдність певного *віровчення, релігійної практики та релігійної організації*, що забезпечує здійснення, практичне втілення приписів *віровчення*.

Конфесія — тут вживається як тотожне, синонімічне поняттю *віросповідання*.

Віротерпимість — див. *толерантність*.

Віруючий — особа, яка визнає себе такою, приватно або публічно, індивідуально та/або спільно з іншими (колективно) сповідує певну релігію, тобто визнає певне *віровчення*, здійснює відповідну *релігійну практику* та може належати до *релігійної організації*.

Релігійні переконання можуть становити правову підставу відмови віруючого від виконання встановленого законом громадянського обов'язку (повинності, порядку обліку осіб). У цьому випадку віруючий має оголосити державі (в особі визначеного законом органу державної влади) своє ставлення до релігії та конфесійну належність у порядку, встановленому законом.

Внутрішні справи (виключна компетенція) церкви (релігійної організації) — питання *віровчення, релігійної практики та організаційної побудови*, включаючи питання підлеглості (юрисдикції).

До питань внутрішньої діяльності церкви (релігійної організації) мають бути віднесені питання: визначення *релігійних реліквій, святих і символів*; визначення мови релігійної практики, *релігійної літератури*, засобів масової інформації, навчання в *релігійних (духовних) та конфесійних освітніх закладах*; почергового (спільного) користування *майном релігійного призначення*; визначення форми маркування *релігійної літератури та релігійних аудіо- та відео-матеріалів*; використання міжконфесійних будівель релігійного призначення; укладення угод про спільне *пастирське та/або соціальне служіння*.

Державна школа (державні навчальні заклади) — будь-які державні навчальні та виховні заклади, починаючи з дошкільних дитячих установ і закінчуючи вищими навчальними закладами, закладами післядипломного навчання та перепідготовки кадрів.

Конфесійні навчальні заклади — дошкільні, середні загальноосвітні та вищі навчальні заклади всіх рівнів, засновані релігійними організаціями, які забезпечують загальну та/або професійну освіту, згідно з державними стандартами, а також конфесійно

орієнтовані виховання та релігійну освіту загально-просвітницького характеру. Ліцензуються та акредитуються відповідними органами державної влади на загальних підставах.

Майно релігійного призначення² — будівлі, земельні ділянки та предмети, необхідні для забезпечення релігійної практики церкви (релігійної організації) відповідно до її внутрішніх настанов.

Будівлі релігійного призначення³ — будівлі (споруди, приміщення), призначені для здійснення конфесійно визначеної релігійної практики, що мають мати визначену архітектуру (дзвіниці, каплиці, кенаси, кірхи, костели, мечеті, мінарети, монастирі, пагоди, синагоги, собори, храми, *церкви* та ін.⁴) або не мати такої (молитовні будинки). До будівель релігійного призначення мають бути віднесені будівлі релігійних (духовних) освітніх закладів. Кожна будівля релігійного призначення має містити визначену та відому *символіку*, що означає її конфесійну належність. Наявність символіки слугує захистом від посягань на релігійні почуття віруючих та забезпечує право громадян на інформацію.

Особливу групу будівель релігійного призначення становлять міжконфесійні будівлі релігійного призначення — будівлі, що передбачають і містять архітектурні особливості, предмети та символіку, притаманні будівлям релігійного призначення різних конфесій, та використовуються релігійними організаціями цих конфесій спільно на добровільних засадах.

На сьогодні Україна фактично не має практики будівництва та використання міжконфесійних будівель релігійного призначення. Таку практику, що є поширеною у країнах Європи, можна визнати доцільною, такою, що сприяє міжконфесійній (а відтак — громадській) згоді, та є доречною в умовах обмежених фінансових можливостей церкви (релігійних організацій) та їх недостатньої забезпеченості будівлями для здійснення релігійної практики.

Використання міжконфесійних будівель релігійного призначення є *внутрішньою справою церкви (релігійних організацій)*.

Земельні ділянки релігійного призначення. До майна релігійного призначення повинні бути віднесені: земельна ділянка, на якій розташована будівля релігійного призначення і розмір якої є достатнім для належного виконання відповідної релігійної практики (включаючи проведення процесій, ходів, паломництв та інших масових дій релігійного характеру на території будівлі); земельна ділянка місця паломництва (якщо воно не містить будівлі релігійного призначення), виділена з урахуванням максимального числа паломників, які одночасно можуть перебувати в названому місці.

¹ У чинному законодавстві вживаються терміни: конфесія, віросповідна приналежність, релігія, віровизнання, конфесійне угруповання, конфесійний напрям, течія.

² У чинному законодавстві: культове майно; молитовні споруди і культове майно.

³ У чинному законодавстві: культова будівля, культова споруда, культовий будинок, молитовна споруда, релігійна споруда.

⁴ Окремі з наведених понять є полісемантичними (собор, синагога, храм). Тут вони вживаються саме як означення будівель релігійного призначення.

Предмети релігійного призначення — предмети, необхідні для здійснення *релігійної практики*, включаючи релігійну літературу та аудіо- і відеоматеріали, що містять відповідне маркування. Особливу групу предметів релігійного призначення становлять *релігійні реліквії, святині та релігійні символи*.

Особливу групу майна релігійного призначення становлять будівлі, земельні ділянки та предмети релігійного призначення, що одночасно є пам'ятками архітектури, ландшафтною культурою, мають особливу загальнонаціональну художню та/або наукову цінність. Вирішення питань власності (володіння, розпорядження, користування), збереження та охорони стосовно таких будівель, земельних ділянок чи предметів має підлягати спеціальному законодавству, розглядатися окремо в кожному випадку з обов'язковою участю представників церкви (релігійних організацій), громадськості, науковців, фахівців у сфері охорони культурної спадщини і природно-заповідних зон, за необхідності — міжнародних експертів. Право власності (володіння, розпорядження, користування) таким майном реалізується винятково за умови укладення охоронного договору.

Місіонерське служіння — елемент релігійної практики; діяльність, спрямована на поширення певного віровчення та відповідної йому практики, здійснювана, зокрема, спеціально створюваними релігійними організаціями (місіями).

Місіонерська діяльність має регулюватися, з одного боку, релігійною нейтральністю (світським характером) держави та релігійною *толерантністю* (віротерпимістю) церкви (релігійних організацій), а з іншого — законними інтересами громадян на захист їх здоров'я та приватного життя, а також — законними інтересами суспільства на захист його *традиційної релігійної культури*.

Новітні релігійні рухи (неорелігії) — віровчення, що виникли та виникають у період з другої половини ХХ століття по цей час. Внаслідок нетривалого існування, релігійні практики, які відповідають цим віровченням, не є достатньо відомими, що зумовлює певні проблеми в частині їх суспільного сприйняття та юридичного визнання з боку держави.

Особливою проблемою є визнана на міжнародному рівні наявність серед новітніх релігійних рухів таких, чия практика може заподіяти шкоду життю та здоров'ю громадян, суспільній моралі, громадському порядку та збереженню *традиційної релігійної культури суспільства*.

Обмеження у сфері забезпечення права на свободу совісті. Обмеження можуть встановлюватися лише “в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей” (Конституція України, стаття 35), а також збереження традиційної релігійної культури суспільства.

Обмеження встановлюються винятково законом і мають узгоджуватися з нормами та принципами міжнародного права і міжнародними зобов'язаннями України.

Паломництво, місця паломництва. Паломництво — визначене внутрішніми приписами релігійної організації обов'язкове (бажане) відвідання певних місць, що мають особливе значення у віровченні та релігійній практиці.

Пастирське (душпастирське, духовне) служіння церкви (релігійних організацій) — елемент релігійної практики; діяльність, здійснювана, як правило, спеціально підготовленими особами (священнослужителями, богословами), спрямована на задоволення власне релігійних потреб віруючих і визначена приписами віровчення та/або традиціями релігійної практики.

Забезпечення права на свободу совісті передбачає як право віруючого на спілкування з особою, яка здійснює пастирське служіння, так і право церкви (релігійних організацій) на здійснення пастирського служіння, незалежно від місця перебування віруючого (віруючих). Це особливо стосується місць з обмеженим спілкуванням та/або правом особи на пересування (так звані закриті аудиторії чи місця з обмеженим доступом: військові формування; навчальні заклади; лікувальні стаціонари; заклади інтернатного типу; експедиції; зарубіжні представництва; місця відбування покарань тощо).

Державні установи, що за характером своєї діяльності обмежують спілкування та/або право на пересування громадян, зобов'язані забезпечувати означені права. Такі державні установи можуть укладати відповідні договори (угоди) з окремими релігійними організаціями або їх об'єднаннями та оплачувати діяльність священнослужителя (священнослужителів) із власного бюджету. Наявність зазначеного договору (угоди) не є підставою, по-перше, для відмови громадянам у спілкуванні із священнослужителем конфесії, до якої вони належать, але відповідний договір з нею названою державною установою не укладений; по-друге, у примушуванні невіруючих громадян та віруючих інших конфесій до спілкування зі священнослужителем тієї конфесії, з якою укладений договір (угода).

Священнослужителів, які здійснюють пастирське служіння в місцях з обмеженим спілкуванням та/або правом пересування, як правило, називають капеланами (звідси — інститут капеланства).

Релігійна література та релігійні аудіо- та відеоматеріали — література (аудіо- та відеоматеріали), у яких з позиції певної конфесії (церкви, релігійної організації) трактуються питання її та/або інших віровчень і релігійної практики. Релігійна література (аудіо- та відеоматеріали) повинні мати спеціальне маркування та/або містити повну офіційну назву релігійної організації, що здійснила видання (підготовку та випуск аудіо- та відеоматеріалів). Маркування слугує захистом від фальсифікації зазначених конфесійних позицій, ознакою, за якою на літературу та названі матеріали поширюються встановлені державою пільги.

Релігійна організація — об'єднання віруючих на основі єдиного віровчення, якому властиві всі ознаки соціальної групи та яке побудоване згідно з приписами віровчення; має право на набуття статусу юридичної особи з усіма правовими наслідками, що з цього випливають.

Одним із типів релігійної організації є *церква* — структурована релігійна організація, заснована на ієрархічному принципі, з відповідною системою управління та регламентацією відносин всередині організації, з іншими релігійними і світськими організаціями та державою.

Релігійна (духовна) освіта — набуття/надання знань з певного *віровчення* та навичок відповідної *релігійної практики* з метою усвідомленого визнання згаданого *віровчення* як власного переконання особи. Релігійна освіта може мати загально-просвітницький характер або бути професійно орієнтованою.

Релігійна практика — спосіб життя, зумовлений і визначений *віросповіданням*; діяльність, зумовлена та визначена визнанням і поширенням певного *віросповідання*, охоплює: виконання індивідуально та/або разом з іншими визначених внутрішніми релігійними приписами обрядів (ритуалів, церемоній, *паломництв*); дотримання приписів стосовно: певних форм спілкування віруючих і священнослужителів (богослужіння, таїнства); відзначання певних свят, днів відпочинку (робочих і вихідних днів); набуття/надання *релігійної освіти*; трактування (інтерпретація, тлумачення) *віровчення*, продукування та систематизація релігійних ідей з конфесійно визначених позицій (богослов'я, теологія). Елементами релігійної практики є *пастирське та місіонерське служіння*.

Відповідно, забезпечення права на свободу совісті передбачає право церкви (релігійних організацій) на заснування та утримання вільно доступних місць здійснення релігійної практики, (включаючи місця паломництва); виготовлення, придбання, володіння та користування предметами, необхідними для здійснення релігійної практики (*предметів релігійного призначення*), їх імпорт, експорт та розповсюдження (продаж); заснування підприємств для їх виготовлення (виробництва), а також для видання (друку) та розповсюдження *релігійної літератури*; заснування друкованих та електронних конфесійних засобів масової інформації; заснування *релігійних (духовних) навчальних закладів* усіх рівнів і форм навчання для професійної підготовки *священнослужителів*; відрядження своїх представників за кордон для здобуття професійної релігійної освіти; прийому зарубіжних фахівців для надання освітніх послуг у *релігійних (духовних) навчальних закладах*; здійснення між-народних контактів.

Релігійні (духовні) навчальні заклади — навчальні заклади, що забезпечують релігійну освіту як професійну (пастирську, богословську).

Релігійні реліквії, святині та символи⁵ — встановлені приписами *віровчення* та/або історичними традиціями *релігійної практики* особливі відмітні знаки, предмети, будівлі, земельні ділянки, місця поховання, що означають або уособлюють самотність *віросповідання* (конфесії) та певні, важливі для його *віровчення*, *релігійної практики* чи історії смисли.

Священнослужителі — зведені в духовний сан служителі церкви (релігійних організацій) з відповідними правами та обов'язками у здійсненні *релігійної практики*, насамперед у частині *пастирського служіння*.

Служіння — узагальнюючий термін для означення різних видів діяльності церкви (релігійних організацій), та окремих осіб, які складають *релігійну організацію* (*священнослужителів і віруючих*).

Соціальне служіння церкви (релігійних організацій) — діяльність церкви (релігійних організацій), що виходить за межі задоволення власне релігійних потреб *віруючих*, здійснюється як *священнослужителями*, так і *віруючими* (мирянами, прихожанами) та спрямовується на розв'язання загальносуспільних проблем. При цьому соціальне служіння церкви (релігійних організацій) не повинне використовуватися як засіб її місіонерського служіння; неприпустимо зловживати соціальною незахищеністю окремих суспільних верств чи громадян.

Соціальне служіння церкви (релігійних організацій) підтримується державою шляхом формування відповідної нормативно-правової бази та надання можливих пільг і посиленої фінансово-матеріальної допомоги, зокрема, в межах відповідних спільних програм.

Толерантність тут — визнання права на існування за іншою релігією (конфесією) та нерелігійними формами переконань, права інших на сповідування будь-якої або не сповідування жодної релігії; дотримання цього права шляхом свідомої відмови від утвердження зверхності власних переконань, уникнення будь-якої образи почуттів невіруючих та релігійних почуттів віруючих інших конфесій; вияв поваги до священнослужителів, релігійних реліквій, символів, місць паломництва, будівель і предметів релігійного призначення.

Традиційна релігійна культура українського суспільства — сукупність (цілісність) релігій, історично притаманних народу України, таких, що формували його культуру та ментальність, фактично визнаних суспільством як загальна цінність і загальне культурне надбання.

У цьому контексті показовим є фактичне визнання державою і суспільством визначної ролі християнства Київської церковної традиції (православ'я та греко-католицизму) у формуванні культури України та ментальності українського народу, що виявляється у встановленні великих християнських свят як державних свят України, трансляції християнських богослужінь державними радіо- та телеканалами. Безперечним є внесок до культури та ментальності українського народу як етнічної і політичної спільноти римо-католицизму, протестантизму, ісламу, іудаїзму, релігій національних меншин, які століттями живуть в Україні і збагачують її духовно-культурне надбання, сприяють її самотності та відкритості світовій спільноті, запобігають уніфікації населення та знеособленню України у світі, що глобалізується.

Церква. За існуючою мовною практикою поняття "церква" є полісемантичним. У цій Концепції воно використовується в наступним значеннях: (1) як узагальнене поняття, що означає релігійні організації як такі; (2) як означення певного типу *релігійних організацій*, притаманних, насамперед, християнству; (3) як означення певного типу *будівлі релігійного призначення*, що, як правило, має певні архітектурні особливості. Значення поняття щоразу впливає із контексту. ■

⁵ У чинному законодавстві використовується термін "релігійні святині".

МІЖНАРОДНІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ З ПИТАНЬ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СВОБОДИ СОВІСТІ

ДОКУМЕНТИ ООН

Загальна декларація прав людини (1948)

Стаття 18

Кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання і свободу сповідувати свою релігію або переконання як одноособово, так і разом з іншими, прилюдним або приватним порядком в ученні, богослужінні і виконанні релігійних та ритуальних обрядів.

Стаття 19

Кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення; це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів.

Стаття 29

1. Кожна людина має обов'язки перед суспільством, у якому тільки й можливий вільний і повний розвиток її особи.

2. При здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві.

3. Здійснення цих прав і свобод ні в якому разі не повинно суперечити цілям і принципам Організації Об'єднаних Націй.

Конвенція про статус біженців (1951)

Стаття 4

Релігійні переконання

Договірні Держави надаватимуть біженцям, які знаходяться на їхніх територіях, принаймні таке ж сприятливе становище, як і своїм власним громадянам, щодо свободи сповідувати свою релігію і свободи надавати своїм дітям релігійне виховання.

Стаття 33

Заборона вислання біженців або їхнього примусового повернення (в країни, з яких вони прибули)

1. Договірні Держави не будуть жодним чином висилати або повертати біженців до кордонів країни, де їхньому життю чи свободі загрожуватиме небезпека через їхню расу, релігію, громадянство, належність до певної соціальної групи або політичні переконання.

2. Ця постанова, однак, не може застосовуватися до біженців, які розглядаються з поважних причин як такі, що є суспільно небезпечними і становлять загрозу безпеці країни, в якій вони знаходяться, або засуджені чинним вироком за вчинення особливо тяжкого злочину.

Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти* (1960)¹

Стаття 1

1. У цій Конвенції термін “дискримінація” охоплює будь-які розрізнення, винятки, обмеження чи переваги за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного або соціального походження, майнового стану чи народження, що має метою або наслідком знищення чи порушення рівності ставлення в галузі освіти...

Стаття 2

Наступні положення не розглядаються як дискримінація з точки зору Статті 1 цієї Конвенції, якщо вони припускають в окремих державах:

б) створення чи збереження за мотивами релігійного або мовного характеру різних систем освіти або навчальних закладів, що дають освіту, яка відповідає вибору батьків або законних опікунів учнів, у тих випадках, коли включення в ці системи чи вступ до цих закладів є добровільним і якщо надана ними освіта відповідає нормам, установленим чи затвердженим компетентними органами освіти, зокрема стосовно норм освіти одного й того ж ступеню.

* Неофіційний переклад.

¹ На цей час Конвенція Україною не ратифікована.

Стаття 5

1. Держави, що є сторонами цієї Конвенції, вважають, що:

б) батьки та, у відповідних випадках, законні опікуни повинні мати можливість, по-перше, в рамках, визначених законодавством кожної держави, вільно посилати своїх дітей не до державних, а до інших навчальних закладів, що відповідають мінімальним вимогам, установленим чи затвердженим компетентними органами освіти, і, по-друге, забезпечувати релігійне і моральне виховання дітей відповідно до їх власних переконань; нікому зокрема і жодній групі осіб, взятій у цілому, не слід нав'язувати релігійного виховання, несумісного з їх переконаннями.

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966)

Стаття 18

1. Кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії. Це право включає свободу мати чи приймати релігію або переконання на свій вибір і свободу сповідувати свою релігію та переконання як одноосібно, так і спільно з іншими, публічно чи приватно, у відправленні культу, виконанні релігійних і ритуальних обрядів та вчень.

2. Ніхто не повинен зазнавати примусу, що принижує його свободу мати чи приймати релігію або переконання на свій вибір.

3. Свобода сповідувати релігію або переконання підлягає лише обмеженням, які встановлено законом і які є необхідними для охорони суспільної безпеки, порядку, здоров'я і моралі, так само як і основних прав та свобод інших осіб.

4. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, зобов'язуються поважати свободу батьків і у відповідних випадках законних опікунів забезпечувати релігійне і моральне виховання своїх дітей відповідно до своїх власних переконань.

Стаття 27

У тих країнах, де існують етнічні, релігійні та мовні меншості, особам, які належать до таких меншостей, не може бути відмовлено в праві разом з іншими членами тієї ж групи користуватися своєю культурою, сповідувати свою релігію і виконувати її обряди, а також користуватися рідною мовою.

Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966)

Стаття 2

1. Кожна держава, яка бере участь у цьому Пакті, зобов'язується в індивідуальному порядку і в порядку міжнародної допомоги та співробітництва, зокрема в економічній і технічній галузях, вжити в максимальних межах наявних ресурсів заходів для того, щоб забезпечити поступово повне здійснення визнаних у цьому Пакті прав усіма належними способами, включаючи, зокрема, вжиття законодавчих заходів.

2. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, зобов'язуються гарантувати, що права, проголошені в цьому Пакті, здійснюватимуться без будь-якої

дискримінації щодо раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження чи іншої обставини.

3. Країни, що розвиваються, можуть з належним урахуванням прав людини і свого народного господарства визначати, в якій мірі вони гарантуватимуть визнані в цьому Пакті економічні права особам, котрі не є їх громадянами.

Стаття 13

1. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право кожної людини на освіту. Вони погоджуються, що освіта повинна спрямовуватись на повний розвиток людської особи та усвідомлення її гідності і повинна зміцнювати повагу до прав людини і основних свобод. Вони, далі, погоджуються в тому, що освіта повинна дати можливість усім бути корисними учасниками вільного суспільства, сприяти взаєморозумінню, терпимості і дружбі між усіма націями і всіма расовими, етнічними та релігійними групами і сприяти роботі Організації Об'єднаних Націй по підтриманню миру.

3. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, зобов'язуються поважати свободу батьків і у відповідних випадках законних опікунів обирати для своїх дітей не тільки запроваджені державними властями школи, а й інші школи, що відповідають тому мінімуму вимог щодо освіти, який може бути встановлено чи затверджено державою, і забезпечувати релігійне та моральне виховання своїх дітей відповідно до власних переконань.

4. Ніяка частина цієї статті не повинна тлумачитись у розумінні приниження свободи окремих осіб та установ створювати навчальні заклади і керувати ними при незмінній умові додержання принципів, викладених у пункті 1 цієї статті, і вимоги, щоб освіта, яку дають у таких закладах, відповідала тому мінімуму вимог, що його може бути встановлено державою.

Резолюція "Мінімальні стандартні правила поведінки з в'язнями" (1957, 1977)

Релігія

41.1) У заклади, де є досить велика кількість в'язнів, що належать до однієї конфесії, слід призначати кваліфікованого служителя даного культу або дозволити йому відправляти там відповідні обряди. Якщо є можливість, а кількість таких в'язнів значна, такого служителя треба призначати на певний час.

2) Кваліфікований служитель культу, який призначається або допускається в заклад на основі пункту 1, повинен мати можливість регулярно проводити релігійні обряди та у відведений для цього час періодично відвідувати наодинці в'язнів, які належать до його конфесії, для бесід на релігійні теми.

3) В'язнів не можна позбавляти можливості доступу до кваліфікованих представників будь-якої конфесії. З другого боку, якщо в'язень протестує проти відвідування його служителями культу, до його побажань треба ставитися з повною повагою.

42. У межах досяжного кожен в'язень повинен мати можливість задовольняти свої релігійні потреби, беручи участь у релігійних обрядах у стінах закладу і маючи в своєму розпорядженні релігійні писання, властиві його віросповіданню.

Поводження з в'язнями

65. У поведженні з особами, засудженими до тюремного ув'язнення чи іншої подібної міри покарання, треба прагнути, враховуючи тривалість терміну, який вони відбувають, прищеплювати їм бажання підкорятися законам і забезпечувати своє існування після звільнення. Поводження з ними повинно зміцнювати в них відчуття власної гідності та усвідомлення своєї відповідальності.

66.1) З цією метою треба вжити всіх придатних засобів, включаючи релігійне обслуговування в країнах, де це можливо, навчання, професійну підготовку та орієнтацію, вивчення конкретних соціальних випадків, консультації щодо працевлаштування, фізичне виховання і зміцнення характеру. Причому треба враховувати індивідуальні потреби в'язня, його соціальне минуле, історію його злочину, його фізичні й розумові здібності та можливості, його темперамент, тривалість терміну його ув'язнення і його можливості після звільнення.

2) Щодо кожного в'язня, засудженого на досить тривалий термін, директор мусить отримати якомога швидше вичерпні відомості з питань, перерахованих у попередньому пункті. Ці відомості повинні завжди містити в собі звіт лікаря, по можливості досвідченого в психіатрії, про фізичний і психічний стан в'язня.

3) Ці звіти та інші документи, що стосуються в'язня, повинні бути підшиті до його особистої справи. Справу треба доповнювати новими свідченнями і зберігати так, щоб відповідальні працівники могли в разі необхідності звертатися до неї.

Освіта і відпочинок

77.1) В'язням, що здатні мати з цього користь, слід забезпечувати можливість подальшої освіти, включно з релігійним вихованням у країнах, де таке допускається. Навчання неграмотних і молоді слід вважати обов'язковим, і органи тюремного управління повинні звертати на це особливу увагу.

2) Навчання в'язнів слід, наскільки це можливо, пов'язувати з діючою в країні системою освіти, з тим, щоб звільнені в'язні могли вчитися далі без утруднень.

Декларація про расу і расові забобони* (1978)

Стаття 1

1. Всі люди належать до одного й того ж виду і мають спільне походження. Вони народжуються рівними в гідності та правах, і всі вони складають невід'ємну частину людства.

2. Всі люди і групи людей мають право відрізнятися одні від одних, розглядати себе як таких і такими вважатися. Однак різноманітність

форм життя і право на відмінність ні за яких обставин не можуть стати підставою для расових забобонів; ні юридично, ні фактично вони не можуть бути виправданням будь-якої дискримінаційної практики чи засадою політики апартеїду, що є найбільш крайньою формою расизму.

3. Ідентичність походження ніяким чином не стосується можливості для людей вести різний спосіб життя; вона також не виключає ні існування відмінностей, що ґрунтуються на різноманітності культур, середовища та історії, ні права на збереження культурної самобутності.

4. Усі народи світу мають рівні здібності, що дозволяють їм досягнути найвищого рівня інтелектуального, технічного, соціального, економічного, культурного і політичного розвитку.

5. Відмінності в досягненнях різних народів пояснюються винятково географічними, історичними, політичними, економічними, соціальними і культурними чинниками. Ці відмінності в жодному разі не можуть слугувати підставою для встановлення будь-якої ієрархічної класифікації націй і народів.

Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості і дискримінації на основі релігії чи переконань* (1981)

Стаття 3

Дискримінація людей на підставі релігії або переконань є образою гідності людської особистості та запереченням принципів Статуту Організації Об'єднаних Націй та осуджується як порушення прав людини й основних свобод, проголошених у Загальній декларації прав людини і детально викладених у Міжнародних пактах про права людини, та як перешкода дружнім і мирним відносинам між державами.

Конвенція про права дитини (1989)

Стаття 14

1. Держави-учасниці поважають право дитини на свободу думки, совісті та релігії.

2. Держави-учасниці поважають права та обов'язки батьків і в відповідних випадках законних опікунів керувати дитиною в здійсненні її права методом, що відповідає здібностям дитини, які розвиваються.

3. Свобода дотримуватися своєї релігії або віри може зазнавати лише таких обмежень, які встановлені законом і необхідні для охорони державної безпеки, громадського порядку, моралі та здоров'я населення або захисту основних прав і свобод інших осіб.

Стаття 30

У таких державах, де існують етнічні, релігійні або мовні меншості чи особи з числа корінного населення, дитині, яка належить до таких меншостей чи корінного населення, не може бути відмовлено в праві спільно з іншими членами її групи користуватися своєю культурою, сповідати свою релігію і виконувати її обряди, а також користуватися рідною мовою.

Міжнародна конвенція про захист прав усіх трудящих-мігрантів і членів їх сімей* (1990)²

Стаття 12

1. Трудящі-мігранти і члени їх сімей мають право на свободу думки, совісті та релігії. Це право включає свободу мати або приймати релігію чи переконання за своїм вибором і свободу сповідувати свою релігію або переконання як одноособово, так і спільно з іншими, прилюдно або приватно, у відправленні культу, виконанні релігійних і ритуальних обрядів і вчень.

2. Трудящі-мігранти і члени їх сімей не повинні піддаватися примусу, що применшує їх свободу мати або приймати релігію чи переконання за своїм вибором.

3. Свобода сповідувати релігію або переконання підлягає лише обмеженням, установленим законом і необхідним для збереження суспільної безпеки, порядку, здоров'я і моралі та основних прав і свобод інших осіб.

4. Держави-учасниці цієї Конвенції зобов'язуються поважати свободу батьків та, у відповідних випадках, законних опікунів, щонайменше один з яких є трудящим-мігрантом, забезпечувати релігійне і моральне виховання своїх дітей відповідно до своїх власних переконань.

Правила Організації Об'єднаних Націй щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі* (1990)

4. Ці Правила мають застосовуватися неупереджено, без будь-якої дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, статі, віку, мови, віросповідання, національності, політичних або інших переконань, культурних поглядів або практики, майнового або сімейного стану, етнічного або соціального походження і непрацездатності. Необхідно забезпечувати повагу релігійних і культурних поглядів, практики і моральних принципів неповнолітнього.

37. Виправний заклад повинен забезпечити, щоб кожен неповнолітній у звичний час харчування отримував належним чином приготовану і подану їжу, якість і кількість якої відповідає дієтичним і санітарно-гігієнічним нормам зважаючи, наскільки це можливо, на його релігійні та культурні вимоги. Кожен неповнолітній повинен бути забезпечений чистою питною водою у будь-який час.

Релігія

48. Кожному неповнолітньому потрібно дозволяти задовольняти свої потреби, пов'язані з релігійним і духовним життям, зокрема відвідувати служби і зібрання, що проводяться у виправному закладі, або брати участь у службах відповідно до обрядів його релігії, а також користуватися необхідними книгами або предметами релігійного культу й навчання відповідно до свого віросповідання. Якщо у виправному закладі утримується досить велике число

неповнолітніх, які сповідують будь-яку певну релігію, то слід призначати або допускати до нього одного або кількох служителів культу цієї релігії для проведення регулярних служб і відвідування неповнолітніх на їх прохання у конфіденційній обстановці з релігійними цілями. Кожен неповнолітній повинен мати право на зустріч із кваліфікованим представником будь-якої релігії на свій вибір, а також право не брати участі в релігійних службах і вільно відмовлятися від релігійної освіти, релігійних повчань або проповіді.

Резолюція "Основні принципи поводження з в'язнями" (1990)

2. Не допускається ніякої дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних та інших переконань, національного або соціального походження, майнового стану, народження чи за іншою ознакою.

3. Бажано також поважати релігійні переконання і культурні традиції тієї групи, до якої належать ув'язнені, в усіх випадках, як цього вимагають місцеві умови.

5. За винятком тих обмежень, необхідність яких надто обумовлена фактом ув'язнення в тюрму, всі ув'язнені користуються правами людини і фундаментальними свободами, викладеними у Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права і Факультативному протоколі до них (Резолюція 2200 А (XXI) Генеральної Асамблеї, Додаток), а також іншими правами, які викладені в інших пактах Організації Об'єднаних Націй.

Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин³ (1992)

Стаття 1

1. Держави захищають на їх відповідних територіях існування та самобутність національних чи етнічних, культурних, релігійних та мовних меншин та заохочують створення умов для розвитку тієї самобутності.

2. Держави здійснюють належні законодавчі та інші кроки для досягнення цих цілей.

Стаття 2

1. Особи, що належать до національних чи етнічних, релігійних та мовних меншин (надалі називаються особами, що належать до меншин), мають право користуватися досягненнями своєї культури, сповідувати свою релігію та відправляти релігійні обряди, а також користуватися своєю мовою у приватному житті та публічно, вільно та без втручання чи дискримінації у будь-якій формі.

2. Особи, що належать до меншин, мають право активної участі в культурному, релігійному, громадському, економічному та державному житті.

² На цей час Конвенція Україною не ратифікована.

³ Права людини і професійні стандарти для юристів. — Київ, 1996.

3. Особи, що належать до меншин, мають право активної участі у прийнятті на національному і, де це необхідно, регіональному рівні рішень, стосовно тієї меншини, до якої вони належать, або тих регіонів, у яких вони проживають, в порядку, що не суперечить національному законодавству.

4. Особи, що належать до меншин, мають право створювати свої власні асоціації та забезпечувати їх функціонування та підтримувати без будь-якої дискримінації вільні та мирні контакти з іншими членами своєї групи та з особами, що належать до інших меншин, а також контакти через кордони з громадянами інших держав, з якими вони зв'язані національними, етнічними, релігійними або мовними зв'язками.

Стаття 4

1. Держави вживають при необхідності заходів для забезпечення того, щоб особи, які належать до меншин, могли повною мірою та ефективно здійснювати свої права людини та основні свободи без будь-якої дискримінації і на підставі повної рівності перед законом.

2. Держави вживають заходів для створення сприятливих умов, які дозволяють особам, що належать до меншин, виражати свої особливості та розвивати свою культуру, мову, релігію, традиції і звичаї за винятком тих випадків, коли конкретна діяльність здійснюється з порушенням національного законодавства та суперечить міжнародним нормам.

4. Держави при необхідності вживають заходів у галузі освіти з метою стимулювання вивчення історії, традицій, мови і культури меншин, що проживають на їхній території. Особи, що належать до меншин, повинні мати належні можливості для отримання знань, необхідних для життя у суспільстві (взагалі) і в цілому.

Стаття 8

1. Ніщо у цій Декларації не заважає виконанню державами їхніх міжнародних зобов'язань стосовно осіб, що належать до меншин. Зокрема, державам слід сумлінно виконувати обов'язки та зобов'язання, які вони прийняли на себе у відповідності з міжнародними договорами та угодами, учасниками яких вони є.

2. Здійснення прав, викладених у цій Декларації, не завдає шкоди здійсненню усіма особами загально-визнаних прав людини та основних свобод.

3. Заходи, яких вживають держави з метою забезпечення ефективного здійснення прав, викладених у цій Декларації, не вважаються *prima facie* суперечними з принципами рівності, що закріплені у Загальній декларації прав людини.

4. Ніщо у цій Декларації не може бути витлумачено як таке, що допускає будь-яку діяльність націй, включаючи принципи поважання суверенної рівності, територіальної цілісності та політичної незалежності держав.

Декларація принципів толерантності (1995)

Стаття 1

Поняття толерантності

1.1. Толерантність означає поважання, сприйняття та розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості. Формуванню толерантності сприяють знання, відкритість, спілкування та свобода думки, совісті і переконань. Толерантність — це єдність у різноманітті. Це не тільки моральний обов'язок, а й політична та правова потреба. Толерантність — це те, що уможливорює досягнення миру, сприяє переходу від культури війни до культури миру.

1.2. Толерантність — це не поступка, поблажливість чи потурання. Толерантність — це, передусім, активна позиція, що формується на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини. Толерантність у жодному разі не може бути виправданням посягання на ці основні цінності. Толерантність повинні виявляти кожна людина, групи людей та держави.

1.3. Толерантність — це обов'язок сприяти утвердженню прав людини, плюралізму (в тому числі культурного плюралізму), демократії та правопорядку. Толерантність — це поняття, що означає відмову від догматизму і абсолютизму, утвердження норм, закріплених у міжнародно-правових актах у галузі прав людини.

1.4. Стосовно поважання прав людини виявлення толерантності не означає терпимого ставлення до соціальної несправедливості, відмови від своїх або прийняття чужих переконань. Це означає, що кожен може дотримуватися своїх переконань і визнає таке саме право за іншими. Це означає визнання того, що люди з природи своєї відрізняються зовнішнім виглядом, становищем, мовою, поведінкою і мають право жити в мирі та зберігати свою індивідуальність. Це також означає, що погляди однієї людини не можуть бути нав'язані іншим.

Стаття 2

Державний рівень

2.1. На державному рівні реалізація принципу толерантності передбачає існування справедливого та неупередженого законодавства, дотримання правопорядку, судово-процесуальних та адміністративних норм. Необхідно також, щоб економічні і соціальні можливості були доступними для кожної людини без будь-якої дискримінації. Відчуження і маргіналізація можуть стати причиною пасивності, ворожості та фанатизму.

2.2. Для того, щоб зробити суспільство толерантнішим, державам слід ратифікувати існуючі міжнародні конвенції з питань прав людини і, в разі потреби, розробити нове законодавство з метою забезпечення в суспільстві рівноправних відносин і рівних можливостей для всіх груп і кожної окремої людини.

2.3. В інтересах міжнародної злагоди принципово важливо, щоб кожна людина, громада та нація усвідомлювали та поважали багатокультурний характер людського співтовариства. Без толерантності не може бути миру, а без миру неможливі розвиток і демократія.

2.4. Нетолерантність може набувати форми маргіналізації соціальне найменш захищених груп, їхнього вилучення із суспільного та політичного життя, насильства і дискримінації щодо них. Як проголошує Декларація про раси та расові забобони: “Всі люди та групи людей мають право відрізнятись один від одного” (стаття 1.2).

Стаття 3 **Соціальні аспекти**

3.1. Толерантність особливо важлива в сучасному світі, який характеризується глобалізацією економіки і зростаючою мобільністю, швидким розвитком комунікації, інтеграції та взаємозалежності, великомасштабними міграційними процесами і переміщенням населення, урбанізацією і трансформуванням соціальних моделей. Оскільки кожна частина світу характеризується різноманітністю, ескалація нетерпимості та розбрату потенційно загрожує всім регіонам. Від такої загрози неможливо відмежуватись національними кордонами, тому що вона має глобальний характер.

3.2. Толерантність необхідна у взаєминах між окремими особами, в сім'ї та громаді. У школах, університетах та осередках неформальної освіти, удома і на роботі необхідно формувати атмосферу толерантності, стосунки відкритості, уважності один до одного та почуття солідарності. Засоби комунікації здатні відіграти конструктивну роль у сприянні вільному і відкритому діалогу та спілкуванню, роз'ясненню ваги толерантності та загроз, що їх несе байдужість до проявів нетолерантності з боку груп та ідеологій.

3.3. У Декларації ЮНЕСКО “Про расу та расові забобони” проголошується, що слід вживати необхідних заходів з метою забезпечення рівності у праві на гідність та інших правах окремих осіб і груп людей. У цьому зв'язку особливу увагу слід зосередити на найменш соціально захищених групах, які перебувають у несприятливих соціальних чи економічних умовах, для того щоб надати їм правового та соціального захисту, зокрема в житлових питаннях та питаннях зайнятості, охорони здоров'я, забезпечити повагу до самобутності їхньої культури та цінностей, сприяти їхньому соціальному і професійному зростанню та інтеграції, зокрема засобами освіти.

3.4. Для розв'язання цього глобального завдання необхідно здійснювати відповідні наукові дослідження та створювати інформаційні мережі з метою

координації діяльності міжнародного співтовариства, у тому числі залучати соціальні науки до проведення глибинного аналізу причин такого становища та до ефективних протидій негативним явищам, а також здійснювати наукові дослідження та моніторинг з метою сприяння виробленню політичних рішень та нормативній діяльності держав-членів.

Стаття 4 **Виховання**

4.1. Виховання є найефективнішим засобом запобігання проявам нетерпимості. Виховання в дусі толерантності починається з прищеплення людям знань про їхні права та свободи з метою забезпечити їхню реалізацію та зміцнити прагнення кожного до захисту прав інших.

4.2. Виховання в дусі толерантності слід розглядати як невідкладне завдання; у зв'язку з цим необхідно сприяти розробці навчальних методик для формування толерантності на систематичній і раціональній основі, розкриваючи культурні, соціальні, економічні, політичні та релігійні чинники нетерпимості, що призводять до насильства і відчуження. Політика і програми в галузі освіти повинні сприяти покращанню взаєморозуміння, зміцненню солідарності і толерантності у спілкуванні як між окремими особами, так і між етнічними, соціальними, культурними, релігійними і мовними групами та націями.

4.3. Виховання в дусі толерантності має бути націлене на протидію негативним впливам, які викликають страх та відособлюють від інших. Воно повинне розвивати в молоді здібності до незалежного мислення, критичної оцінки та формувати високі моральні критерії.

4.4. Ми заявляємо про свою готовність підтримувати і втілювати в життя програми наукових досліджень у галузі соціальних наук та виховання в дусі толерантності, прав людини та ненасильства. Це означає, що слід приділяти особливу увагу питанням підвищення рівня педагогічної підготовки, навчальних планів, змісту підручників і занять, удосконалення інших навчальних матеріалів, застосовуючи нові освітні технології з метою виховання чуйних і відповідальних громадян, відкритих до сприйняття інших культур, здатних цінувати свободу, поважати людську гідність та індивідуальність, запобігати конфліктам або розв'язувати їх ненасильницькими засобами.

Стаття 5 **Готовність до дій**

Ми зобов'язуємося сприяти формуванню психології толерантності та ненасильства, використовуючи для цього програми та заклади в галузі освіти, науки, культури і комунікації.

ДОКУМЕНТИ РАДИ ЄВРОПИ

Конвенція про захист прав людини та основних свобод (Європейська конвенція з прав людини) (1950)

Стаття 9

Свобода думки, совісті і віросповідання

1. Кожен має право на свободу думки, совісті і віросповідання; це право включає свободу змінювати свою релігію або свої переконання, а також свободу сповідувати свою релігію або переконання як одноособово, так і спільно з іншими, прилюдно чи приватно, в богослужінні, ученні, виконанні та дотриманні релігійних і ритуальних обрядів.

2. Свобода сповідувати релігію або переконання підлягає лише таким обмеженням, які встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони громадського порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Стаття 10

Свобода вираження поглядів

1. Кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. Ця стаття не перешкоджає державам вимагати ліцензування діяльності радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств.

2. Здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для охорони порядку або запобігання злочинам, для охорони здоров'я або моралі, для захисту репутації або прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду і є необхідними в демократичному суспільстві.

Стаття 14

Заборона дискримінації

Здійснення прав і свобод, викладених у цій Конвенції, гарантується без будь-якої дискримінації за ознакою статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного або соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження або інших обставин.

Європейські пенітенціарні правила

Переглянутий текст Європейських мінімальних правил поведінки з ув'язненими* (1987)

Релігійна і моральна підтримка

46. Кожному ув'язненому дозволяється, наскільки це можливо, задовольняти свої потреби релігійного,

духовного та морального характеру і для цього бути присутнім на службах чи зібраннях у місцях позбавлення волі та мати у своєму розпорядженні необхідні книги і публікації.

47.1. Якщо у місці позбавлення волі перебуває досить велике число ув'язнених, які належать до однієї релігії, має бути призначений чи затверджений офіційний представник цієї релігії. У випадку, якщо це виправдано великою чисельністю таких ув'язнених та обставини це дозволяють, досягається відповідна домовленість про його роботу на постійній основі.

47.2. Офіційному представнику, призначеному чи затвердженому відповідно до пункту 1, повинно бути дозволено періодично проводити служби і вести релігійну діяльність, а також зустрічатися у відповідний час із ув'язненими, що сповідують цю релігію, як їх духовний наставник.

47.3. Нікому з ув'язнених ніколи не може бути відмовлено у праві спілкування з офіційним представником будь-якої релігії. Якщо ув'язнений заперечує проти візиту релігійного представника, йому має бути дозволено відмовитися від цієї зустрічі.

Рамкова конвенція про захист національних меншин (1995)

Стаття 6

1. Сторони заохочують атмосферу терпимості та міжкультурного діалогу і вживають ефективних заходів для поглиблення взаємної поваги, взаєморозуміння та співробітництва між усіма особами, що проживають в межах їхньої території, незалежно від їхньої етнічної, культурної, мовної або релігійної самобутності, зокрема в галузях освіти, культури та засобів масової інформації.

2. Сторони зобов'язуються вживати належних заходів для захисту осіб, які можуть стати об'єктами погроз або актів дискримінації, ворожого ставлення чи насильства на підставі їхньої етнічної, культурної, мовної або релігійної самобутності.

Висновок Парламентської Асамблеї Ради Європи №190⁴ (1995)*

2. Відповідно, у світлі гарантій вищими посадовими особами держави (лист від Президента України, голови Верховної Ради і прем'єр-міністра від 27 липня 1995р.) і виходячи з наступного розгляду, Асамблея вірить, що Україна здатна і готова, відповідно до Статті 4 Статуту Ради Європи, виконати умови для вступу до Ради Європи, як визначається у Статті 3: "Кожен член Ради Європи повинен поділяти принципи верховенства права і гарантувати усім особам дотримання, в рамках своєї юрисдикції, прав людини і основоположних свобод, і відкрито й ефективно співпрацювати для досягнення мети Ради...":

⁴ <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=http://3A%2F%2Fassembly.coe.int%2FDocuments%2FAdoptedText%2Fta95%2FEOP190.htm>.

хі. сприятиме мирному розв'язанню суперечок між православними церквами, поважаючи незалежність Церкви від держави; запровадить нову недискримінаційну систему реєстрації церков і правове рішення питання реституції церковної власності.

Рекомендація Парламентської Асамблеї Ради Європи №1396⁵ (1999)*

Релігія і демократія

1. За статутом Рада Європи — організація принципово гуманістична. Водночас, як захисник прав людини вона має забезпечувати свободу думки, совісті і релігії, як декларує стаття 9 Європейської конвенції з прав людини. Вона має також забезпечувати, щоб прояви релігійності не виходили за рамки обмежень, викладених у тій же статті.

2. Парламентська Асамблея Ради Європи виявляла інтерес до розмаїття культур і релігій у Європі. Їх співіснування і взаємодія значно збагатили європейську спадщину. Зокрема, Асамблея відсилає до Резолюції №885 (1987) “Про внесок євреїв у європейську культуру”, Резолюції №916 (1989) “Про невикористовувані культові споруди”, Рекомендації №1162 (1991) і Постанови №465 “Про внесок ісламської цивілізації у європейську культуру”, Рекомендації №1291 (1996) “Про єврейську культуру”.

3. Асамблея також свідомо того, що навіть за демократії зберігається певна напруженість між проявами релігійних переконань і політичною владою. Багато проблем, з якими стикається сучасне суспільство, мають релігійний аспект, зокрема, нетолерантні фундаменталістські рухи і терористичні акти, расизм і ксенофобія, етнічні конфлікти. Слід врахувати також і гендерну нерівність у релігіях. Асамблея зверталася до деяких з цих проблем у Рекомендації №1202 (1993) “Про релігійну толерантність у демократичному суспільстві” і Рекомендації №1222 (1993) “Про боротьбу з расизмом, ксенофобією і нетолерантністю”. Екстремізм — це не релігія, а її перекручення або спотворення. Жодна з давніх великих релігій не проповідує насильства. Екстремізм — це людський винахід, що відвертає релігію з її гуманістичного шляху, щоб використати як інструмент влади.

4. Релігійні питання мають вирішувати не політики. А релігії не повинні намагатися замінити демократію чи захопити політичну владу. Вони мають поважати права людини, що визначені у Європейській конвенції з прав людини, і верховенство права.

5. Демократія і релігія не мають бути несумісними — якраз навпаки. Демократія довела свою здатність забезпечувати найкращі умови для свободи совісті, проявів релігійних переконань і релігійного плюралізму. Зі свого боку, релігія завдяки своїм моральним та етичним поглядам, цінностям, які вона підтримує, критичному підходу і культурним

надбанням може бути надійним партнером демократичного суспільства.

6. Демократичні держави, як світські, так і ті, що асоціюють себе з певною релігією, мають дозволяти всім релігіям, які дотримуються умов, визначених у Європейській конвенції з прав людини, розвиватися в однакових умовах і надати їм можливість займати належне місце в суспільстві.

7. Проблеми з'являються, коли влада намагається використати релігію для своїх цілей або коли релігії намагаються використати державу для досягнення своєї мети.

8. Багато конфліктів також зумовлені незнанням про інших, стереотипами, що з'являються внаслідок цього, і, врешті-решт, неприйняттям. У демократичній системі політики мають обов'язок не допускати, щоб ціла релігія асоціювалася з акціями, здійсненими, наприклад, фанатичними релігійними меншинами.

9. Релігійний екстремізм, що підбурює нетолерантність, упередження і/або насильство, — це також симптом хворого суспільства, що становить загрозу демократії. Оскільки він піддає ризику громадський порядок, з ним потрібно боротися належними засобами, відповідно до принципу верховенства права, а оскільки це прояв суспільної хвороби, то її можна побороти лише тоді, коли влада почне розв'язувати справжні проблеми суспільства.

10. Освіта — головний спосіб боротьби з незнанням і стереотипами. Навчальні програми в школах та університетах мають бути негайно переглянуті з метою сприяння кращому розумінню різних релігій. Під час уроків про релігії як важливу частину історії, культури і філософії людства не має здійснюватися релігійне навчання.

11. Релігійні керівники шляхом публічних виступів і впливу на віруючих можуть зробити значний внесок у подолання упереджень.

12. Подолання упереджень робить необхідним також розвиток екуменізму і діалогу між релігіями.

13. Асамблея, таким чином, рекомендує, щоб Комітет Міністрів просив уряд держав-членів:

i. гарантувати свободу совісті і проявів релігійних переконань у рамках умов, визначених Європейською конвенцією з прав людини, для всіх громадян і, зокрема:

a. захищати релігійний плюралізм, створюючи однакові умови для розвитку всіх релігій;

b. полегшувати, у рамках статті 9 Європейської конвенції з прав людини, дотримання релігійних обрядів і звичаїв, наприклад, стосовно шлюбу, одягу, релігійних свят (із наданням вихідних) і військової служби;

c. засуджувати будь-яку спробу фанатиків спровокувати конфлікт у (між)релігійному середовищі;

⁵ <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=http%3A%2F%2Fassembly.coe.int%2FDocuments%2FAdoptedText%2Fta99%2FEREC1396.htm>.

d. забезпечувати свободу і рівні права на освіту всім громадянам, незалежно від їх релігійних вірувань, звичаїв і ритуалів;

e. забезпечувати справедливий і рівний доступ до засобів масової інформації для всіх релігій;

ii. підтримувати освіту про релігії і, зокрема:

a. почати викладати релігії як системи цінностей, які молоді люди мають навчитися вирізняти в рамках уявлень про етику і демократичне суспільство;

b. підтримувати викладання у школах порівняльної історії різних релігій, з особливою увагою до їх походження, подібності певних цінностей і розмаїття їх звичаїв, традицій, святкувань і т.ін.;

c. заохочувати вивчення історії філософії і філософії релігій і здійснення досліджень з цих предметів в університетах, паралельно з теологічними дослідженнями;

d. співпрацювати з релігійними навчальними закладами для того, щоб запровадити або збільшити роль аспектів, які стосуються прав людини, історії, філософії і науки в їх навчальних планах;

e. уникати — у випадку дітей — будь-яких конфліктів між освітою, яку забезпечує держава, і релігійною вірою сім'ї, для того, щоб поважати вільне рішення сім'ї у цьому дуже чутливому питанні;

iii. сприяти кращим відносинам з (і між) релігіями і, зокрема:

a. регулярно брати участь у дискусіях з релігійними керівниками і фахівцями у сфері гуманітарних наук стосовно головних проблем, з якими стикається суспільство, що дозволить враховувати культурні та релігійні погляди громадськості до прийняття політичних рішень і залучати релігійні громади й організації до підтримки демократичних цінностей та інноваційних ідей;

b. сприяти діалогу між релігіями, забезпечуючи можливості для проявів переконань, дискусій і зустрічей між представниками різних релігій;

c. сприяти регулярному діалогу між теологами, філософами та істориками, залучаючи також представників інших наук;

d. розширювати і посилювати партнерство з релігійними громадами й організаціями, а особливо з тими, що мають глибокі культурні та етичні традиції соціальної, доброчинної, місіонерської, культурної та освітньої діяльності серед місцевого населення;

iv. сприяти культурному і соціальному вираженню релігій і, зокрема:

a. забезпечувати рівні умови для утримання і збереження релігійних споруд і майна всіх релігій як частини національної та європейської спадщини;

b. забезпечувати, щоб невикористовувані релігійні споруди мали застосування, умови якого є найближчими до первинного призначення будівлі;

c. захищати культурні традиції та різні релігійні святкування;

d. підтримувати соціальну і доброчинну роботу, здійснювану релігійними громадами й організаціями.

14. Асамблея також рекомендує Комітету Міністрів:

i. сформулювати принципи для запровадження навчальних програм відповідно до пп. 13.ii.a, b і c цієї Рекомендації як частину своїх проектів з громадянської освіти і викладання історії;

ii. продовжувати організовувати пан'європейські зустрічі представників різних релігій.

Рекомендація Парламентської Асамблеї Ради Європи №1556⁶ (2002)*

Релігія та зміни в Центральній і Східній Європі

1. Парламентська Асамблея Ради Європи неодноразово мала можливості розгляду питань стосовно збереження і розвитку традиційних релігійних культур та шляхів створення необхідних умов для їх успішної взаємодії і спільного розвитку. В Резолюції №885 (1987) "Про внесок євреїв у європейську культуру", Рекомендації №1162 (1991) "Про внесок ісламської цивілізації у європейську культуру", Рекомендації №1291 (1996) "Про єврейську культуру" Асамблея висловила свою думку стосовно необхідності захисту і розвитку спільної культурної спадщини Європи в усьому її багатстві та розмаїтості.

2. Асамблея також наполегливо висловлювалася про необхідність забезпечення або відновлення гармонійних відносин між релігійними інституціями і державою. Це є суттєвою складовою таких основних прав людини, як свобода совісті і релігії, релігійна толерантність та захист окремих осіб і громад від будь-яких форм релігійного переслідування. Ці питання детально розглядаються у Резолюції №916 (1989) "Про невикористовувані культові споруди", Рекомендації №1202 (1993) "Про релігійну толерантність у демократичному суспільстві", Рекомендації №1222 (1993) "Про боротьбу з расизмом, ксенофобією і нетолерантністю", Рекомендації №1396 (1999) "Про релігію і демократію" і Рекомендації №1412 (1999) "Про незаконну діяльність сект".

3. Крах соціалістичної системи надав релігійним інституціям у Центральній і Східній Європі можливість, чи навіть відповідальність, оновити свій соціальний потенціал і зосередитися на своїх основних, історичних завданнях (духовне виховання особистості, етичне вдосконалення суспільства і благодійні, культурні, освітні та інші проекти).

4. Останнім часом суспільно-релігійний розвиток у посткомуністичних країнах ознаменувався появою фундаменталістських та екстремістських тенденцій, активними спробами використання релігійних гасел і релігійних організацій у процесі воєнної, політичної та етичної мобілізації на службу воєнничому націоналізму і шовінізму, а також політизацією релігійного життя.

5. Виникнення незалежних держав заохотило прагнення окремих національних православних церков до власної незалежності чи зміни своєї приналежності, що в окремих випадках викликає потужний спротив

⁶ http://www.coe.int/T/r/Parliamentary/5FAssembly/5BRussian/5Fdocuments/5D/5B2002/5D/5BAvril2002/5D/Rek_1556.asp#TopOfPage.

з боку православних центрів, яким вони раніше підпорядковувалися. Це призвело до погіршення взаємовідносин між церквами, а в окремих випадках між державами. Важливо виключити будь-які можливості державного втручання у питання догми, церковної організації і канонічного права.

6. Нова релігійна свобода та усунення бар'єрів на шляху поширення ідей і вірувань, включаючи релігійні, поставили церкви Центральної і Східної Європи в ситуацію релігійного різномаття. Зараз через свій послаблений у минулому стан і відсутність досвіду існування в умовах політичного, культурного і релігійного плюралізму традиційні церкви регіону опинилися у стані конфлікту з іноземними місіонерами та новими релігійними рухами, що з'явилися там нещодавно. До сьогодні не вдалося вирішити проблему встановлення рівноваги між принципами демократії і прав людини, особливо стосовно свободи совісті та релігії, з одного боку, і збереження національної культурної, етнічної і релігійної самобутності — з іншого.

7. Зникнення “залізної завіси” призвело до того, що релігійний і культурний вододіл в Європі став ще очевиднішим і ще більш посилюється. Дві християнські культури — Західна і Східна — зовсім мало знайомі одна з одною, що є дуже небезпечною перешкодою на шляху до об'єднаної Європи. Як неодноразово заявляв Папа Римський Іоанн Павло II, “християнська Європа має дихати обома своїми легенями — східним і західним”. Водночас, послідовники двох християнських традицій не виявляють особливого інтересу ні до єврейської культури, що є невід'ємною частиною європейської спадщини, ні до ісламської культури, яка дедалі більше стає частиною європейського ландшафту.

8. З огляду на зазначене вище, Асамблея рекомендує, щоб Комітет Міністрів закликав уряди держав-членів, Європейський Союз, а також відповідні органи влади та організації:

Юридичні гарантії та їх дотримання

i. досягти відповідності внутрішньодержавного законодавства Європейській конвенції з прав людини й основних свобод, приділяючи особливу увагу статті 9, яка стверджує, що релігійні свободи підлягають лише обмеженням, установленим законом і необхідним у демократичному суспільстві, а також рішенням Європейського суду з прав людини (1983) про те, що обмеження прав людини повинні мотивуватися “настійними суспільними потребами” і бути “співмірними законній меті, що переслідується”;

ii. гарантувати всім церквам, релігійним організаціям, центрам та об'єднанням статус юридичної особи, якщо їх діяльність не порушує прав людини і міжнародного права, і, зокрема, вимагати від Уряду Республіки Молдова реєстрації Бессарабської митрополії згідно з рішенням Європейського суду з прав людини від 13 грудня 2001р.;

iii. вжити ефективних заходів для того, щоб гарантувати свободу релігійних меншин, особливо в Центральній і Східній Європі, з посиленою увагою до їх захисту від дискримінації чи переслідування з боку релігійної більшості або інших груп, які практикують агресивний націоналізм і шовінізм;

iv. застосовувати стандартні процедури, передбачені внутрішньодержавним правом, в усіх доведених випадках зловживань релігійною свободою у формі, що завдає шкоди суспільству або правам, свободам чи здоров'ю окремих осіб;

v. гарантувати релігійним організаціям, майно яких було націоналізоване в минулому, реституцію цього майна протягом певного часу, а в тих випадках, коли це неможливо, виплату справедливої компенсації; необхідно вжити належних заходів з метою недопущення приватизації націоналізованої церковної власності;

vi. запропонувати посередництво у врегулюванні конфліктів між сторонами за їх згодою, при цьому виконуючи вимогу про невтручання державних органів у питання догми чи інші внутрішні релігійні спори;

vii. просити Європейський конвент включити європейські релігії і християнські традиції до преамбули майбутньої європейської конституції як основу гідності людської особистості та прав людини й етнічних коренів європейської самобутності;

Культура, освіта та обміни

viii. створити інформаційні стратегії і розробити необхідні заходи у сфері культурного обміну з метою взаємного ознайомлення народів різних країн з їх культурними досягненнями;

ix. співпрацювати з церковними владами в питанні визначення і розподілу їх відповідальності у таких галузях, як реставрація історичних будівель та релігійне виховання, і сприяти проведенню спільних дискусій з основних соціальних, моральних, етичних і культурних питань, що стоять перед сучасними суспільствами;

x. включити інформацію про основні європейські релігійні культури і звичаї до шкільної програми;

xi. підтримати діяльність неурядових організацій, які ведуть роботу з поглиблення взаєморозуміння між релігійними групами і захисту релігійної культурної спадщини;

xii. вжити заходів із забезпечення рівного доступу до засобів масової інформації, освіти і культури для представників усіх релігійних традицій;

xiii. заохочувати створення спеціальних центрів розвитку міжкофесійних відносин, а також проводити обмін виставками і ярмарками культурної спадщини, шедеврами релігійного мистецтва і книгами з метою ознайомлення населення з різними релігійними культурами Європи;

xiv. сприяти програмам обміну з метою формування у студентів, наукових працівників і діячів культури всебічного уявлення про етичні, моральні та культурні цінності європейських релігій;

xv. заохочувати розвиток культурних маршрутів у Європі та зв'язків Європи з сусідніми країнами з метою осмислення і збереження історичної спадщини і нових можливостей культурного спілкування;

xvi. передавати до публічних бібліотек публікації, що детально висвітлюють культурні досягнення і засади вчень різних релігійних традицій;

xvii. сприяти проведенню наукових досліджень, спрямованих на визначення спільних коренів різних європейських культур і поглиблення розуміння їх взаємовідносин і взаємного доповнення одна одної.

ДОКУМЕНТИ ОБСЄ

Підсумковий документ Віденської зустрічі 1986р. представників держав-учасниць Наради з безпеки і співробітництва в Європі*

(13) Держави-учасниці будуть:

(13.1) — удосконалювати свої закони, адміністративні правила і політику в галузі громадянських, політичних, економічних, соціальних, культурних та інших прав людини й основних свобод і застосовувати їх на практиці для того, щоб гарантувати ефективне здійснення цих прав і свобод;

(13.4) — ефективно забезпечувати право осіб знати свої права й обов'язки в цій галузі та діяти згідно з ними і з цією метою публікувати і робити доступними всі закони, адміністративні правила і процедури, що стосуються прав людини й основних свобод;

(13.5) — поважати право своїх громадян, самостійно або разом з іншими, здійснювати активний внесок у розвиток і захист прав людини й основних свобод;

(13.6) — заохочувати обговорення у школах та інших навчальних закладах питань розвитку і захисту прав людини й основних свобод;

(13.7) — забезпечувати у межах своєї території кожному, хто підлягає їх юрисдикції, права людини й основні свободи без будь-якого розрізнення за ознаками раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного або соціального походження, майнового стану, народження або інших обставин;

(13.8) — забезпечувати, щоб ні особу, яка реалізовує, висловлює намір реалізувати або прагне реалізувати ці права і свободи, ні будь-кого з членів її сім'ї не піддавали внаслідок цього дискримінації в будь-якій формі;

(13.9) — забезпечувати, щоб ефективні засоби правового захисту, а також повна інформація про них були доступні тим, хто заявляє, що їх права людини й основні свободи були порушені;

(16) З метою забезпечення свободи особистості та сповідання релігії або віри держави-учасниці будуть, серед іншого:

(16.1) — вживати ефективних заходів для запобігання і ліквідації дискримінації осіб чи об'єднань на ґрунті релігії або переконань стосовно визнання, реалізації і користування правами людини й основними свободами в усіх галузях громадянського, політичного, економічного, соціального і культурного життя і для забезпечення справжньої рівності між віруючими і невіруючими;

(16.2) — сприяти клімату взаємної терпимості та поваги між віруючими різних об'єднань, а також між віруючими і невіруючими;

(16.3) — надавати на їх прохання об'єднанням віруючих, які сповідують або готові сповідувати свою віру в конституційних межах своїх держав, визнання статусу, передбаченого для них у відповідних країнах;

(16.4) — поважати право цих релігійних об'єднань:

- засновувати й утримувати вільно доступні місця богослужінь або зібрань;
- організовуватися відповідно до своєї власної ієрархічної та інституційної структури;
- обирати, призначати і змінювати свій персонал згідно зі своїми відповідними вимогами і стандартами, а також будь-якими вільно досягнутими домовленостями між ними та їх державою;

- просити й отримувати добровільні фінансові та інші пожертвування;

(16.5) — здійснювати консультації з релігійними культами, установами й організаціями з метою кращого розуміння потреб релігійних свобод;

(16.6) — поважати право кожного давати й отримувати релігійну освіту мовою за своїм вибором або індивідуально, або спільно з іншими;

(16.7) — у цьому контексті поважати, серед іншого, свободу батьків забезпечувати релігійне і моральне виховання своїх дітей відповідно до своїх власних переконань;

(16.8) — дозволяти підготовку релігійного персоналу у відповідних закладах;

(16.9) — поважати право віруючих і релігійних об'єднань купувати і використовувати священні книги, релігійні видання мовою за своїм вибором та інші предмети і матеріали, що стосуються сповідання релігії або віри, і володіти ними;

(16.10) — дозволяти релігійним культам, установам та організаціям видавати (виготовляти), імпортувати і розповсюджувати релігійні видання і матеріали;

(16.11) — прихильно ставитися до зацікавленості релігійних об'єднань в участі у суспільному діалозі, в т.ч. через засоби масової інформації.

(18) Держави-учасниці постійно докладатимуть зусиль для реалізації положень Заключного акту та Мадридського Підсумкового документа, що стосуються національних меншин. Вони вживатимуть усіх необхідних законодавчих, адміністративних, юридичних та інших заходів, а також застосовувати відповідні міжнародні інструменти, що можуть їх пов'язати, для забезпечення захисту прав людини й основних свобод осіб, які належать до національних меншин на їх території. Вони будуть утримуватися від будь-якої дискримінації стосовно таких осіб і сприяти реалізації їх законних інтересів і прагнень у галузі прав людини й основних свобод.

(19) Вони захищатимуть і створюватимуть умови для підтримки етнічної, культурної, мовної і релігійної самобутності національних меншин на своїй території. Вони поважатимуть вільну реалізацію прав особами, які належать до таких меншин, і будуть забезпечувати їх повну рівність з іншими.

Співробітництво в гуманітарних та інших галузях

(32) Вони дозволятимуть віруючим, релігійним культам та їх представникам, на групових чи індивідуальних засадах, налагоджувати і підтримувати особисті контакти і спілкування один з одним у своїх та інших країнах, зокрема через поїздки, паломництво та участь у зібраннях та інших релігійних заходах. У цьому контексті та тією мірою, в якій це співмірно з такими контактами і заходами, тим, про кого йдеться, буде дозволено купувати, отримувати і везти з собою релігійні публікації і предмети культу, що стосуються сповідання їх релігії або віри.

(59) Вони будуть забезпечувати, щоб особи, які належать до національних меншин або регіональних культур на їх території, могли зберігати і розвивати свою власну культуру в усіх її аспектах, включаючи мову, літературу і релігію, і щоб вони могли зберегти свої культурні та історичні пам'ятники та об'єкти.

(68) Вони будуть забезпечувати, щоб особи, які належать до національних меншин або регіональних культур на їх територіях, могли передавати або набувати знань про свою власну культуру, в т.ч. шляхом передачі батьками своїм дітям мовної, релігійної і культурної самобутності. ■

РЕЛІГІЙНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ОКРЕМІ ТЕНДЕНЦІЇ 2000-2007 РОКІВ

Людмила ШАНГІНА,
директор соціальних програм
Центру Разумкова

Центр Разумкова здійснює постійний моніторинг церковно-релігійної ситуації в Україні, зокрема – соціологічний моніторинг стану і тенденцій розвитку релігійності українського суспільства, рівня суспільної довіри до Церкви як соціального інституту, а також громадської думки стосовно ролі релігії і Церкви в суспільному житті, державно-конфесійних і міжконфесійних відносин.

У 2000р. Центр здійснив перше в незалежній Україні повномасштабне дослідження рівня та особливостей релігійності українських громадян, їх розуміння ролі релігії і Церкви в житті людини, суспільства і держави¹. Аналогічне дослідження було проведене у 2002р.² Від того часу соціологічна служба Центру систематично здійснює як загальні, так і тематичні дослідження із зазначеної проблематики. Результати соціологічного моніторингу публікуються у друкованих виданнях Центру, надаються засобом масової інформації, доводяться до відома керівництва церков і релігійних організацій, а також державних установ, причетних до здійснення державно-конфесійних відносин в Україні.

Нижче наводяться результати соціологічного дослідження, проведеного у 2007р., робиться їх порівняльний аналіз з даними аналогічних досліджень минулих років³. На підставі порівняння результатів досліджень 2007р. і 2000р. стисло окреслюються тенденції розвитку релігійності українського суспільства протягом останніх семи років.

Самовизначення громадян у питанні віри

Результати моніторингу дають підстави стверджувати, що рівень релігійності українського суспільства протягом 2000-2007рр. залишався фактично стабільним. Так, у 2000р. визнали себе віруючими 57,8% громадян, у 2002р. – 60,2%, у 2007р. – 59%; невіруючими – 11,9%, 10,7%, і 9,6%, відповідно (діаграма «Незалежно від того, відвідуєте ви Церкву, чи ні, ким Ви себе вважаєте?», с.22-23).

Дещо зменшилося число тих, хто вагається між вірою і невірою (з 22,5% до 19%), натомість – збільшилося число тих, хто не може визначитися в питанні віри (з 2% до 5,8%). Число байдужих до питань віри, а також тих, хто визнає себе переконаним атеїстом, фактично не змінилося.

Таким чином, можна припустити, що українське суспільство має усталений рівень релігійності (за ознакою самовизначення громадян).

Стать. Рівень релігійності серед жінок залишається вищим, порівняно з аналогічним показником для чоловіків, і становить 66% проти 50,6%, відповідно. У 2000р. це співвідношення становило 67,8% проти 46%.

Вік. Число віруючих у вікових групах фактично не змінилося (зміни не перевищують похибки вибірки). Наприклад, серед молоді 18-29 років віруючими у 2007р. визнали себе 53% проти 53,3% у 2000р. Так само не змінилося число невіруючих, за винятком вікової групи 40-49 років, у якій воно зменшилося з 11,7% у 2000р. до 6,4% у 2007р. Число тих, хто вагається, дещо зменшилося в усіх вікових групах, крім найстаршої.

Залишилися сталими вікові особливості релігійності: число віруючих зростає з віком (з 53% у групі 18-29 років до 68,3% у найстаршій віковій групі).

Освіта. Так само сталими залишаються особливості релігійності, пов'язані з освітою: рівень релігійності

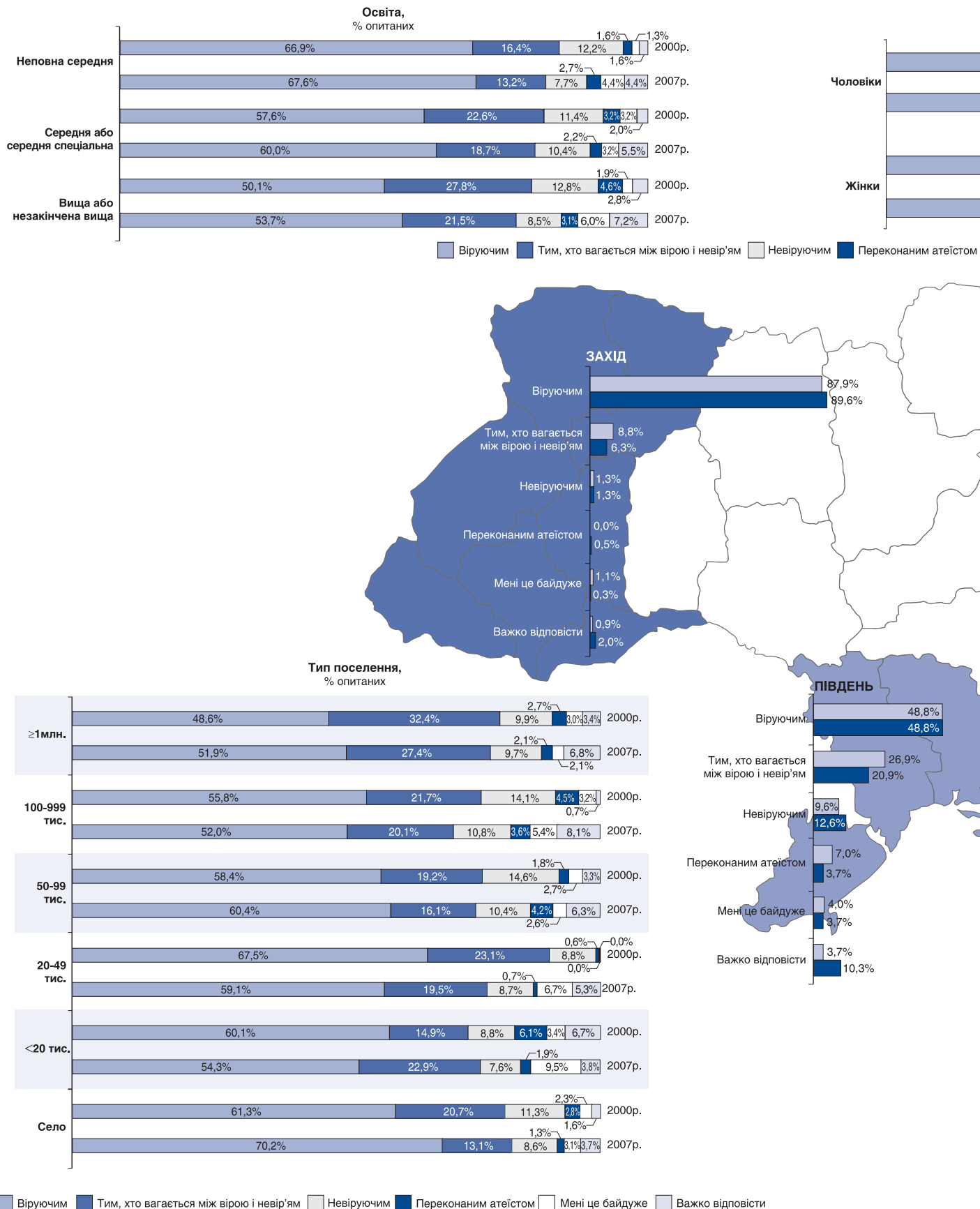
¹ Дослідження проведене в серпні 2000р. в усіх регіонах України. Опитано 2 017 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки – 2,3%. Результати дослідження докладно див.: Дудар Н., Шангіна Л. Релігія і віра в житті українців. – Центр Разумкова 2000, Київ, 2001, с.267-280.

² Дослідження проведене 7-16 серпня 2002р. в усіх регіонах України. Опитано 2 004 респонденти віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки – 2,3%. Результати дослідження докладно див.: Дудар Н., Шангіна Л. Релігія і церква в суспільному житті України. – Центр Разумкова 2002, Київ, 2003, с.645-653; Биченко А., Дудар Н. Релігійність українського суспільства: рівень, характер, особливості. – Там само, с.654-661.

³ Дослідження 2007р. проведене 2-9 лютого в усіх регіонах України. Опитано 2 011 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки – 2,3%. Окремі дані порівнюються з результатами досліджень, проведених 15-21 жовтня та 14-20 листопада 2003р.; опитано 2 013 та 2 023 респондентів, відповідно, віком від 18 років у всіх регіонах України. Теоретична похибка вибірки кожного дослідження – 2,3%.

Тут і далі застосовується наступний розподіл території України за регіонами: **Захід:** Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області; **Південь:** АР Крим, Миколаївська, Одеська, Херсонська області; **Центр:** м.Київ, Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області; **Схід:** Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська області.

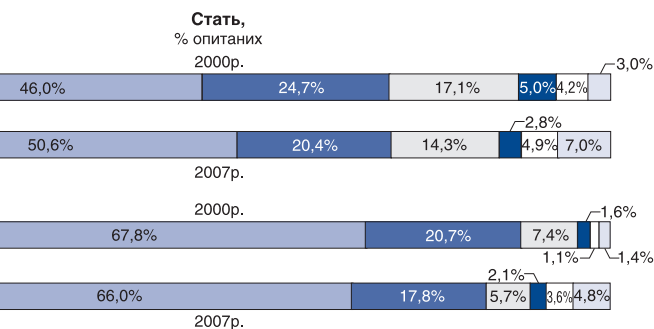
Незалежно від того, відвідуєте Ви

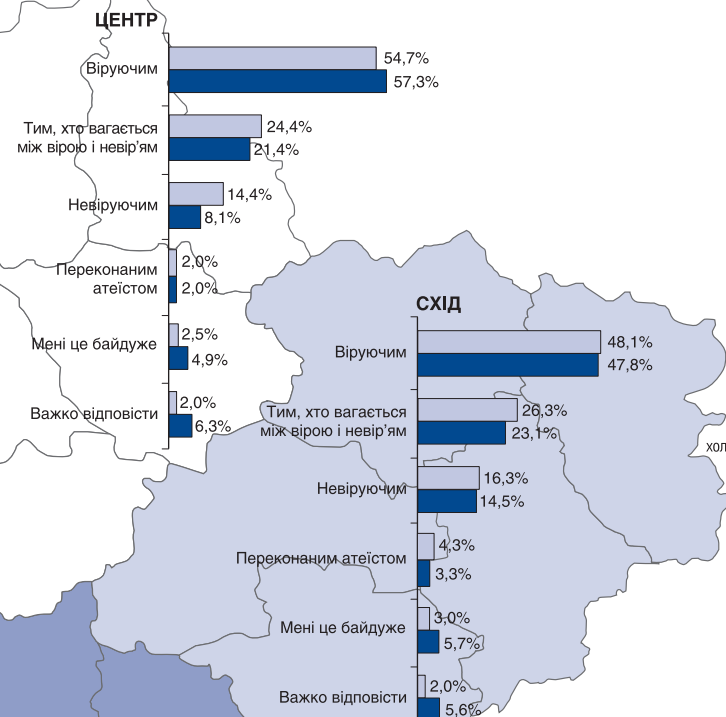

церкву чи ні, ким Ви себе вважаєте?

% опитаних

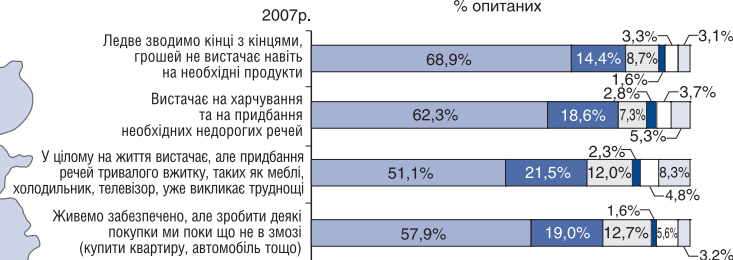
Мені це байдуже Важко відповісти

УКРАЇНА

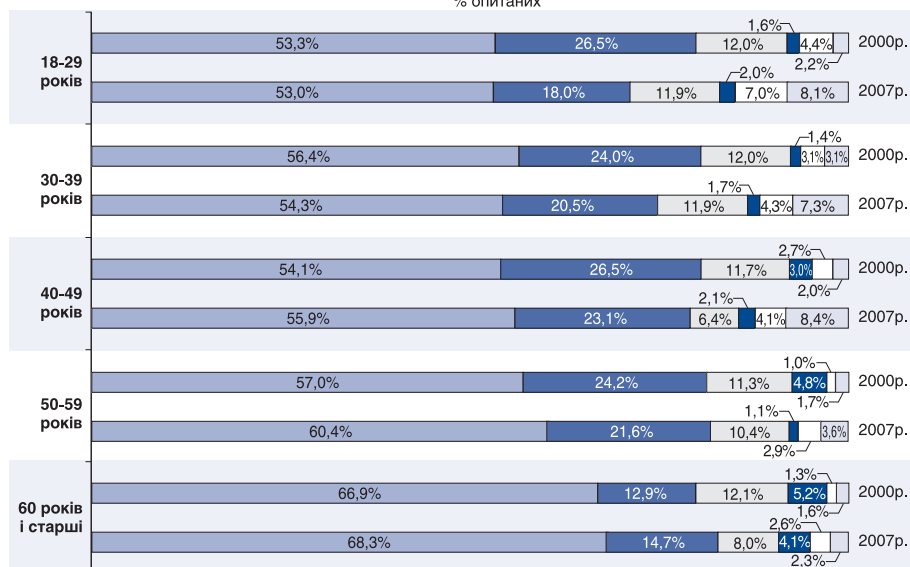
Матеріальне становище*, % опитаних

* Розподіл відповідей респондентів, матеріальний стан яких відповідає категорії "ми можемо собі дозволити придбати практично все, що хочемо" на діаграмі не наведений через незначне число респондентів, які обрали цей варіант відповіді.

Віруючим Тим, хто вагається між вірою і невір'ям Невіруючим
Переконаним атеїстом Мені це байдуже Важко відповісти

Вік, % опитаних

Віруючим Тим, хто вагається між вірою і невір'ям Невіруючим Переконаним атеїстом Мені це байдуже Важко відповісти

зменшується з підвищенням рівня освіти. Так, якщо у групі осіб з неповною середньою освітою віруючими визнають себе 67,6% опитаних, то у групі з вищою або незакінченою вищою освітою – 53,7%.

Матеріальне становище. Як свідчать дані дослідження, найбільше число віруючих (68,9%) – у групі громадян з найнижчим рівнем матеріального достатку (“ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти харчування”), найменше (51,1%) – серед тих, кому “на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку викликає труднощі”.

Регіон проживання. Ситуація з регіональними особливостями рівня релігійності у 2007р., порівняно з 2000р., не змінилася. Найвищий рівень релігійності, як і раніше, демонструє Захід України, де віруючими визнали себе абсолютна більшість (89,6%) опитаних (у 2000р. – 87,9%); найнижчий – Схід (47,8% проти 48,1% у 2000р.).

Відповідно, на Заході є найменшими частки тих, хто вагається між вірою і невірою (6,3%), невіруючих (1,3%), байдужих (0,3%) і тих, хто не зміг визначитися в питанні віри (2%).

Тип поселення. Як і раніше, у великих містах віруючих менше, в селах – більше. Водночас, привертає увагу виразне зменшення числа віруючих у малих містах і селищах з населенням 20-49 тис. жителів (з 67,5% до 59,1% у 2007р.) і менше 20 тис. (з 60,1% до 54,3%, відповідно). Натомість, у таких населених пунктах відчутно зросла частка байдужих: у містах з населенням 20-49 тис. осіб – з 0,6% до 6,7%, з населенням менше 20 тис. осіб – з 3,4% до 9,5%, відповідно.

Особливості масової суспільної релігійності. Серед особливостей релігійності сучасного українського суспільства доречно відзначити розбіжність між самовизначенням громадян як віруючих і дотриманням (виконанням) ними певних віросповідних настанов та обрядових дій.

Отже, якщо у 2007р. до віруючих віднесли себе 59% опитаних, то відзначили як властиві для власного життя таку складову релігійності, як віра в Бога – 33,2% (ще 36,5% – засвідчили, що віра є для них “скоріше властивою, ніж не властивою”). Молитву назвали властивою для власного життя 26% (ще 32,6% – “скоріше властивою”); причастя – 17,4% (“скоріше властивим” – 18,6%); сповідь – 17% (“скоріше властивою” – 19%); дотримання посту – 13,5% (“скоріше властивим” – 26,3%); відвідування релігійних служб, зібрань – 17,3% (“скоріше властивим” – 24,9%) (діаграма “Наскільки особисто для Вас важливі такі елементи релігійного життя...?”, с.26-27).

Таким чином, можна відзначити досить слабку кореляцію між віднесенням себе до віруючих, визнанням важливості для життя віруючих тих чи інших віросповідних та обрядових аспектів, а також – мірою, якою ці аспекти властиві реальному життю віруючих⁴.

Слід зазначити, що така слабка кореляція притаманна жителям усіх регіонів України, за винятком Заходу, де рівень релігійності незначним чином відрізняється від рівнів визнання важливості та дотримання (виконання) віруючими зазначених аспектів.

Рівень релігійно-конфесійної толерантності українського суспільства протягом 2000-2007рр. фактично не змінився. Як і раніше, в суспільній свідомості продовжують домінувати позиції, згідно з якими “будь-яка релігія, яка проголошує ідеали добра, любові, милосердя і не загрожує існуванню іншої людини, має право на існування” (43,1%) та “всі релігії мають право на існування

як різні шляхи до Бога” (24,8%). Проте, привертає увагу зростання в Центрі країни числа тих, хто підтримує тезу “право на існування мають лише традиційні для нашої країни релігії”. В інших регіонах рівень підтримки цієї тези практично не змінився або дещо знизився. (діаграма “Яке з наведених тверджень найбільшою мірою...”, с.30).

Церква в суспільстві

Суспільна довіра до Церкви. Як свідчать результати моніторингу, Церква протягом 2000-2007рр. залишається тим соціальним інститутом, який користується найвищим рівнем суспільної довіри. Тією чи іншою мірою Церкві довіряють близько 60% громадян; не довіряють – близько 30%. Для порівняння: рівень довіри до громадських організацій не перевищував протягом цього часу 32%, недовіри до них – сягав іноді понад половини опитаних (53,3% у грудні 2006р.).

Водночас, варто зауважити, що протягом зазначеного часу рівень повної довіри до Церкви дещо знизився. Як видно з діаграм “Чи довіряєте Ви...?” (с.28, 29), протягом 2000-2004рр. рівень повної довіри до Церкви коливався фактично в діапазоні 28-33%, а надалі – в діапазоні 24-30%. Утім, баланс повної довіри/повної недовіри при цьому практично не змінився.

Ставлення до інституту державної Церкви в Україні не змінилося. Як і у 2000р., понад половина (53,2%) опитаних упевнені, що в Україні інститут державної церкви не є доцільним (діаграма “У деяких країнах світу...”, с.31). У 2000р. таку думку поділяли 52,1% опитаних. Протилежної думки дотримуються 16,6% респондентів (проти 19,9% у 2000р.). Близько третини (30,2%) – не змогли визначитися з відповіддю (у 2000р. – 28%).

Найбільшою мірою засвідчили незгоду з тезою про доцільність інституту державної Церкви в Україні жителі Півдня (63,3%). Тут також є найменшою частка тих, хто не зміг визначитися в цьому питанні: 18,4% – проти приблизно третини опитаних в інших регіонах країни.

Ставлення до національної зорієнтованості Церкви. Натомість, певні зміни сталися у ставленні до національної зорієнтованості Церкви. Як і у 2000р. підтримують таку зорієнтованість менше третини населення – 27,6% (у 2000р. – 29,2%) (діаграма “Чи повинна Церква бути національно орієнтованою?”, с.34).

Проте, якщо у 2000р. впевненість у недоцільності національної зорієнтованості Церкви висловили 52,9% опитаних, то у 2007р. – 46,2%. Відповідно, збільшилося число тих, хто не зміг визначитися в цьому питанні: з 18% у 2000р. до 26,2% у 2007р.

Отже, можна припустити, що дискусії, які постійно відбуваються в суспільстві, справляють певне враження на частину громадян – розмиваючи позиції неприйняття національної зорієнтованості Церкви.

Найбільшою мірою підтримують необхідність національної зорієнтованості Церкви жителі Заходу України (47,5%), найменшою – Півдня (10,9%). Відповідно, на Заході країни – найменше число тих, хто не підтримує зазначену тезу (29,4%), на Півдні – це число є найбільшим і перевищує дві третини (69,3%) опитаних. У Центрі голоси жителів розділилися майже в рівних частинах: третина підтримують національну зорієнтованість Церкви, дещо понад третину (36,8%) – дотримуються протилежної думки, дещо менше третини (29,9%) – не змогли визначитися в цьому питанні.

⁴ Докладно див.: Биченко А., Дудар Н. Релігійність українського суспільства: рівень, характер, особливості. – Центр Разумкова 2002, с.660-661.

Ставлення до ідеї створення Єдиної помісної Церкви в Україні у 2007р., порівняно з 2003р., змінилося мало. Як видно з діаграми *“Чи вважаєте Ви необхідним створення Єдиної помісної української Церкви?”*, с.32). Число прихильників названої ідеї збільшилося незначним чином – з 17,4% до 20,7%. Число противників залишається фактично сталим і становить близько 23%. Слід відзначити відчутне зменшення числа тих, хто не знає, що таке Єдина помісна церква: якщо у 2003р. таких було майже половина (49,7%), то у 2007р. – 39,6%.

Найбільшою мірою підтримують ідею створення Єдиної помісної церкви жителі Заходу країни (42,5%); віруючі (27,1%); особи з вищою або незакінченою вищою освітою (24,4%); особи старшого віку.

Що стосується питання про те, чиїми зусиллями має створюватися названа Церква, то близько половини опитаних (у 2003р. – 52,8%; у 2007р. – 48,4%) не мають визначеної думки з цього приводу. Водночас, відносна більшість (23,3%) тих, хто визначився в цьому питанні, впевнені, що вона має створюватися лише зусиллями представників церков шляхом міжцерковного діалогу. Ця думка домінує в усіх регіонах та в усіх групах опитаних за ознаками ставлення до віри, статі, віку, рівня освіти (діаграма *“Чиїми зусиллями повинна створюватися Єдина помісна українська Церква?”*, с.33).

Участь держави у процесі створення Єдиної помісної церкви підтримують лише 10,3% громадян: від 15,2% у Центрі країни до 6,1% на Сході.

Оцінка чинників міжцерковних конфліктів. Як і раніше, відносна більшість (36,2%) громадян вбачають головну причину конфліктів між церквами у прагненні церковних ієрархів до влади. Дещо збільшилося число прихильників інших причин: з 22,5% у 2000р. до 28,6% у 2007р. зросло число тих, хто вважає, що конфлікти точаться переважно навколо майна та будівель; з 19,9% до 26,9% – тих, хто впевнений, що ці конфлікти є суто політичними (ця точка зору переважає серед жителів міст-мільйонників і малих міст); з 10,9% до 15,6% – тих, хто думає, що їх суть полягає в національному питанні (діаграма *“Чому в Україні відбуваються конфлікти між вірними різних Церков?”*, с.35).

Забезпечення права на свободу совісті

Оцінки рівня забезпечення права на свободу совісті в Україні протягом 2000-2007рр. загалом дещо покращилися: як і у 2000р., дві третини громадян упевнені, що “в Україні існує повна свобода совісті і рівність віросповідань перед законом”; водночас, число тих, хто погодився з тезою про те, що “свобода совісті і рівність віросповідань в Україні декларується, але не забезпечується”, дещо зменшилося – з 38,7% у 2000р. до 31,1% у 2007р. (діаграма *“З якими із перерахованих нижче суджень Ви згодні...?”*, с.36-37).

Слід зауважити, що згадана оцінка має певні регіональні відмінності. Так, якщо вони покращилися на Заході (відчутно), Півдні та Сході, то в Центрі – дещо погіршилися: збільшилися числа тих, хто погодився з тезами про те, що “свобода совісті і рівність віросповідань в Україні декларується, але не забезпечується” та “релігійні організації і церкви занадто зловживають наданими їм правами і свободами”.

Водночас, привертає увагу покращення оцінок з боку громадян, які відносять себе до віруючих. Так, серед віруючих число тих, хто погодився з тезою про те, що “в Україні існує повна свобода совісті і рівність віросповідань перед законом”, збільшилося з 66,7% до 72,8%; натомість число

тих, хто згоден з тезою про те, що свобода совісті декларується, але не забезпечується, зменшилося з 41,2% до 31,3% (відповідно, число не згодних з цією тезою зросло з 41,3% до 50,9%).

Церква і держава

Оцінка відокремлення Церкви від держави і школи від Церкви. Відчутно (з 36,4% у 2000р. до 46,9% у 2007р.) збільшилося число згодних з тезою про те, що відокремлення Церкви від держави і школи від Церкви є необхідною передумовою демократичності держави та забезпечення права особи на свободу совісті. Сьогодні ця думка переважає в усіх регіонах країни, лише на Заході число її прихильників є дещо меншим, ніж противників (35% проти 36,1%, відповідно) (діаграма *“Чи згодні Ви з тим, що відокремлення...?”*, с.38).

Ставлення держави до церков за їх різними ознаками. У громадській думці переважає позиція, згідно з якою держава має ставитися однаково до всіх церков, незалежно від того, чи є вони “традиційними” або “не традиційними” для України, чи відіграли вони особливу роль в історії і культурі українського народу, чи належать вони до православних церков Київської традиції, чи ні. Виняток становить канонічність/не канонічність церков: у цьому випадку лише відносна більшість (44,9%) опитаних упевнені, що держава має ставитися до канонічних і неканонічних церков однаково. (діаграма *“Чи повинна держава по-різному...?”*, с.40-41).

У цьому питанні привертають увагу дві обставини: по-перше, зменшення, порівняно з 2003р., числа тих, хто підтримував різне ставлення держави до церков, залежно від наведених їх ознак. Так, у 2003р. вимагали різного ставлення від 29,4% опитаних за ознакою традиційності/не традиційності до 19,3% – за ознакою канонічності/не канонічності; у 2007р. ці числа зменшилися відповідно до 16,9% та 12,2%.

По-друге, збільшення числа тих, хто не зміг визначитися з відповіддю: якщо у 2003р. воно коливалось від 22,2% (стосовно церков, що відіграли особливу роль) до 36,7% (стосовно канонічних/не канонічних церков), то у 2007р. – від 27,8% до 42,9%, відповідно.

Бажана модель стосунків між державою і Церквою (релігійними організаціями). Відносна більшість (37,2%) громадян вважають, що “Церква і держава не повинні втручатися у справи одна одної, але бути партнерами в розв’язанні соціальних проблем суспільства” (діаграма *“Якими мають бути відносини між Церквою (релігійними організаціями) і державою в Україні?”*, с.39). Тобто, йдеться фактично про партнерську модель взаємовідносин між державою і Церквою.

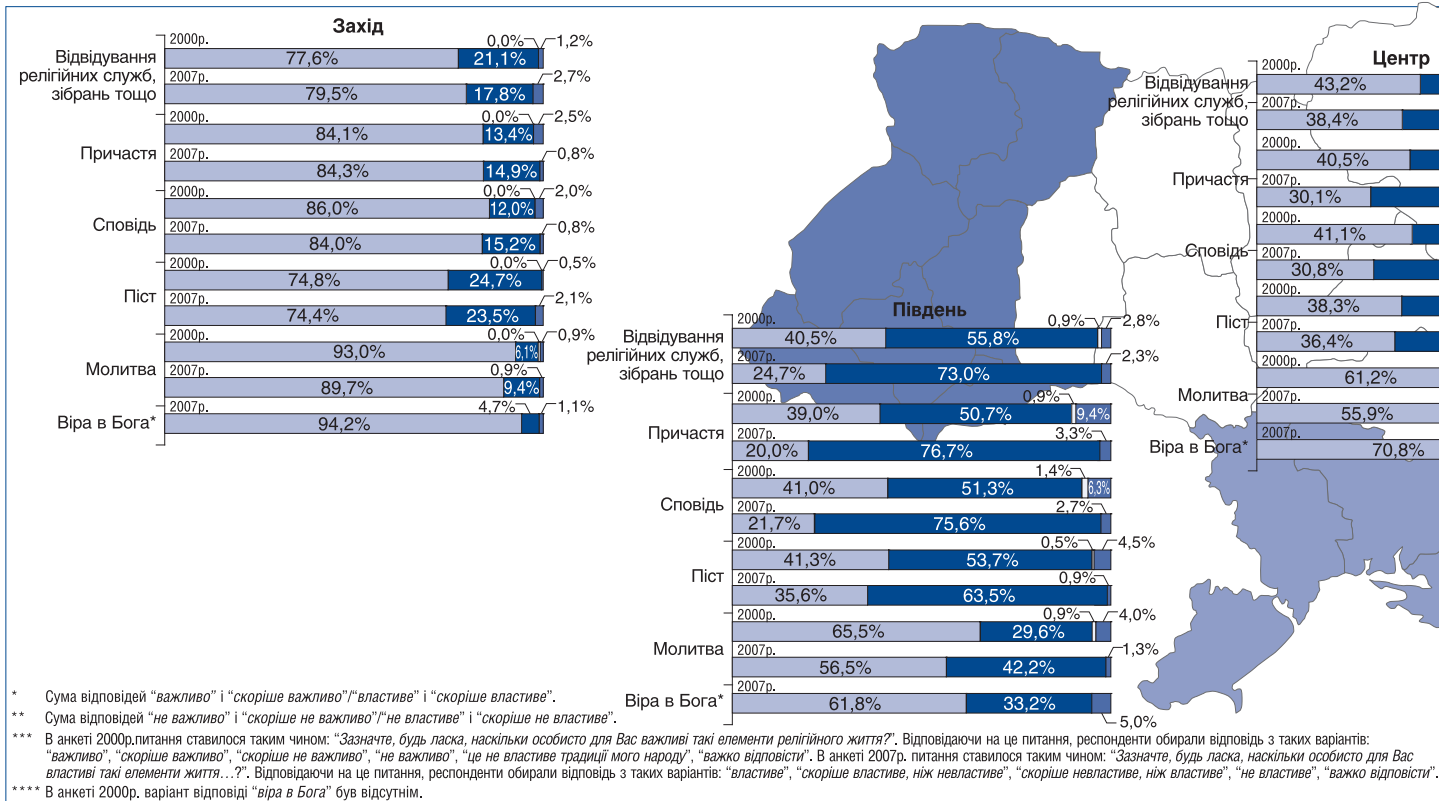
Цю точку зору поділяють відносна більшість як віруючих (38,6%), так і невіруючих (35,4%) і тих, хто вагається між вірою і невірою (39,5%). Її підтримка не залежить також від віку і статі респондентів.

Ця точка зору підтримана відносною більшістю опитаних у всіх регіонах країни, за винятком Сходу, де її поділяють третина респондентів, але відносна більшість (37%) висловилися за модель повного відокремлення Церкви від держави. Остання модель користується більшою популярністю також серед осіб з неповною середньою освітою (всі інші освітні групи підтримують партнерську модель), а також серед жителів міст-мільйонників (жителі всіх інших типів населених пунктів так само підтримують партнерську модель).

Найменшу підтримку (4,4%) опитаних дістала модель, згідно з якою “держава не повинна втручатися у справи Церкви, але Церква повинна контролювати державу”.

Наскільки особисто для Вас важливі

З якими із перерахованих

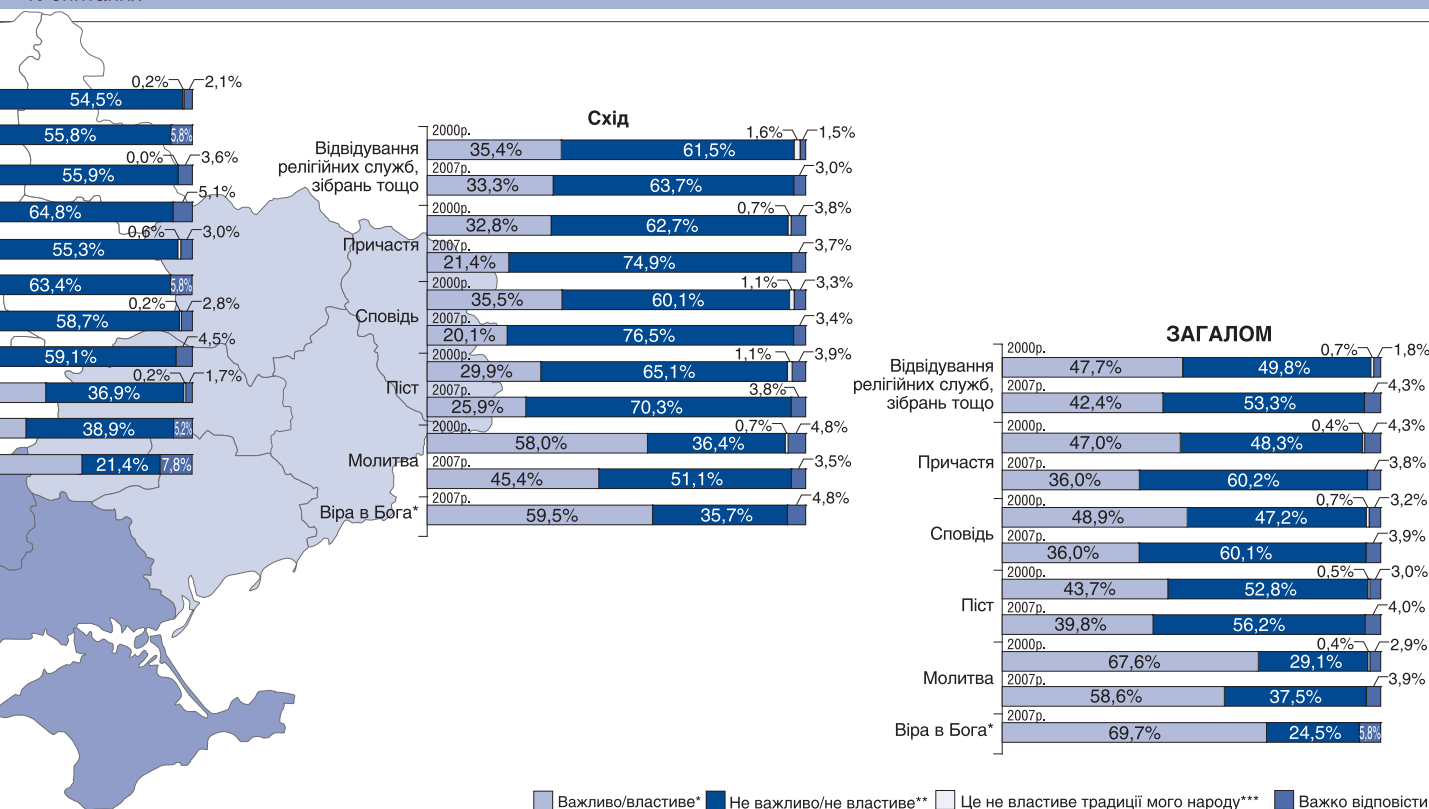
Відвідування релігійних служб, зібрань тощо																					
	ВІРУЮЧІ/НЕВІРУЮЧІ				СТАТЬ		ВІК					РІВЕНЬ ОСВІТИ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ						
	Віруючі	Вагаються між вірою і невірою	Невіруючі		Чоловіки	Жінки	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Неповна середня	Середня або середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	≥ 1 млн.	100-999 тис.	50-99 тис.	20-49 тис.	< 20 тис.	Село	
Важливо/важливе *	62,7	21,5	1,2		38,3	54,5	39,7	49,0	42,9	49,4	57,8	59,7	47,2	37,5	39,7	41,5	48,0	43,5	50,9	57,9	2000р.
	61,6	24,4	3,7		34,1	49,5	33,4	38,5	39,8	45,5	53,3	55,3	43,1	36,9	37,4	37,0	46,6	46,2	38,1	49,6	2007р.
Не важливо/не важливе **	35,8	74,8	92,9		58,9	43,4	58,1	49,7	55,1	48,6	38,4	36,6	50,6	60,7	59,7	56,5	49,7	53,1	48,4	37,8	2000р.
	35,6	71,9	94,1		62,0	46,8	61,6	57,5	55,8	53,1	43,4	38,7	53,4	59,1	59,9	60,2	50,2	51,0	60,0	44,1	2007р.
Це не важливе традиції мого народу ***	0,5	0,8	4,7		1,0	0,5	0,2	0,6	1,0	0,4	0,8	0,9	0,6	0,6	0,4	0,7	0,0	2,7	0,0	1,0	2000р.
Важко відповісти	1,0	2,9	1,2		1,8	1,6	2,0	0,7	1,0	1,6	3,0	2,8	1,6	1,2	0,2	1,3	2,3	0,7	0,7	3,3	2000р.
	2,8	3,7	2,2		3,9	3,7	5,0	4,0	4,4	1,4	3,3	6,0	3,5	4,0	2,7	2,8	3,2	2,8	1,9	6,3	2007р.
Причастя																					
	ВІРУЮЧІ/НЕВІРУЮЧІ				СТАТЬ		ВІК					РІВЕНЬ ОСВІТИ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ						
	Віруючі	Вагаються між вірою і невірою	Невіруючі		Чоловіки	Жінки	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Неповна середня	Середня або середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	≥ 1 млн.	100-999 тис.	50-99 тис.	20-49 тис.	< 20 тис.	Село	
Важливо/важливе *	61,7	21,1	2,4		38,0	53,4	41,7	47,1	42,6	47,0	56,3	56,3	47,2	37,0	38,2	42,5	44,9	47,7	47,1	56,8	2000р.
	54,5	16,1	3,1		30,6	40,7	29,9	30,3	30,5	41,7	46,6	46,7	32,6	32,6	23,0	30,2	41,8	37,6	35,3	47,6	2007р.
Не важливо/не важливе **	35,5	70,5	91,8		56,3	42,7	52,1	47,5	53,8	49,0	40,2	39,1	48,5	57,7	58,2	52,7	52,2	47,6	48,8	37,5	2000р.
	43,0	78,9	95,3		66,0	55,7	66,1	65,4	66,2	57,2	49,4	46,7	60,4	64,8	73,5	67,2	56,0	59,6	64,7	47,0	2007р.
Це не важливе традиції мого народу ***	0,0	0,8	3,5		0,9	0,0	0,9	0,3	0,3	0,0	0,2	0,3	0,4	0,3	0,4	0,7	0,0	0,7	0,0	0,2	2000р.
Важко відповісти	2,8	7,6	2,3		4,8	3,9	5,3	5,1	3,3	4,0	3,3	4,3	3,9	5,0	3,2	4,1	2,9	4,0	4,1	5,5	2000р.
	2,5	5,0	1,6		3,4	3,6	4,0	4,3	3,3	1,1	4,0	6,6	3,6	2,6	3,5	2,6	2,2	2,8	0,0	5,4	2007р.
Сповідь																					
	ВІРУЮЧІ/НЕВІРУЮЧІ				СТАТЬ		ВІК					РІВЕНЬ ОСВІТИ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ						
	Віруючі	Вагаються між вірою і невірою	Невіруючі		Чоловіки	Жінки	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Неповна середня	Середня або середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	≥ 1 млн.	100-999 тис.	50-99 тис.	20-49 тис.	< 20 тис.	Село	
Важливо/важливе *	62,9	25,8	3,6		38,5	56,3	43,4	51,2	42,3	48,4	58,6	58,4	48,7	40,1	41,1	43,7	46,9	50,6	49,6	58,1	2000р.
	54,0	15,6	4,7		30,4	40,9	30,3	29,2	31,2	39,0	47,7	48,9	36,3	31,6	21,9	30,3	41,7	40,5	32,4	47,6	2007р.
Не важливо/не важливе **	34,3	68,1	90,6		57,5	39,7	51,5	45,7	52,5	49,2	37,8	37,2	47,7	55,6	55,7	52,6	49,1	45,2	45,4	37,2	2000р.
	43,5	79,1	93,7		65,9	55,8	65,8	66,3	65,6	59,6	48,4	43,9	60,3	65,4	74,0	67,8	56,2	55,4	67,7	46,6	2007р.
Це не важливе традиції мого народу ***	0,5	0,8	4,7		1,0	0,5	0,7	0,7	0,9	0,0	0,8	0,6	0,6	0,6	0,4	0,9	0,6	1,4	0,8	0,4	2000р.
Важко відповісти	2,3	5,3	1,1		3,0	3,5	4,4	2,4	4,3	2,4	2,8	3,8	3,0	3,7	2,5	2,8	3,4	2,8	4,2	4,3	2000р.
	2,5	5,3	1,6		3,7	3,3	3,9	4,5	3,2	1,4	3,9	7,2	3,4	3,0	4,1	1,9	2,1	4,1	0,0	5,8	2007р.

* Сума відповідей "важливо" і "скоріше важливо"/"важливе" і "скоріше важливе".

** Сума відповідей "не важливо" і "скоріше не важливо"/"не важливе" і "скоріше не важливе".

такі елементи релігійного життя...?

% опитаних

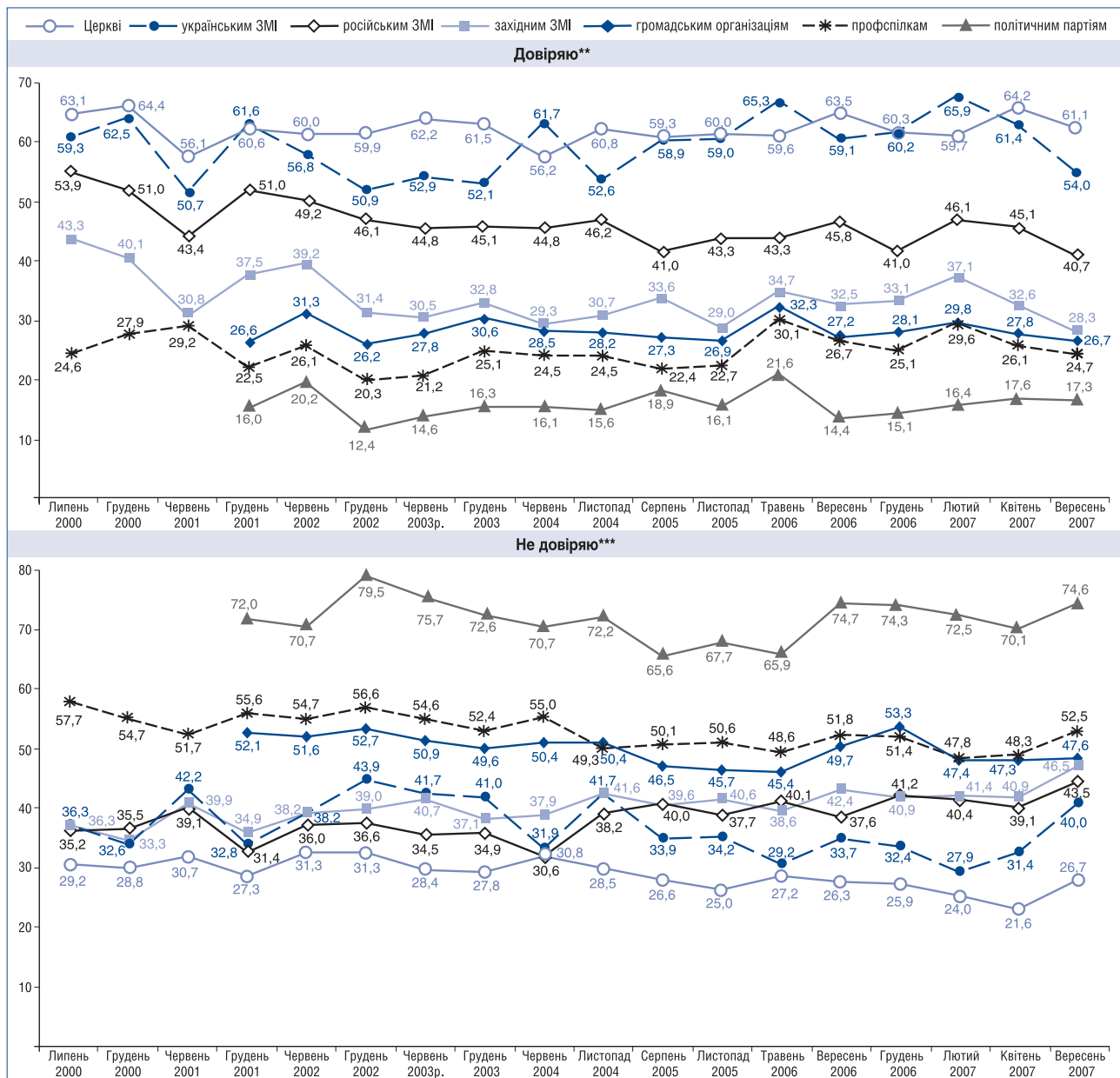
нижче суджень Ви згодні...?

% опитаних

Піст																				
	ВІРУЮЧІ/НЕВІРУЮЧІ			СТАТЬ		ВІК					РІВЕНЬ ОСВІТИ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ						
	Віруючі	Вагаються між вірою і невірою	Невіруючі	Чоловіки	Жінки	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Неповна середня	Середня або середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	≥ 1 млн.	100-999 тис.	50-99 тис.	20-49 тис.	< 20 тис.	Село	
Важливо/власливе*	57,6	17,3	4,8	34,5	50,3	34,8	43,5	40,8	45,6	54,3	54,4	42,7	36,1	35,4	38,4	43,5	44,6	39,7	54,2	2000р.
	56,6	24,9	6,8	33,0	46,1	27,5	37,2	35,7	45,0	53,0	56,9	38,5	38,1	33,8	37,2	40,6	40,2	33,4	20,1	2007р.
Не важливо/не власливе**	40,2	77,7	90,3	61,9	46,5	60,8	53,5	54,9	52,4	43,0	41,6	54,3	60,2	60,6	59,4	53,6	49,4	56,2	42,3	2000р.
	40,8	72,0	91,1	64,4	50,1	68,6	58,8	60,9	52,9	44,2	36,4	58,6	58,8	64,1	61,0	55,2	56,2	66,7	26,4	2007р.
Це не власливе традиції мого народу***	0,2	1,0	1,2	0,4	0,5	0,5	0,3	1,3	0,0	0,3	0,6	0,4	0,3	0,4	0,9	0,0	1,4	0,0	0,2	2000р.
	2,0	4,0	3,7	3,2	2,7	3,9	2,7	3,0	2,0	2,4	3,4	2,6	3,4	3,6	1,3	2,9	4,6	4,1	3,3	2000р.
Важко відповісти	2,6	3,1	2,1	2,6	3,8	3,9	4,0	3,4	2,1	2,8	6,7	2,9	3,1	2,1	1,8	4,2	3,6	0,0	5,6	2007р.
Молитва																				
	ВІРУЮЧІ/НЕВІРУЮЧІ			СТАТЬ		ВІК					РІВЕНЬ ОСВІТИ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ						
	Віруючі	Вагаються між вірою і невірою	Невіруючі	Чоловіки	Жінки	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Неповна середня	Середня або середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	≥ 1 млн.	100-999 тис.	50-99 тис.	20-49 тис.	< 20 тис.	Село	
Важливо/власливе*	82,4	45,0	6,0	52,6	78,3	63,8	67,7	63,8	65,9	75,9	72,8	68,2	60,7	61,7	66,1	69,1	69,2	59,7	73,4	2000р.
	81,1	38,2	14,7	48,0	68,0	47,2	57,6	58,8	61,1	68,9	70,2	58,4	56,5	54,5	56,3	59,4	60,9	38,1	67,1	2007р.
Не важливо/не власливе**	16,3	47,8	86,9	43,1	19,3	32,5	27,8	32,5	32,6	21,6	24,1	28,3	36,5	35,0	32,4	27,5	22,6	38,6	22,8	2000р.
	17,1	56,8	83,7	48,9	28,5	49,3	38,5	36,8	37,1	28,7	23,3	38,6	40,2	42,6	42,4	35,9	36,3	60,0	27,7	2007р.
Це не власливе традиції мого народу***	0,1	1,0	1,2	0,4	0,3	0,0	0,8	0,4	0,3	0,5	0,6	0,3	0,3	0,7	0,2	0,6	0,7	0,0	0,2	2000р.
	1,2	6,2	5,9	3,9	2,1	3,7	3,7	3,3	1,2	2,0	2,5	3,2	2,5	2,6	1,3	2,8	7,5	1,7	3,6	2000р.
Важко відповісти	1,8	5,0	1,6	3,1	3,5	3,5	3,9	4,4	1,8	2,4	5,5	3,0	3,3	2,9	1,3	4,7	2,8	1,9	5,2	2007р.
Віра в Бога****																				
	ВІРУЮЧІ/НЕВІРУЮЧІ			СТАТЬ		ВІК					РІВЕНЬ ОСВІТИ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ						
	Віруючі	Вагаються між вірою і невірою	Невіруючі	Чоловіки	Жінки	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Неповна середня	Середня або середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	≥ 1 млн.	100-999 тис.	50-99 тис.	20-49 тис.	< 20 тис.	Село	
Важливо/власливе*	92,5	58,6	15,8	63,0	76,1	63,3	68,2	69,0	71,1	77,4	73,3	70,3	68,7	70,4	68,4	71,0	75,2	58,3	72,6	2007р.
Не важливо/не власливе**	5,4	32,3	80,5	31,0	19,4	30,1	26,6	25,1	23,4	19,4	21,1	24,6	25,9	21,8	28,6	24,8	18,6	38,8	21,3	2007р.
Важко відповісти	2,1	9,1	3,7	6,0	4,5	6,6	5,2	5,9	5,5	3,2	5,6	5,1	5,4	7,8	3,0	4,2	6,2	2,9	6,1	2007р.

*** В анкеті 2000р. питання ставилося таким чином: "Зазначте, будь ласка, наскільки особисто для Вас важливі такі елементи релігійного життя?". Відповідаючи на це питання, респонденти обирали відповідь з таких варіантів: "важливо", "скоріше важливо", "скоріше не важливо", "не важливо", "це не власливе традиції мого народу", "важко відповісти". В анкеті 2007р. питання ставилося таким чином: "Зазначте, будь ласка, наскільки особисто для Вас важливі такі елементи життя...?". Відповідаючи на це питання, респонденти обирали відповідь з таких варіантів: "власливе", "скоріше власливе, ніж не власливе", "скоріше не власливе, ніж власливе", "не власливе", "важко відповісти".

**** В анкеті 2000р. варіант відповіді "віра в Бога" був відсутнім.

Чи довіряєте Ви...?*
% опитаних

* Варіант відповіді "важко відповісти" на діаграмі не наведений.

** Сума відповідей "повністю довіряю" і "скоріше довіряю".

*** Сума відповідей "повністю не довіряю" і "скоріше не довіряю".

Право Церкви (релігійних організацій) на заснування загальноосвітніх навчальних закладів

З метою з'ясування рівня суспільної підтримки прагнення церков і релігійних організацій до заснування загальноосвітніх навчальних закладів, до соціологічних опитувань з 2003р. було внесено питання "Якби Церкви в Україні могли заснувати загальноосвітні навчальні заклади, то чи хотіли б Ви, щоб Ваша дитина навчалася в такому закладі?" (діаграма на с.42).

Порівняння результатів опитування 2003р. з нинішнім свідчить про те, що рівень потенційної підтримки громадянами означеного прагнення церков і релігійних організацій знизився: якщо у 2003р. однозначне бажання навчати дітей в закладі, заснованому Церквою, висловили 26,5%, то у 2007р. – 17,7%. Негативну відповідь відзначили 26,6% та 32% опитаних, відповідно. Число тих, хто погодився б навчати дітей в означених закладах залежно від рівня навчання, не змінилося і становить 33,8% (у 2003р. – 33,5%).

Привертає увагу та обставина, що зниження зацікавленості в навчанні дітей у загальноосвітніх навчальних закладах, заснованих Церквою, спостерігається в усіх регіонах (найбільшою мірою – на Півдні країни) і всіх групах опитаних, за винятком групи респондентів з неповною середньою освітою, жителів села та міст з населенням до 100 тис. осіб. Зокрема, серед молоді 18-29 років число бажаючих навчати дітей у школах і вузах, заснованих Церквою, зменшилось удвічі (з 21,7% у 2003р. до 11,3% у 2007р.), серед 30-39-річних – з 25,8% до 14,5%.

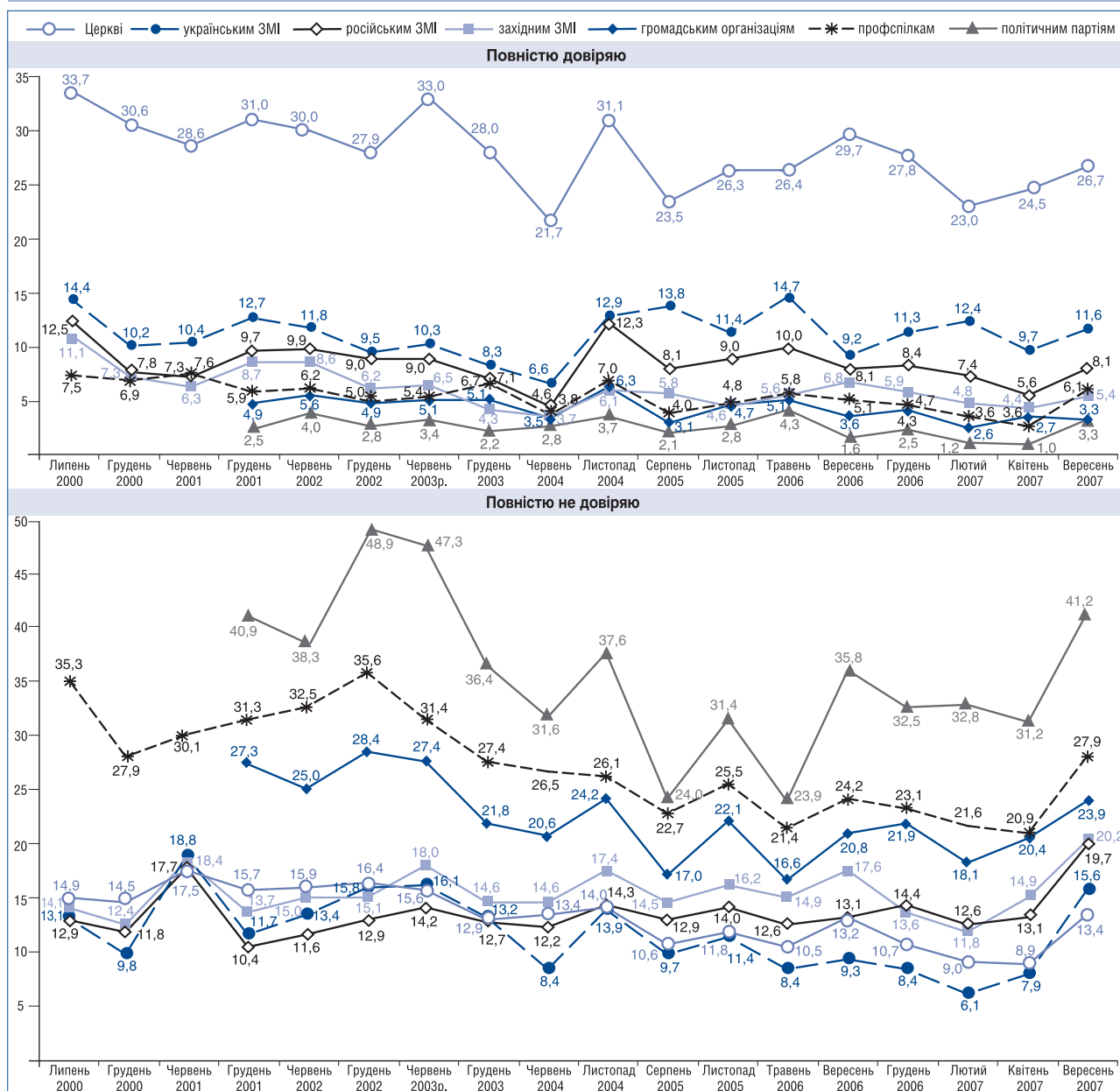
Висновки

Протягом 2000-2007рр. особливих змін рівня і характеру релігійності українського суспільства не сталося. До віруючих відносять себе близько 60% громадян України; до невіруючих – близько 10%. Майже кожен п'ятий дорослий українець вагається між вірою і невір'ям; кожен двадцятий – є байдужим до питання віри. Залишаються сталими особливості релігійності за ознаками віку (рівень

Чи довіряєте Ви...?*

% опитаних

* На діаграмі наведені варіанти відповіді "повністю довіряю" і "повністю не довіряю".

релігійності зростає із збільшенням віку), статі (серед жінок рівень релігійності є вищим, ніж серед чоловіків) рівня освіти (рівень релігійності зменшується із підвищенням рівня освіти), регіону (найвищий рівень релігійності демонструє Захід України, найнижчий – Схід), фактично сталими – залежно від типу населеного пункту (у великих містах віруючих менше, в селах – більше), а також рівня матеріального достатку (найбільше віруючих – серед найбільш вразливої частини населення).

Залишається високим рівень релігійно-конфесійної толерантності українського суспільства.

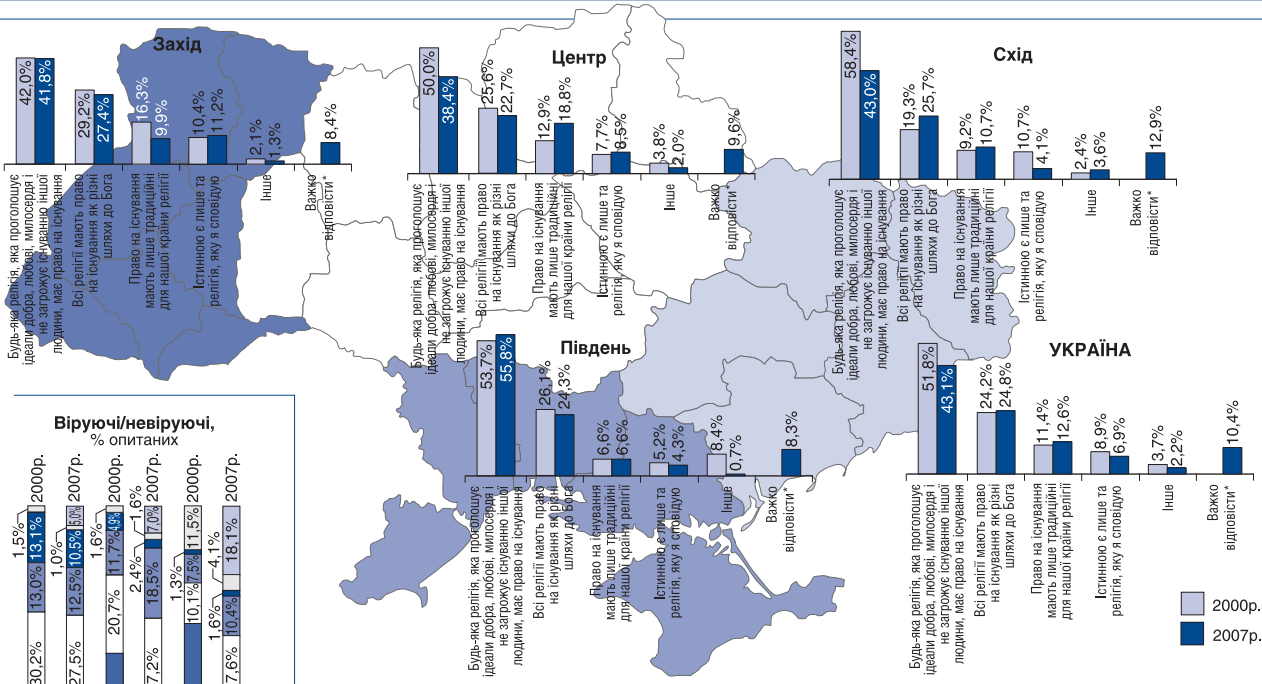
Церква залишається інститутом, який користується найвищою суспільною довірою, порівняно з іншими суспільними інститутами. Водночас, громадяни, як і раніше, загалом не підтримують ідеї: доцільності державної церкви; національної зорієнтованості Церкви; створення в Україні Єдиної помісної церкви. Виняток становить Західний регіон, де ідеї необхідності національної зорієнтованості Церкви

і створення в Україні Єдиної помісної церкви мають значну суспільну підтримку.

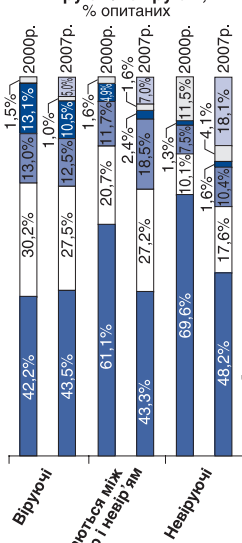
Стан забезпечення в Україні права на свободу совісті оцінюється громадянами, в т.ч. – віруючими, позитивно. У громадській думці переважає позиція, згідно з якою держава має ставитися однаково до всіх церков, незалежно від того, чи є вони "традиційними" або "не традиційними" для України, чи відіграли вони особливу роль в історії і культурі українського народу, чи належать вони до православних церков Київської традиції, чи ні. Відчутно зросло число тих, хто вважає відокремлення Церкви від держави і школи від Церкви необхідною передумовою демократичності держави та забезпечення права особи на свободу совісті. Водночас, відносна більшість громадян дотримуються думки, що "Церква і держава не повинні втручатися у справи одна одної, але бути партнерами в розв'язанні соціальних проблем суспільства". Тобто, йдеться фактично про суспільну підтримку партнерської моделі взаємовідносин між державою і Церквою.

Яке з наведених тверджень найбільшою мірою відповідає Вашим переконанням?

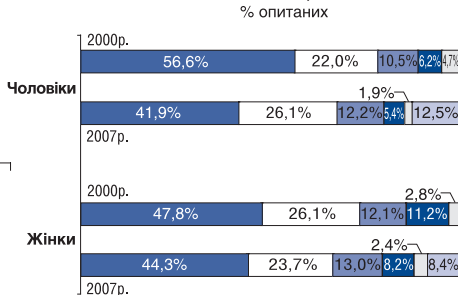
% опитаних

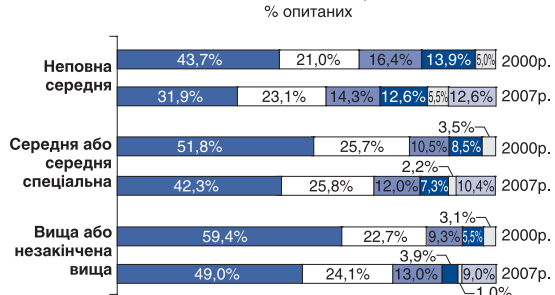
Віруючі/невіруючі, % опитаних

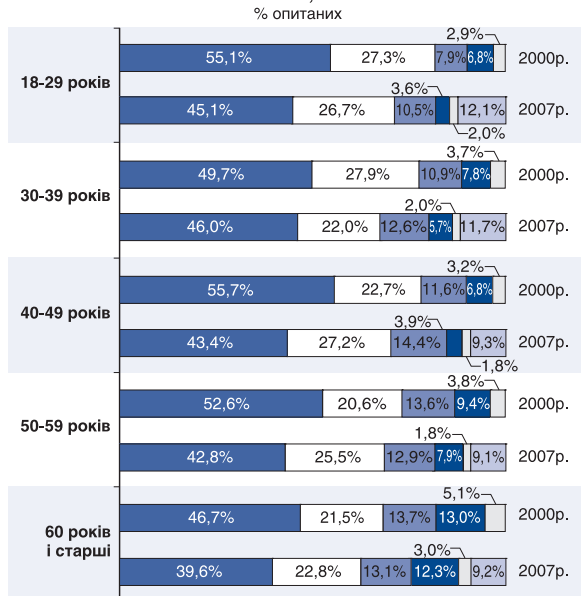
Стать, % опитаних

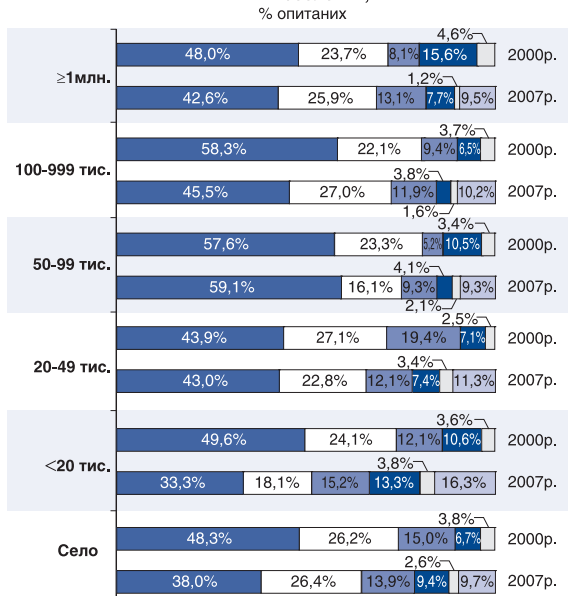
Рівень освіти, % опитаних

Вік, % опитаних

Тип поселення, % опитаних

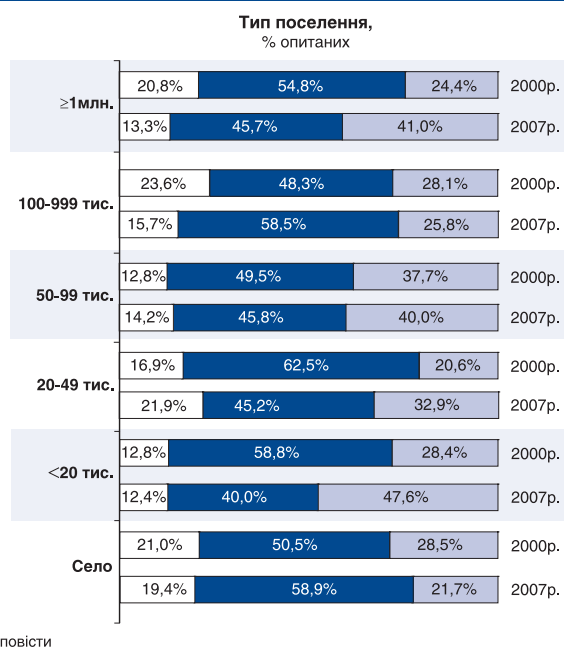
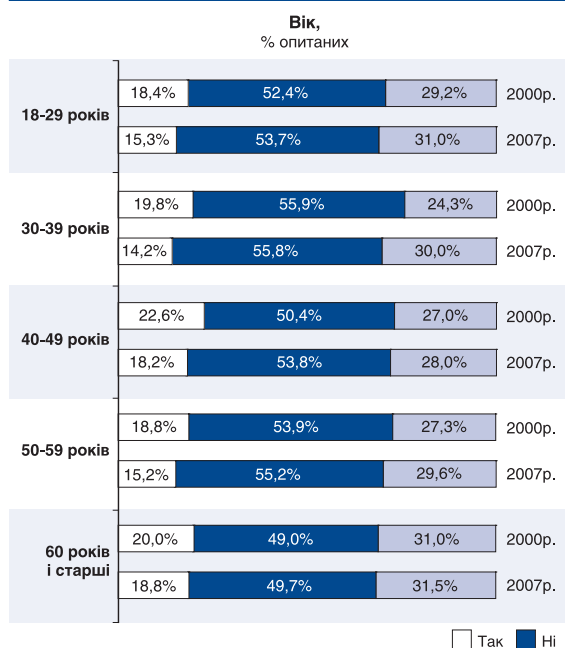
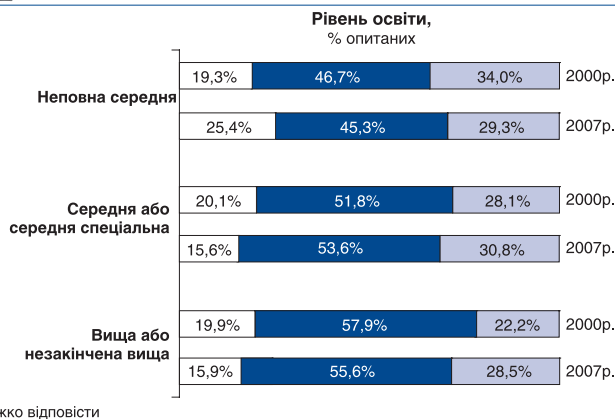
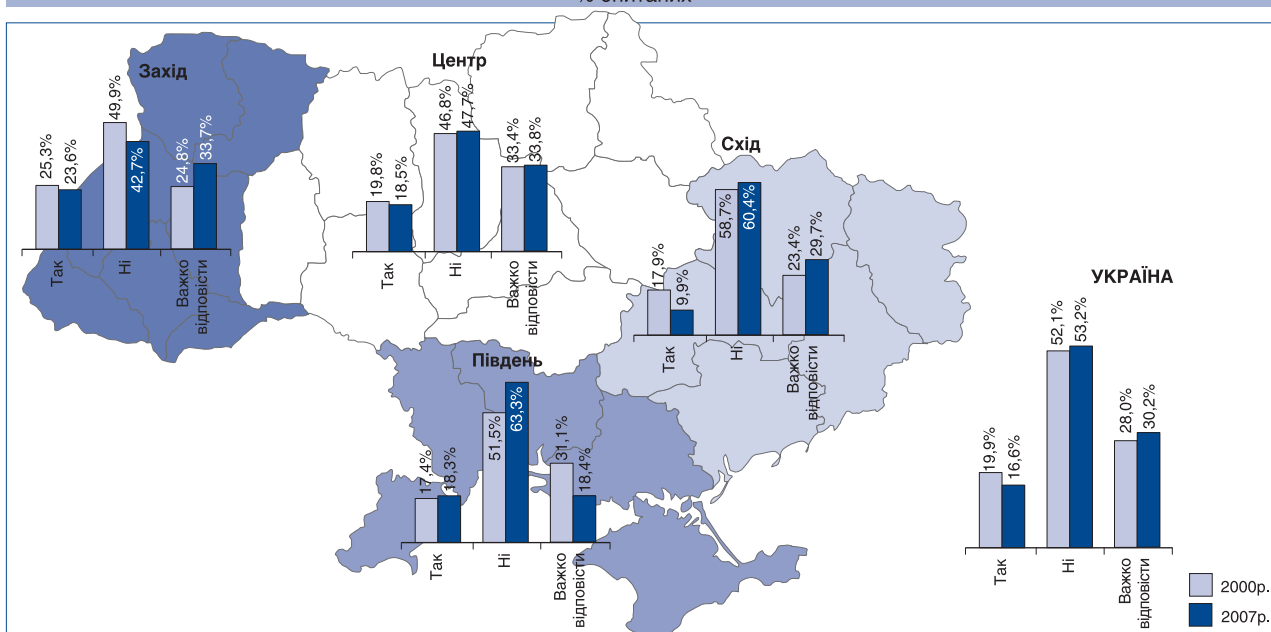

* В анкеті 2000р. варіант відповіді "важко відповісти" був відсутнім.

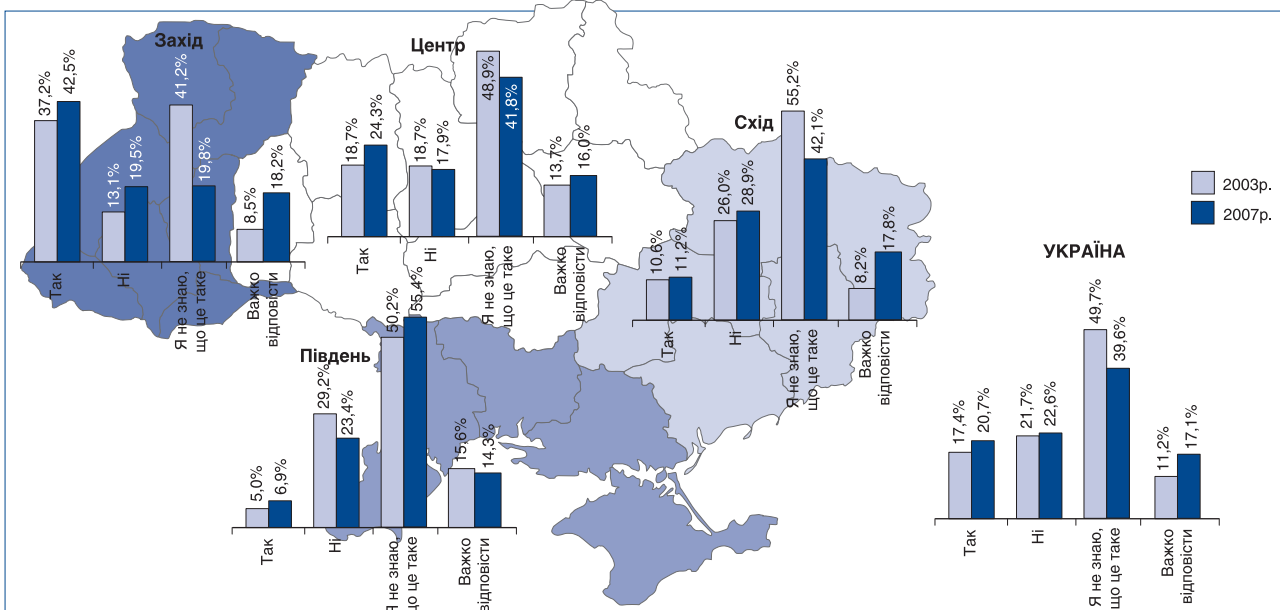
У деяких країнах світу, в т.ч. європейських (Велика Британія, Швеція, Греція та ін.), існують державні церкви. Вони користуються підтримкою держави, мають певні переваги, порівняно з іншими релігійними організаціями; громадяни цих держав, як правило, сплачують церковний податок, що йде на утримання державної церкви. Чи доцільною була б така практика в Україні?

% опитаних

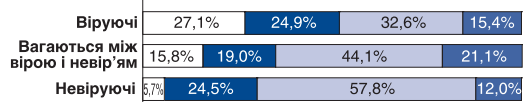
Чи вважаєте Ви необхідним створення Єдиної помісної української Церкви?

% опитаних

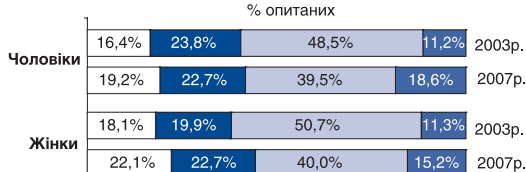

2007р.

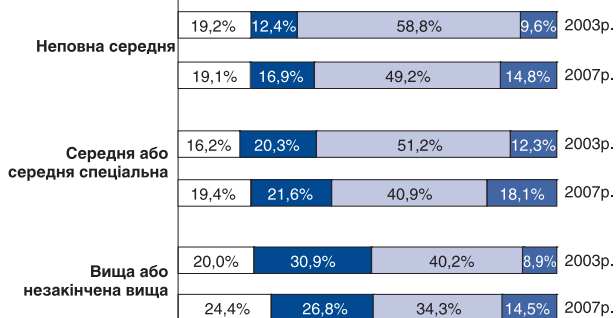
Віруючі/невіруючі, % опитаних

Стать, % опитаних

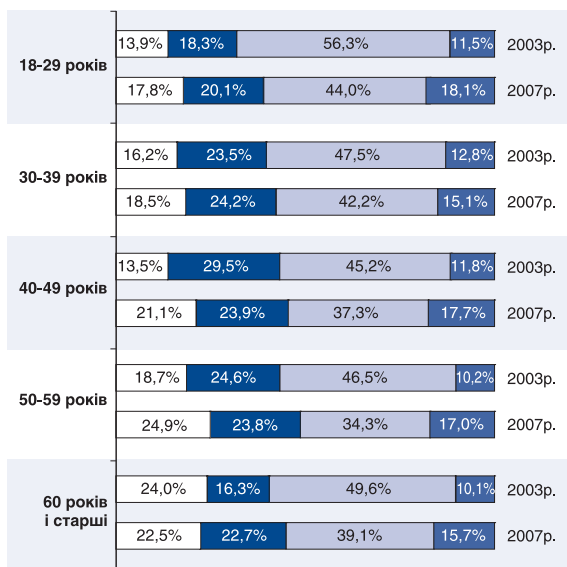

Рівень освіти, % опитаних

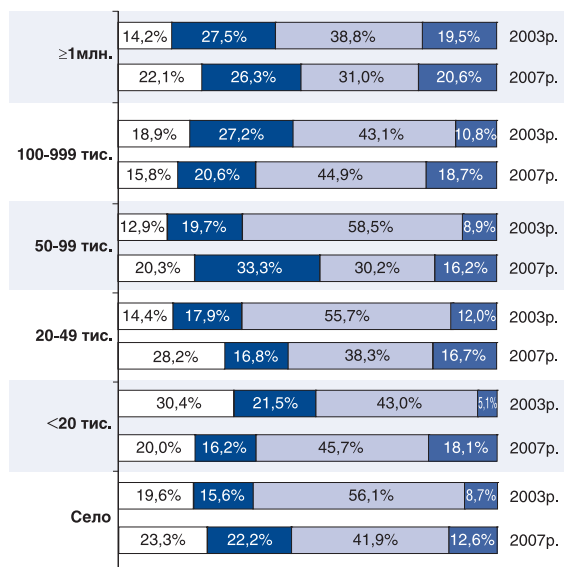

Так Ні Я не знаю, що це таке Важко відповісти

Вік, % опитаних

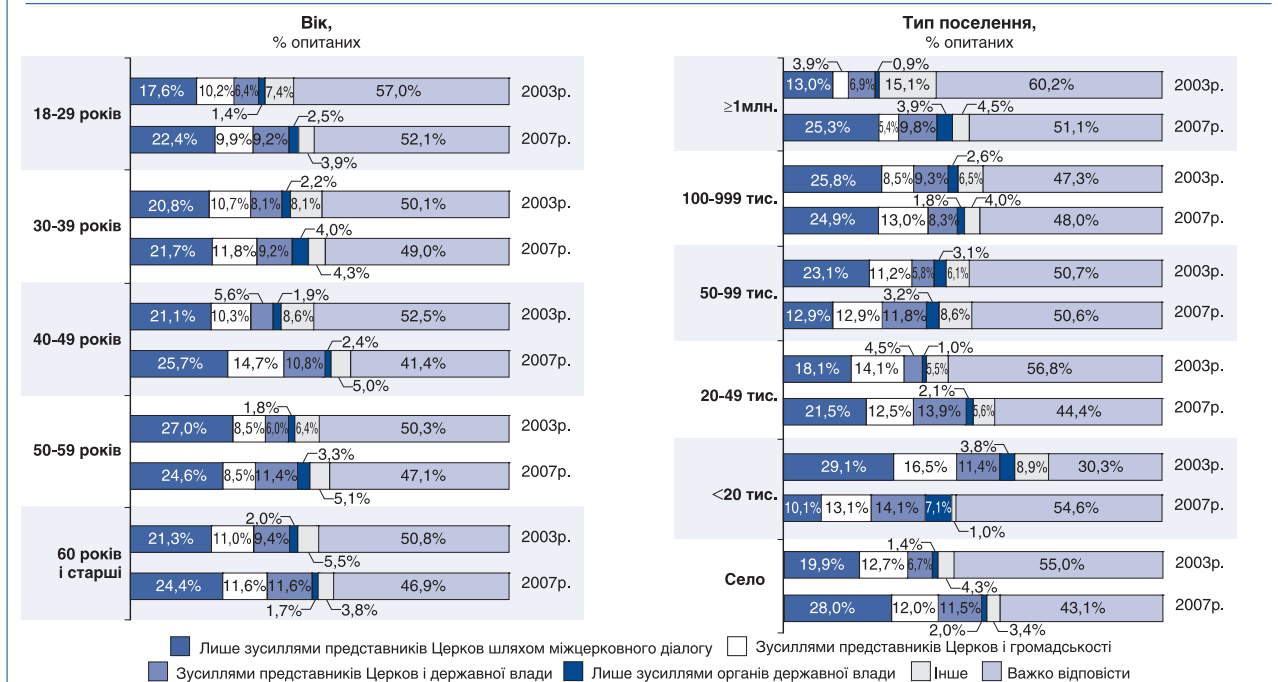
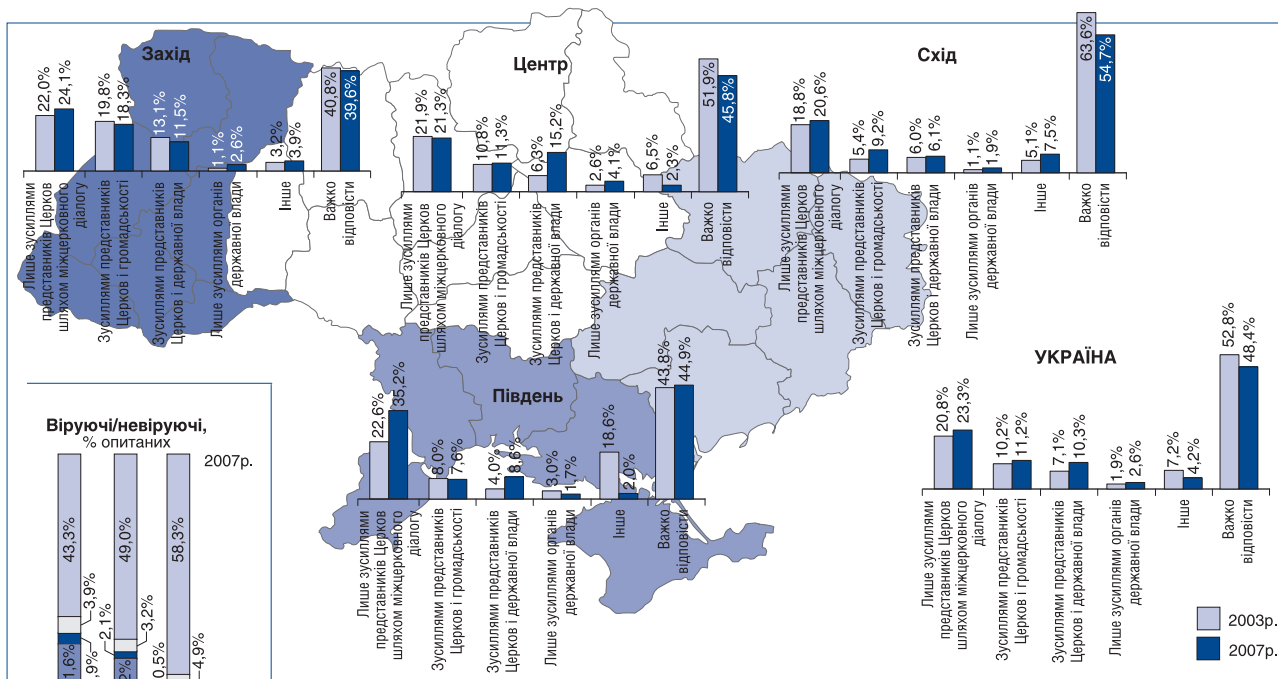
Тип поселення, % опитаних

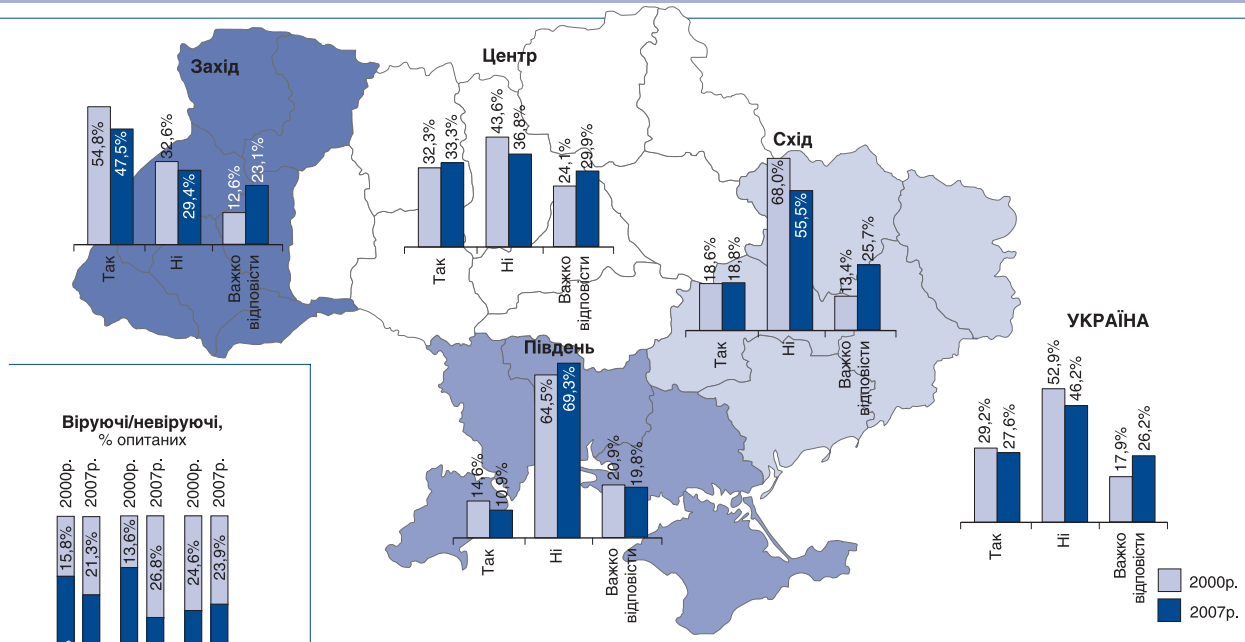
Так Ні Я не знаю, що це таке Важко відповісти

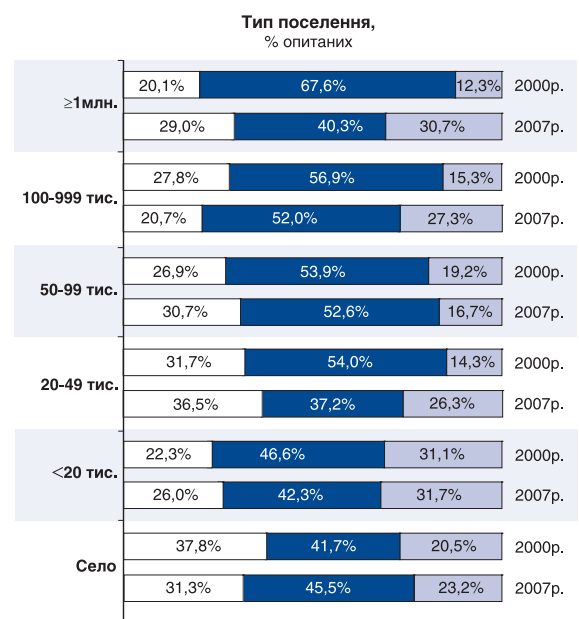
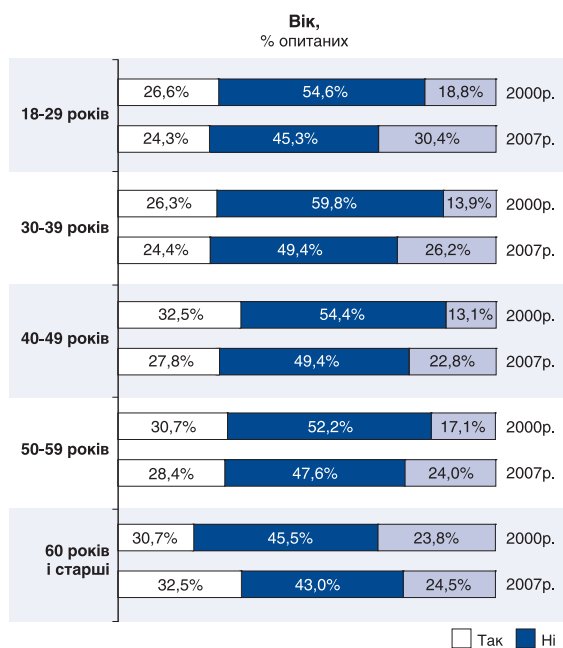
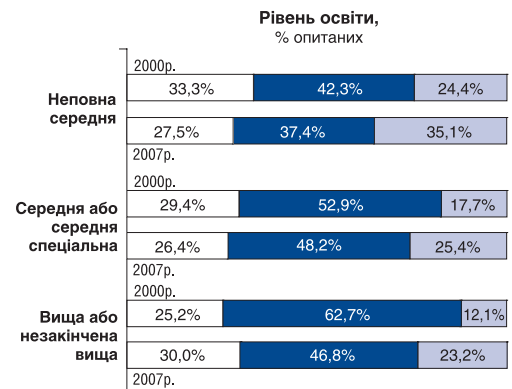
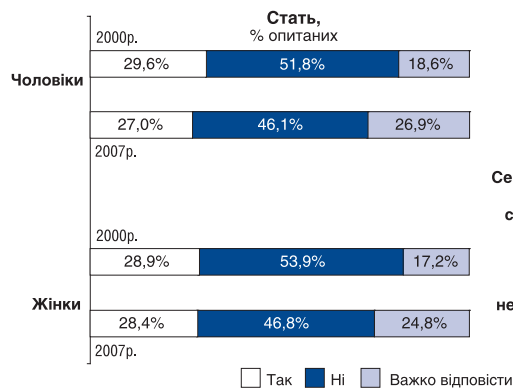
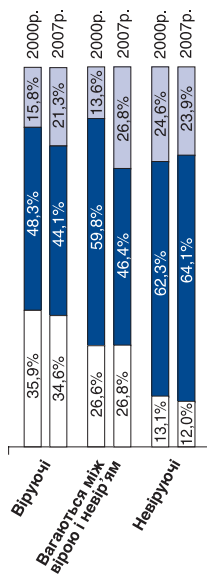
Чіткими зусиллями повинна створюватися Єдина помісна українська Церква? % опитаних

Чи повинна Церква бути національно орієнтованою? % опитаних

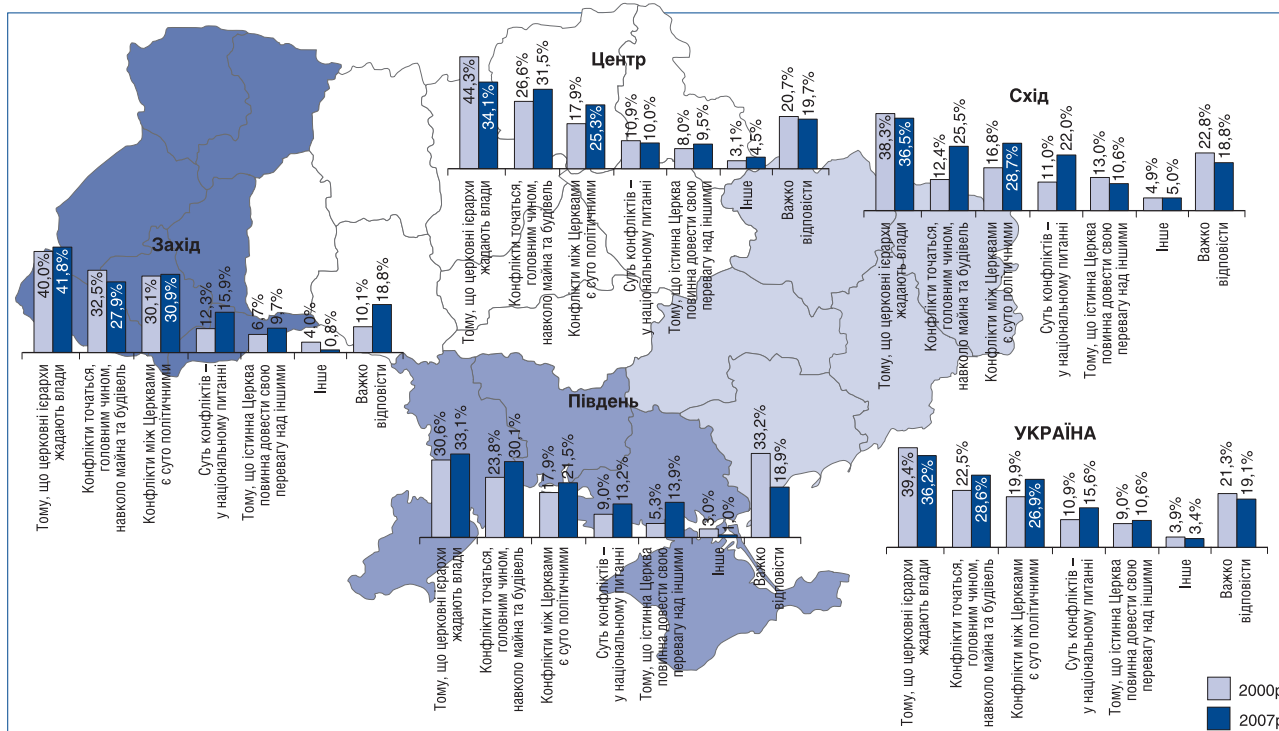
Віруючі/невіруючі, % опитаних

Чому в Україні відбуваються конфлікти між вірними різних Церков?*

% опитаних

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

Чому в Україні відбуваються конфлікти між вірними різних Церков?*

% опитаних

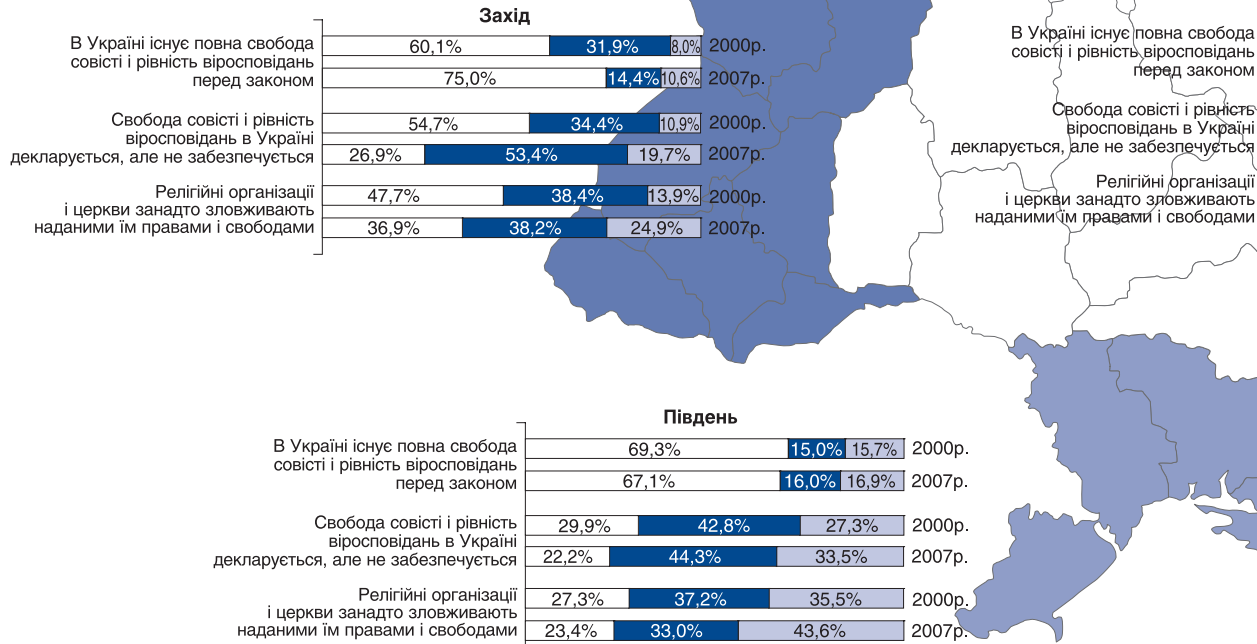
	ВІРУЮЧІ/НЕВІРУЮЧІ			СТАТЬ		ВІК					РІВЕНЬ ОСВІТИ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ						
	Віруючі	Вагаються між вірою і невір'ям	Невіруючі	Чоловіки	Жінки	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Неповна середня	Середня або середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	≥ 1 млн.	100-999 тис.	50-99 тис.	20-49 тис.	< 20 тис.	Село	
Тому, що церковні ієрархи жадають влади	36,1	43,2	48,5	42,1	37,0	37,6	43,6	40,6	42,3	35,1	29,8	40,4	44,9	42,6	43,8	37,3	38,8	33,8	35,7	2000р.
	34,8	38,9	44,8	37,5	35,1	35,7	38,2	37,9	36,0	34,3	27,5	34,4	43,3	27,1	41,8	28,1	32,4	26,9	40,9	2007р.
Конфлікти точаться, головним чином, навколо майна та будівель	21,7	25,2	20,7	25,3	20,2	20,8	21,5	26,1	23,5	21,8	22,6	21,9	24,2	19,8	23,3	17,7	28,6	23,6	23,2	2000р.
	30,3	26,6	33,5	30,0	27,5	27,2	25,4	32,1	28,8	29,5	28,6	28,5	29,6	20,6	34,0	21,8	28,2	21,2	31,4	2007р.
Конфлікти між Церквами є суто політичними	21,3	19,6	14,8	21,2	18,8	19,0	22,6	22,9	21,2	15,6	11,9	19,9	26,6	17,7	17,6	21,3	27,3	16,9	21,4	2000р.
	30,3	24,8	14,6	26,2	27,5	21,3	30,2	32,3	25,3	26,3	20,9	27,1	29,0	33,1	23,6	35,4	20,3	24,8	26,1	2007р.
Суть конфліктів – у національному питанні	10,8	13,4	8,0	11,8	10,3	12,2	12,6	10,9	11,3	8,1	8,7	11,6	10,9	10,5	12,3	10,5	11,9	10,9	9,7	2000р.
	17,1	15,8	12,0	15,7	15,6	14,8	15,9	15,9	15,9	15,9	13,2	17,0	14,0	19,2	15,9	16,1	18,2	11,5	13,4	2007р.
Тому, що істинна Церква повинна довести свою перевагу над іншими	9,3	9,8	6,8	8,2	9,7	8,8	7,0	10,1	12,3	8,1	8,7	9,6	7,7	9,0	10,0	9,5	10,0	4,7	8,8	2000р.
	12,2	11,3	5,7	8,6	12,1	8,8	12,5	8,2	11,9	11,9	11,0	10,0	11,1	5,3	10,7	16,7	10,1	14,3	11,1	2007р.
Інше	4,6	3,8	1,3	3,7	4,0	4,0	3,4	4,1	2,0	5,2	4,0	3,2	5,6	3,0	4,4	2,7	7,5	3,4	3,6	2000р.
	3,0	4,7	3,1	3,2	3,5	3,4	2,3	4,6	3,6	3,4	2,2	4,2	2,2	1,8	4,9	6,3	6,1	1,9	1,7	2007р.
Важко відповісти	22,4	17,2	17,8	17,6	24,5	22,2	18,2	18,2	18,4	27,0	29,5	21,2	14,3	20,1	21,9	25,0	15,0	29,7	19,6	2000р.
	17,3	17,9	20,3	18,6	19,5	23,8	17,3	17,7	18,1	18,1	24,7	20,2	15,0	17,7	20,5	23,8	16,9	21,0	17,2	2007р.

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

2007р.

З якими із перерахованих

* Сума відповідей "згоден" і "скоріше згоден".

** Сума відповідей "не згоден" і "скоріше не згоден".

З якими із перерахованих

В Україні існує повна свобода совісті і рівність віросповідань перед законом

	ВІРУЮЧІ/НЕВІРУЮЧІ			СТАТЬ		РІВЕНЬ ОСВІТИ			
	Віруючі	Вагаються між вірою і невір'ям	Невіруючі	Чоловіки	Жінки	Неповна середня	Середня або середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	
Згоден*	66,7	68,3	66,7	64,6	67,8	61,1	67,5	67,8	2000р.
	72,8	64,5	60,2	66,4	67,5	64,3	67,1	68,4	2007р.
Не згоден**	21,7	18,6	16,9	23,1	18,4	17,2	20,4	24,0	2000р.
	18,2	20,6	15,7	18,1	18,9	14,8	18,2	20,9	2007р.
Важко відповісти	11,6	13,1	16,4	12,3	13,8	21,7	12,1	8,2	2000р.
	9,0	14,9	24,1	15,5	13,6	20,9	14,7	10,7	2007р.

Свобода совісті і рівність віросповідань в Україні декларується, але не забезпечується

	ВІРУЮЧІ/НЕВІРУЮЧІ			СТАТЬ		РІВЕНЬ ОСВІТИ			
	Віруючі	Вагаються між вірою і невір'ям	Невіруючі	Чоловіки	Жінки	Неповна середня	Середня або середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	
Згоден*	41,2	39,5	26,2	41,5	36,3	35,2	40,1	37,9	2000р.
	31,3	34,8	26,7	31,7	30,7	24,6	31,1	34,0	2007р.
Не згоден**	41,3	42,4	48,1	40,3	43,6	38,4	41,6	46,6	2000р.
	50,9	43,9	36,7	44,2	46,9	38,2	46,4	46,9	2007р.
Важко відповісти	17,5	18,1	25,7	18,2	20,1	26,4	18,3	15,5	2000р.
	17,8	21,3	36,6	24,1	22,4	37,2	22,5	19,1	2007р.

Релігійні організації і церкви занадто зловживають наданими їм правами і свободами

	ВІРУЮЧІ/НЕВІРУЮЧІ			СТАТЬ		РІВЕНЬ ОСВІТИ			
	Віруючі	Вагаються між вірою і невір'ям	Невіруючі	Чоловіки	Жінки	Неповна середня	Середня або середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	
Згоден*	36,6	39,6	38,8	41,2	34,6	30,4	39,4	39,5	2000р.
	34,0	41,3	37,5	36,5	35,8	31,8	34,4	41,0	2007р.
Не згоден**	41,9	36,6	27,4	34,7	41,0	38,0	37,6	39,7	2000р.
	41,1	28,7	23,9	32,7	35,9	34,0	35,0	33,4	2007р.
Важко відповісти	21,5	23,8	33,8	24,1	24,4	31,6	23,0	20,8	2000р.
	24,9	30,0	38,6	30,8	28,3	34,2	30,6	25,6	2007р.

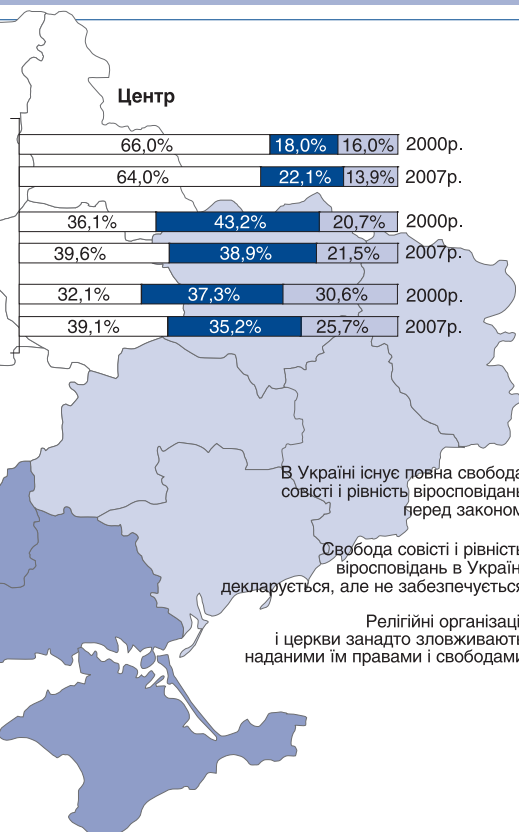
* Сума відповідей "згоден" і "скоріше згоден".

** Сума відповідей "не згоден" і "скоріше не згоден".

нижче суджень Ви згодні...?

% опитаних

УКРАЇНА

В Україні існує повна свобода совісті і рівність віросповідань перед законом	66,3%	20,6%	13,1%	2000р.
	66,9%	18,5%	14,6%	2007р.
Свобода совісті і рівність віросповідань в Україні декларується, але не забезпечується	38,7%	42,1%	19,2%	2000р.
	31,1%	45,6%	23,3%	2007р.
Релігійні організації і церкви занадто зловживають наданими їм правами і свободами	37,6%	38,2%	24,2%	2000р.
	36,0%	34,4%	29,6%	2007р.

Схід

В Україні існує повна свобода совісті і рівність віросповідань перед законом	69,0%	19,1%	11,9%	2000р.
	65,5%	18,6%	15,9%	2007р.
Свобода совісті і рівність віросповідань в Україні декларується, але не забезпечується	36,4%	44,8%	18,8%	2000р.
	29,5%	48,3%	22,2%	2007р.
Релігійні організації і церкви занадто зловживають наданими їм правами і свободами	41,6%	39,4%	19,0%	2000р.
	38,9%	32,3%	28,8%	2007р.

☐ Згоден* ☒ Не згоден** ☐ Важко відповісти

нижче суджень Ви згодні...?

% опитаних

В Україні існує повна свобода совісті і рівність віросповідань перед законом

	ВІК					ТИП ПОСЕЛЕННЯ						
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	≥ 1 млн.	100-999 тис.	50-99 тис.	20-49 тис.	< 20 тис.	Село	
Згоден*	62,6	69,2	70,4	69,4	63,1	61,7	71,9	76,3	55,6	57,9	65,1	2003р.
	64,4	65,7	62,5	71,2	71,1	69,9	60,7	70,8	60,5	66,4	72,1	2007р.
Не згоден**	25,2	20,9	19,8	20,4	16,3	22,9	18,3	15,5	29,4	20,4	20,9	2003р.
	19,2	18,9	23,0	19,1	14,4	12,5	25,6	18,8	21,1	19,3	13,9	2007р.
Важко відповісти	12,2	9,9	9,8	10,2	20,6	15,4	9,8	8,2	15,0	21,7	14,0	2003р.
	16,4	15,4	14,5	9,7	14,5	17,6	13,7	10,4	18,4	14,3	14,0	2007р.

Свобода совісті і рівність віросповідань в Україні декларується, але не забезпечується

	ВІК					ТИП ПОСЕЛЕННЯ						
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	≥ 1 млн.	100-999 тис.	50-99 тис.	20-49 тис.	< 20 тис.	Село	
Згоден*	39,8	39,1	40,4	39,2	35,3	35,7	35,4	42,7	39,0	39,2	42,0	2003р.
	30,7	30,2	30,0	34,9	31,1	18,1	35,2	41,9	35,8	32,4	29,6	2007р.
Не згоден**	42,1	45,2	43,1	42,0	38,9	39,6	48,2	42,7	35,9	33,7	41,0	2003р.
	45,1	45,1	49,2	46,0	43,6	53,8	42,7	44,5	37,9	47,6	46,0	2007р.
Важко відповісти	18,1	15,7	16,5	18,8	25,8	24,7	16,4	14,6	25,1	27,1	17,0	2003р.
	24,2	24,7	20,8	19,1	25,3	28,1	22,1	13,6	26,3	20,0	24,4	2007р.

Релігійні організації і церкви занадто зловживають наданими їм правами і свободами

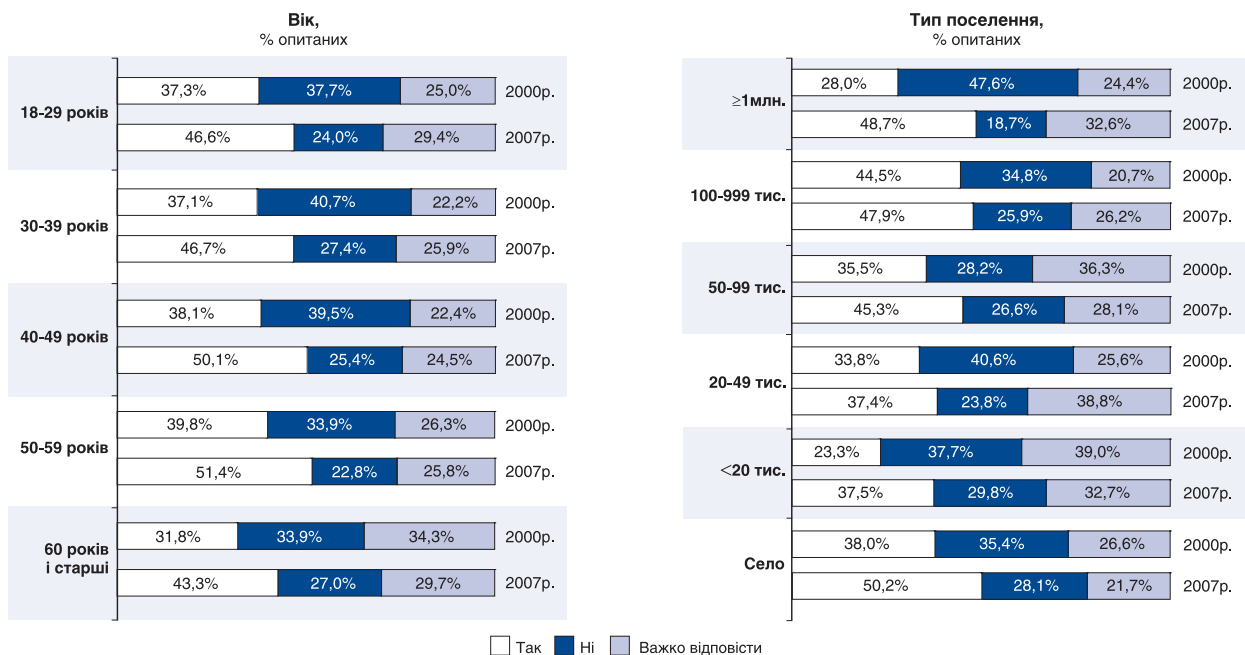
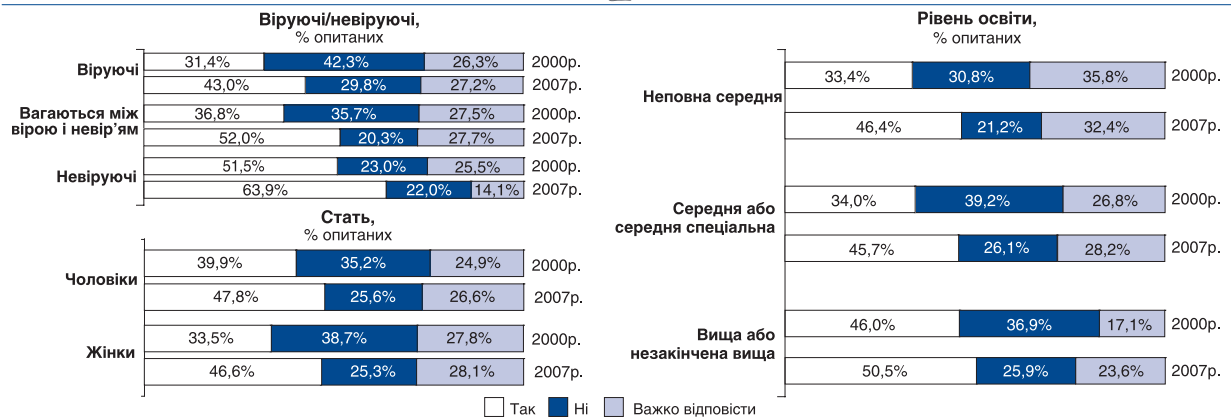
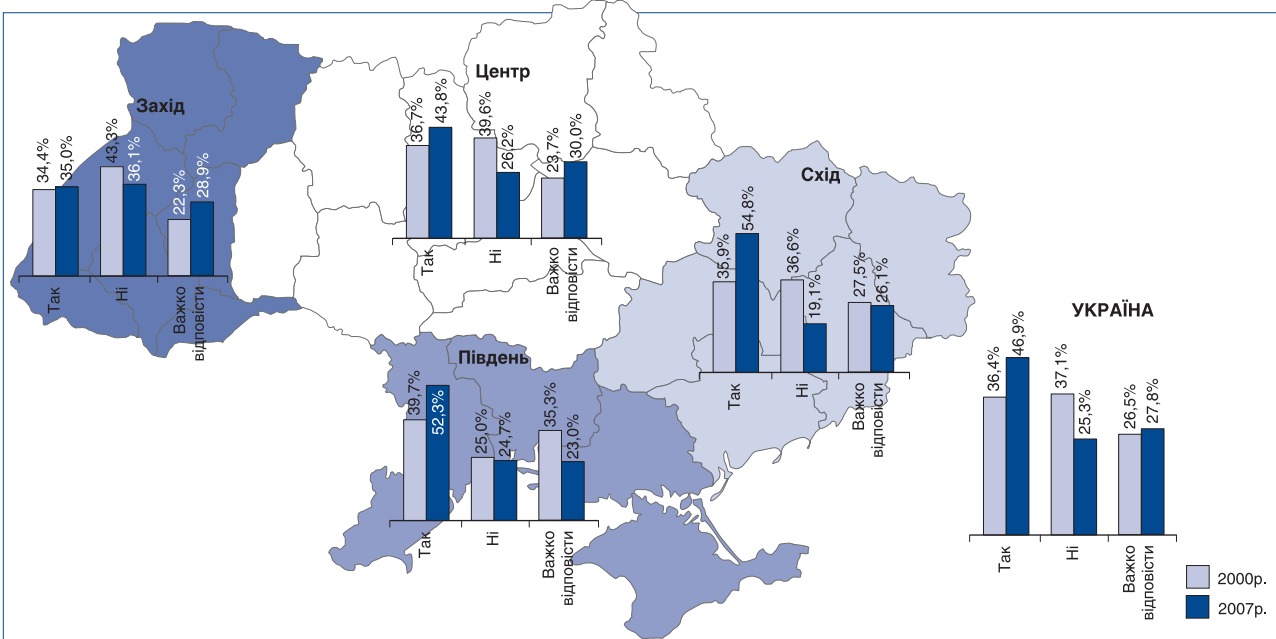
	ВІК					ТИП ПОСЕЛЕННЯ						
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	≥ 1 млн.	100-999 тис.	50-99 тис.	20-49 тис.	< 20 тис.	Село	
Згоден*	40,0	35,3	40,9	36,4	35,1	34,5	31,4	45,4	45,9	34,2	41,0	2003р.
	36,7	35,3	35,0	41,7	34,5	31,7	37,1	39,0	42,2	49,5	32,9	2007р.
Не згоден**	36,8	43,2	37,8	39,8	35,4	37,5	42,6	35,0	30,8	41,8	36,5	2003р.
	31,0	37,3	36,2	30,1	36,6	35,3	30,7	31,2	29,9	31,1	40,8	2007р.
Важко відповісти	23,2	21,5	21,3	23,8	29,5	28,0	26,0	19,6	23,3	24,0	22,5	2003р.
	32,3	27,4	28,8	28,2	28,9	33,0	32,2	29,8	27,9	19,4	26,3	2007р.

* Сума відповідей "згоден" і "скоріше згоден".

** Сума відповідей "не згоден" і "скоріше не згоден".

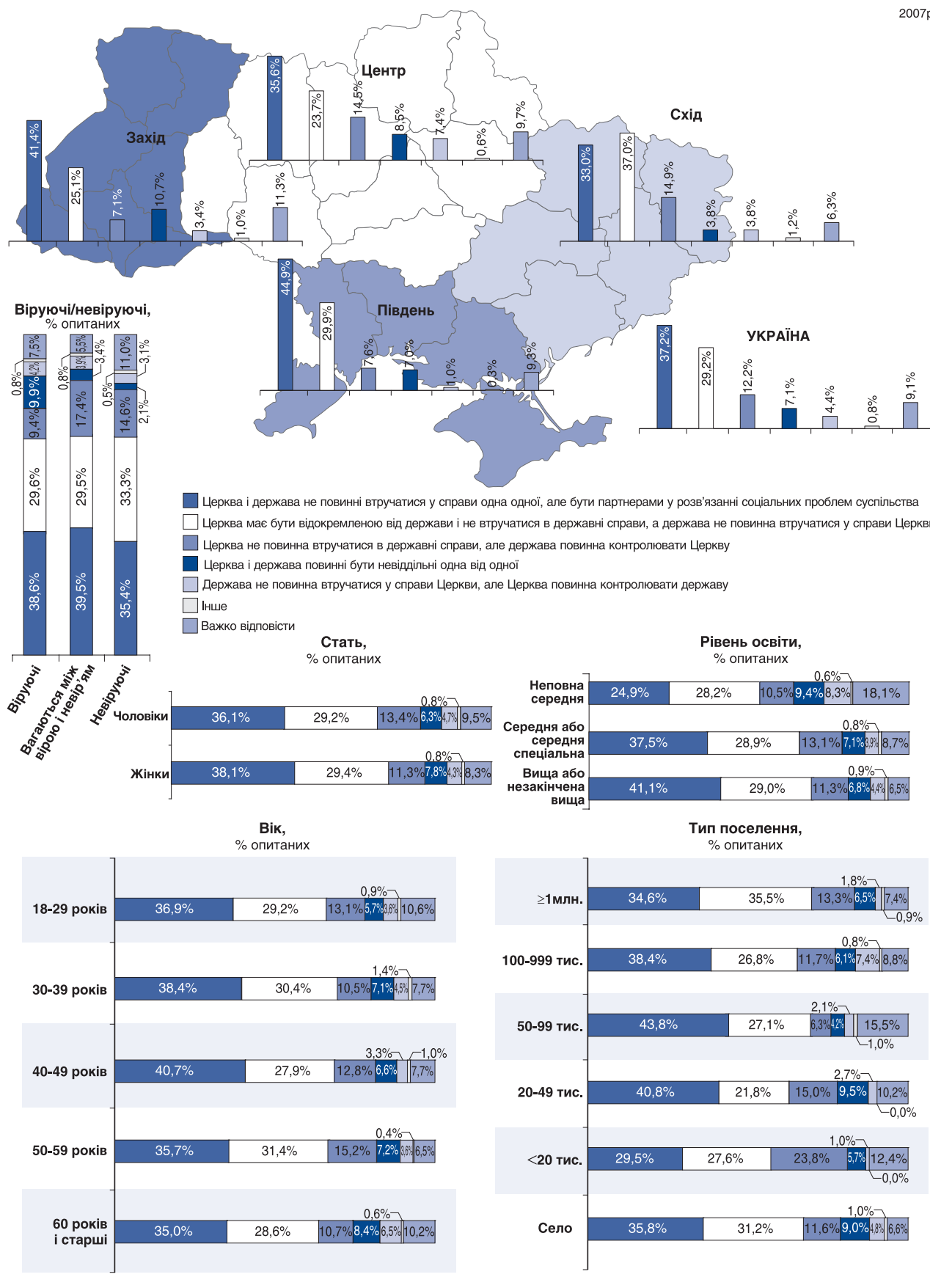
Чи згодні Ви з тим, що відокремлення Церкви від держави і школи від Церкви є необхідною передумовою демократичності держави та забезпечення права особи на свободу совісті?

% опитаних

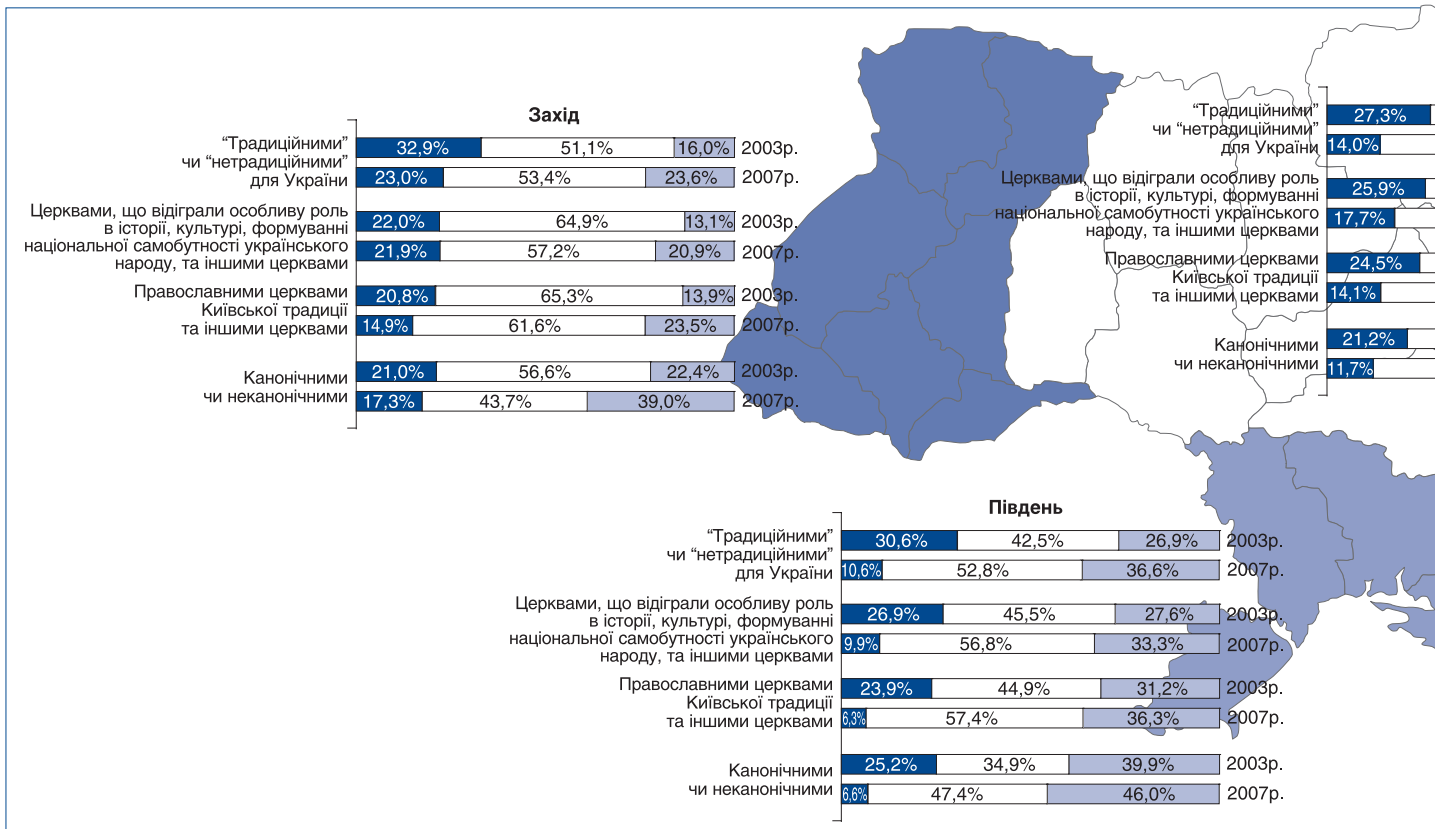

Якими мають бути відносини між Церквою (релігійними організаціями) і державою в Україні?
% опитаних

2007р.

Чи повинна держава по-різному ставитися (зокрема, в законодавчих

Чи повинна держава по-різному ставитися (зокрема, в законодавчих

"традиційними" чи "нетрадиційними" для України

	ВІРУЮЧІ/НЕВІРУЮЧІ			СТАТЬ		ВІК					РІВЕНЬ ОСВІТИ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ						
	Віруючі	Вагаються між вірою і невірою	Невіруючі	Чоловіки	Жінки	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Неповна середня	Середня або середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	≥ 1 млн.	100-999 тис.	50-99 тис.	20-49 тис.	< 20 тис.	Село	
Повинна ставитися по-різному	-	-	-	29,6	29,5	30,4	28,1	29,6	30,1	29,0	31,4	29,9	28,1	21,4	29,2	29,1	30,9	30,1	34,0	2003р.
	19,0	18,7	13,5	17,7	16,3	14,0	15,1	17,4	17,7	19,8	12,6	16,2	18,9	23,4	10,0	13,0	23,8	25,7	18,3	2007р.
Повинна ставитися однаково	-	-	-	47,7	46,6	44,6	48,9	48,0	47,3	47,9	45,0	46,1	50,5	47,9	47,9	56,2	50,5	45,6	42,0	2003р.
	56,4	49,9	51,6	52,8	53,3	53,7	58,4	53,3	52,3	49,3	46,7	53,7	55,0	33,7	61,1	63,0	40,1	40,0	58,0	2007р.
Важко відповісти	-	-	-	22,7	23,9	25,0	23,0	22,4	22,6	23,1	23,6	24,0	21,4	30,7	22,9	14,7	18,6	24,3	24,0	2003р.
	24,6	31,4	34,9	29,5	30,4	32,3	26,5	29,3	30,0	30,9	40,7	30,1	26,1	42,9	28,9	24,0	36,1	34,3	23,7	2007р.

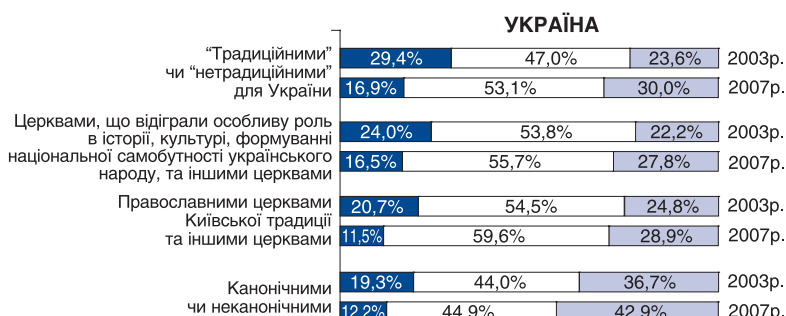
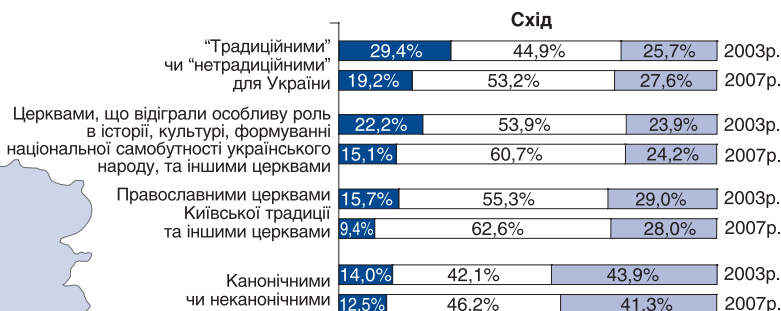
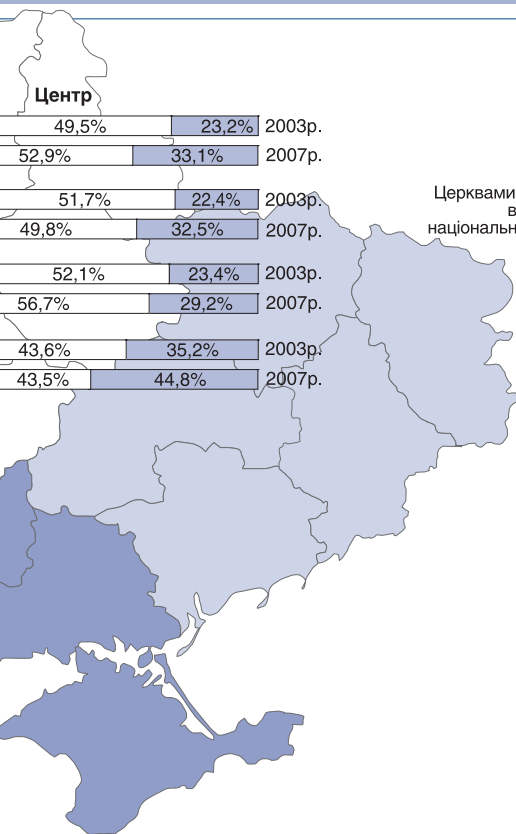
церквами, що відіграли особливу роль в історії, культурі, формуванні національної самобутності українського народу, та іншими церквами

	ВІРУЮЧІ/НЕВІРУЮЧІ			СТАТЬ		ВІК					РІВЕНЬ ОСВІТИ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ						
	Віруючі	Вагаються між вірою і невірою	Невіруючі	Чоловіки	Жінки	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Неповна середня	Середня або середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	≥ 1 млн.	100-999 тис.	50-99 тис.	20-49 тис.	< 20 тис.	Село	
Повинна ставитися по-різному	-	-	-	23,7	24,4	24,2	25,1	22,6	26,5	23,1	21,5	24,7	23,8	18,4	23,4	29,1	18,0	27,2	28,0	2003р.
	17,6	16,8	16,3	16,5	16,5	15,3	14,3	16,5	18,5	17,9	16,5	16,4	17,2	17,5	14,4	12,6	23,3	21,0	16,9	2007р.
Повинна ставитися однаково	-	-	-	54,3	53,8	51,1	53,2	58,8	51,9	55,3	53,9	52,8	56,5	49,2	56,2	58,6	62,9	53,4	49,7	2003р.
	59,6	56,3	48,9	55,1	56,5	54,4	59,4	55,0	56,7	54,9	42,9	56,0	58,9	39,1	60,2	67,0	44,5	51,4	60,9	2007р.
Важко відповісти	-	-	-	22,0	21,8	24,7	21,7	18,6	21,6	21,6	24,6	22,5	19,7	32,4	20,4	12,3	19,1	19,4	22,3	2003р.
	22,8	26,9	34,8	28,4	27,0	30,3	26,3	28,5	24,8	27,2	40,6	27,6	23,9	43,4	25,4	20,4	32,2	27,6	22,2	2007р.

актах) до різних церков залежно від того, чи є вони:...

% опитаних

Повинна ставитися по-різному Повинна ставитися однаково Важко відповісти

актах) до різних церков залежно від того, чи є вони:...

% опитаних

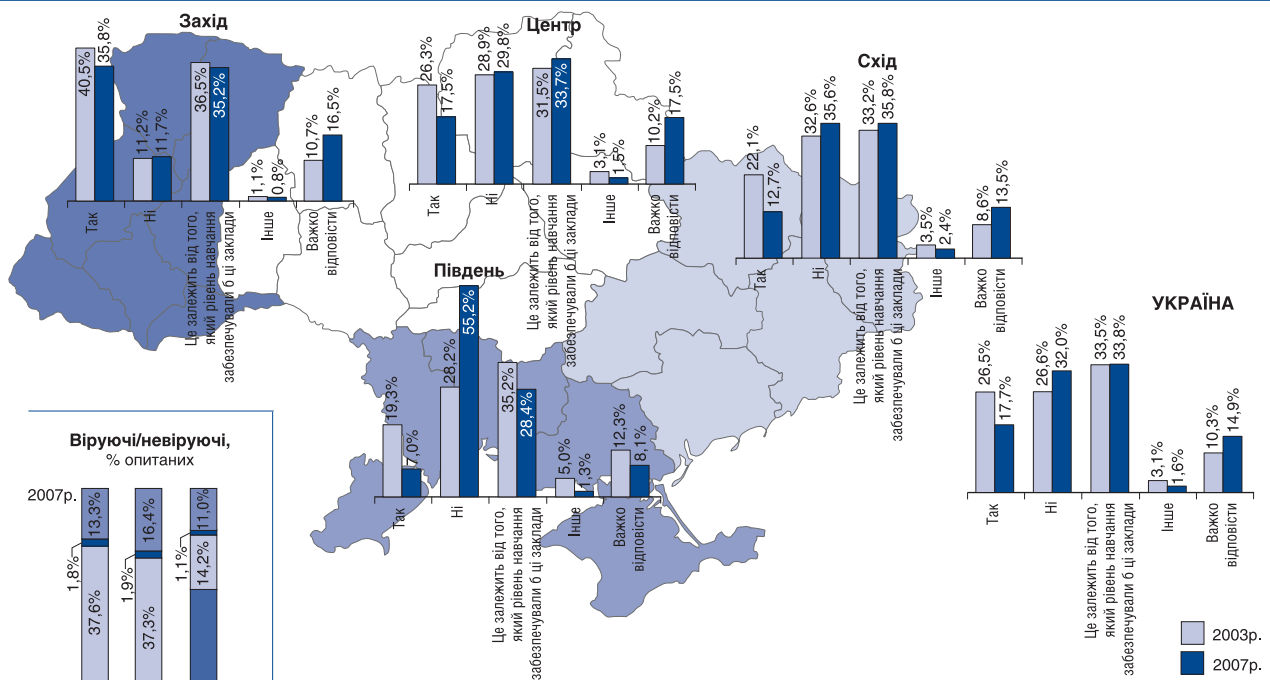
православними церквами Київської традиції та іншими церквами

	ВІРУЮЧІ/НЕВІРУЮЧІ			СТАТЬ		ВІК					РІВЕНЬ ОСВІТИ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ						
	Віруючі	Вагаються між вірою і невірою	Невіруючі	Чоловіки	Жінки	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Неповна середня	Середня або середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	≥ 1 млн.	100-999 тис.	50-99 тис.	20-49 тис.	< 20 тис.	Село	
Повинна ставитися по-різному	-	-	-	20,0	21,3	21,0	21,3	20,0	21,2	20,3	19,5	21,7	19,2	15,3	20,0	26,7	15,7	19,4	24,5	2003р.
	12,2	12,6	10,5	11,2	11,8	10,2	8,6	11,3	15,9	12,3	9,3	11,5	12,8	13,6	9,7	5,7	14,3	14,3	12,9	2007р.
Повинна ставитися однаково	-	-	-	54,5	54,8	51,5	53,7	57,8	54,5	56,6	52,1	52,8	59,5	52,0	56,3	59,9	62,3	61,2	48,9	2003р.
	64,6	60,3	47,1	58,6	60,7	59,1	62,8	59,9	57,0	59,6	53,0	59,3	62,6	47,6	61,9	71,9	49,7	53,3	64,1	2007р.
Важко відповісти	-	-	-	25,5	23,9	27,5	25,0	22,2	24,3	23,1	28,4	25,5	21,3	32,7	23,7	13,4	22,0	19,4	26,6	2003р.
	23,2	27,1	42,4	30,2	27,5	30,7	28,6	28,8	27,1	28,1	37,7	29,2	24,6	38,8	28,4	22,4	36,0	32,4	23,0	2007р.

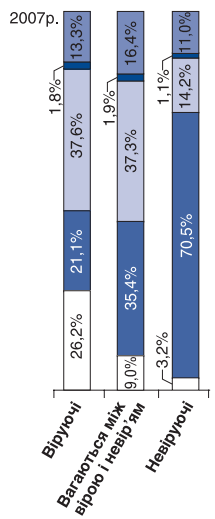
канонічними чи неканонічними

	ВІРУЮЧІ/НЕВІРУЮЧІ			СТАТЬ		ВІК					РІВЕНЬ ОСВІТИ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ						
	Віруючі	Вагаються між вірою і невірою	Невіруючі	Чоловіки	Жінки	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Неповна середня	Середня або середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	≥ 1 млн.	100-999 тис.	50-99 тис.	20-49 тис.	< 20 тис.	Село	
Повинна ставитися по-різному	-	-	-	18,7	19,9	17,5	19,7	18,4	20,5	21,2	18,4	20,1	18,4	15,1	20,2	22,2	13,2	27,9	20,8	2003р.
	13,5	13,5	9,4	13,9	10,9	12,2	10,6	11,8	12,0	13,8	12,6	11,3	13,5	12,5	9,8	7,3	16,3	19,2	14,0	2007р.
Повинна ставитися однаково	-	-	-	43,9	44,4	42,3	44,8	46,9	44,9	43,5	37,9	42,8	49,4	45,3	43,0	56,7	47,8	44,2	38,9	2003р.
	49,0	42,0	39,3	43,7	46,1	45,9	46,6	45,0	45,7	43,0	39,0	45,0	47,8	31,3	47,9	58,3	34,7	30,8	50,5	2007р.
Важко відповісти	-	-	-	37,4	35,7	40,2	35,5	34,7	34,6	35,3	43,7	37,1	32,2	39,6	36,8	21,1	39,0	27,9	40,3	2003р.
	37,5	44,5	51,3	42,4	43,0	41,9	42,8	43,2	42,3	43,2	48,4	43,7	38,7	56,2	42,3	34,4	49,0	50,0	35,5	2007р.

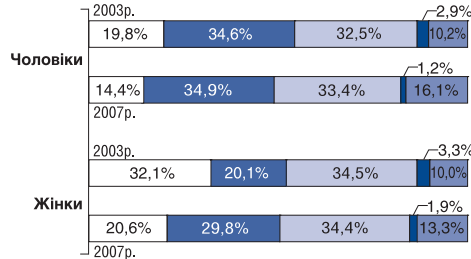
Якби Церкви в Україні могли засновувати загальноосвітні навчальні заклади, то чи хотіли б Ви, щоб Ваша дитина навчалася в такому закладі?
% опитаних

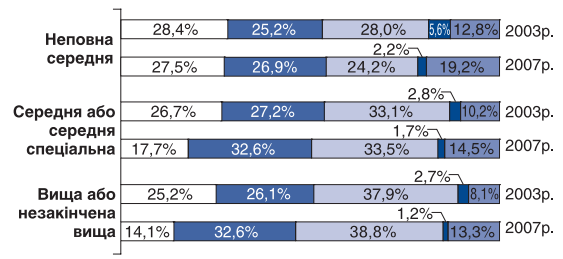
Віруючі/невіруючі,
% опитаних

Стать,
% опитаних

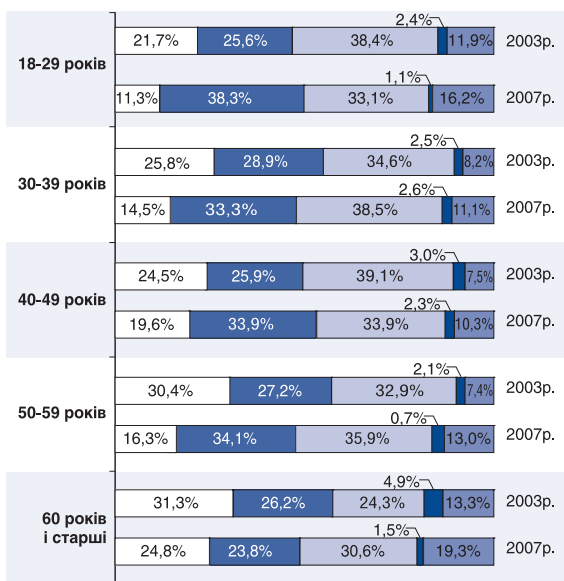

Рівень освіти,
% опитаних

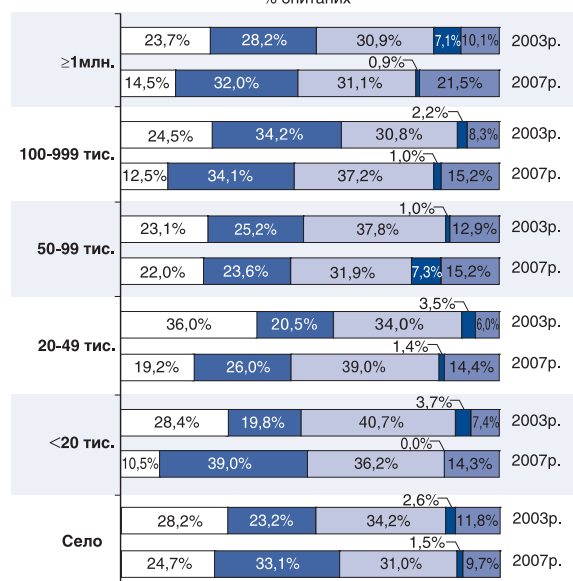

□ Так ■ Ні □ Це залежить від того, який рівень навчання забезпечували б ці заклади ■ Інше ■ Важко відповісти

Вік,
% опитаних

Тип поселення,
% опитаних

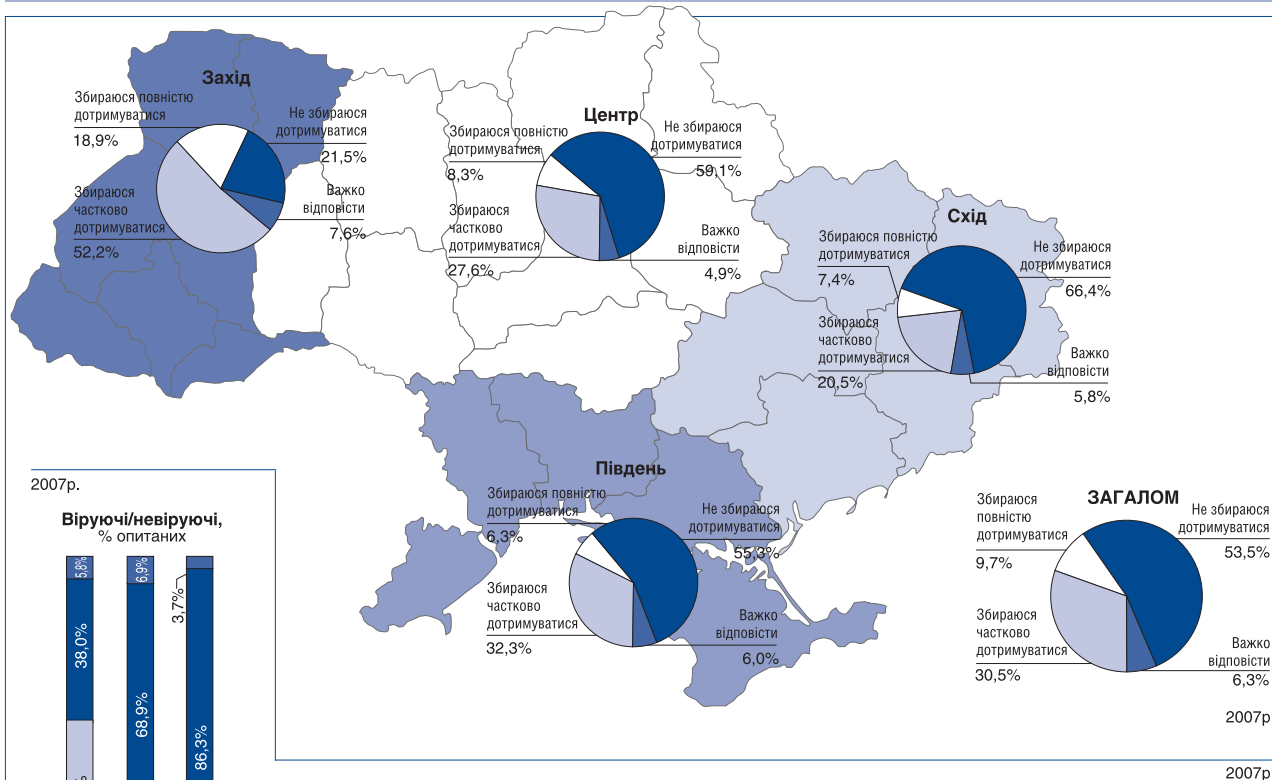

□ Так ■ Ні □ Це залежить від того, який рівень навчання забезпечували б ці заклади ■ Інше ■ Важко відповісти

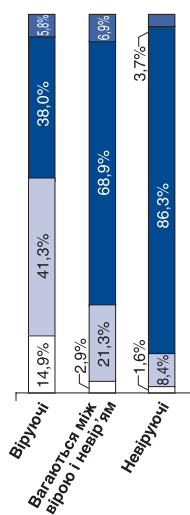
Чи збираєтесь Ви дотримуватися Великого посту?*

% опитаних

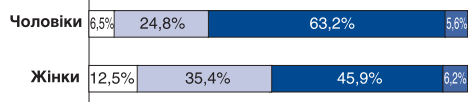
2007р.

Віруючі/невіруючі, % опитаних

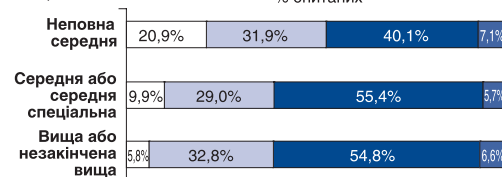
2007р.

Стать, % опитаних

2007р.

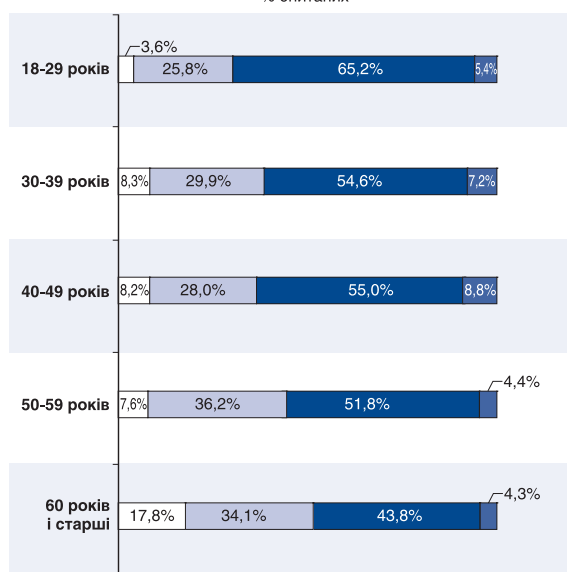
Рівень освіти, % опитаних

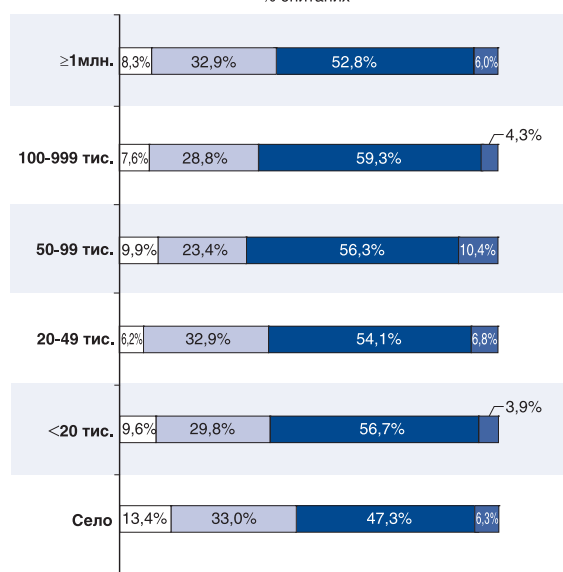
□ Збираюся повністю дотримуватися □ Збираюся частково дотримуватися ■ Не збираюся дотримуватися ■ Важко відповісти

2007р.

Вік, % опитаних

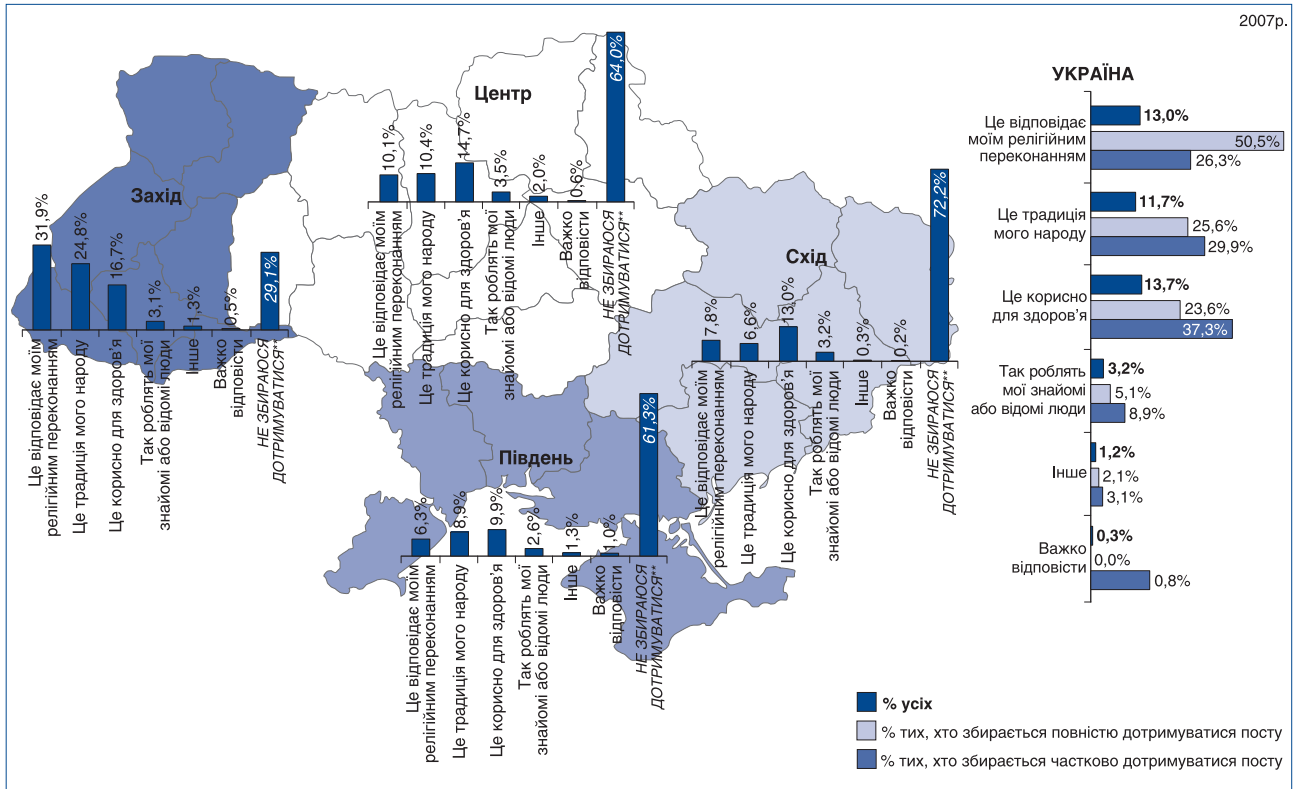
Тип поселення, % опитаних

□ Збираюся повністю дотримуватися □ Збираюся частково дотримуватися ■ Не збираюся дотримуватися ■ Важко відповісти

* Оскільки соціологічне опитування 2007р. здійснювалося напередодні Великого посту (який починався 19 лютого), респондентам були задані такі питання: "Чи збираєтесь Ви дотримуватися Великого посту?" Та "Чому Ви збираєтесь дотримуватися Великого посту?".

Чому Ви збираєтеся дотримуватися посту?*
% опитаних

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.
** Число респондентів, які не збираються дотримуватися посту або вагаються з відповіддю щодо його дотримання.

Чому Ви збираєтеся дотримуватися посту?*
% опитаних

	ВІРУЮЧІ/НЕВІРУЮЧІ			СТАТЬ		ВІК					РІВЕНЬ ОСВІТИ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ					
	Віруючі	Вагаються між вірою і невірою	Невіруючі	Чоловіки	Жінки	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Неповна середня	Середня або середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	≥ 1 млн.	100-999 тис.	50-99 тис.	20-49 тис.	< 20 тис.	Село
Це відповідає моїм релігійним переконанням	20,3	3,4	1,0	8,2	16,9	9,2	10,5	10,3	14,1	19,0	23,1	12,4	10,1	8,6	10,7	20,7	6,1	12,5	17,0
Це традиція мого народу	16,9	7,4	1,0	10,5	12,7	9,4	10,0	8,7	15,2	14,9	15,8	10,8	12,6	11,5	11,0	8,9	12,2	8,7	13,7
Це корисно для здоров'я	18,9	8,7	4,7	10,2	16,6	10,8	14,0	13,6	15,9	14,9	14,3	13,5	14,0	15,0	17,0	5,7	14,2	5,8	13,5
Так роблять мої знайомі або відомі люди	3,7	3,2	2,6	3,1	3,3	3,1	4,3	3,3	4,0	2,2	1,1	3,5	2,9	2,7	3,3	1,0	2,7	3,8	4,1
Інше	1,8	0,5	0,0	1,2	1,3	0,2	1,1	1,8	1,4	1,5	2,2	1,1	1,4	1,5	1,3	1,0	2,7	1,0	0,8
Важко відповісти	0,8	0,0	0,0	0,7	0,4	0,4	0,6	0,3	0,7	0,6	0,5	0,3	0,9	0,3	0,2	2,1	0,7	0,0	0,5
НЕ ЗБИРАЮТЬСЯ ДОТРИМУВАТИСЯ**	43,8	75,8	90,0	68,8	52,1	70,6	61,8	63,7	56,1	48,1	47,2	56,1	61,3	58,7	63,6	66,7	60,9	60,5	50,0

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.
** Число респондентів, які не збираються дотримуватися посту або вагаються з відповіддю щодо його дотримання.

2007р.